

Kras

HIT
Hoteli Izalnice Turizem

SVOBODEN KOT PTICA
WWW.MOBITEL.SI

www.tevepika.net

TevePika

Slovenska naftna družba

Revija Kras podpirajo

V NJENIH PRIZADEVANJIH
ZA OHRANITEV NAŠE NARAVNE
IN KULTURNE DEDIŠČINE

Positna placana pri postit, 110Z Ljubljana

ISSN 1562-3257
9 771318 325772

APRIL 2001 št. 44 CENA 650 SIT

Novo tisočletje

Nova renesansa

v grafiki

DELO *tiskarna*

info@delo-tiskarna.si

Ali lahko pričakujete bujno rast,

brez dodatne nege? Ne morete.

Moč uspeha se skriva v strokovni oskrbi,
ki jo **Z univerzalnimi bančnimi storitvami**

ponuja Banka Koper.

 **Banka
Koper**

Ritem vašega uspeha

VODA = ŽIVLJENJE

VODA SESTAVLJA DVE TRETJINI ZEMELJSKE POVRŠINE IN JE VITALEN ELEMENT VSEH ŽIVIH BITIJ. V RAZLIČNIH POJAVNIH OBLIKAH JE NAJPOMEMBNEJŠI OBLIKOVALEC PODOBE IN ŽIVLJENJA PLANETA. NA NJENI GLADINI SE ZRCALI OKOLJE V VSEJ SVOJI BARVITOSTI, NJENA PROSOJNOST IN ČISTOST ODSEVATA NAŠ ODNOS DO NARAVE.

ČISTO

in naravno okolje je za ljudi življenjskega pomena. V **Heliosu** že nekaj let usmerjamo znanje in izkušnje v razvoj okolju prijaznih barv na vodni osnovi, za kar imamo več razlogov:

- **zavedamo se** ranljivosti okolja,
- **zavedamo se** pomena nadomeščanja neprimernih sestavin z okolju in ljudem bolj primernimi,
- **zavedamo se**, da so barve, ki jih proizvajamo, prisotne na vsakem koraku našega življenja in dela,
- **zavedamo se**, da moramo upoštevati najzahtevnejša okoljevarstvena priporočila in standarde, ki veljajo v Evropi.

DANES vam v **Heliosu** lahko ponudimo vodne barve za različne kvalitete podlage (les, parket in kovine) v sklopu uveljavljenih blagovnih skupin **Bori**, **Ideal** in **Tessarol**, ki ustrezajo najzahtevnejšim svetovnim standardom. Vizualno so ti izdelki prepoznavni po grafičnem simbolu ribice v soncu, ki se kot žig pojavlja na embalaži in jamči visoko kakovost in ekološko neoporečnost barv.

Helios
v sodelovanju z
Ministrstvom za okolje
in prostor od vsakega pro-
danega litra okolju prijaznih
barv namenja **50 SIT** za
ohranjanje čistih
slovenskih voda.

Okolju prijazne barve.

HELIOS

Slika na naslovnici:

Motiv s Krasa

Fotografija: Aljoša Rebolj / revija Smrklja

Stil: Barbara Juvan

Model: Marina, MG

MEDIACARSO

Telefoni revije Kras:

01/421-46-95

01/421-46-90

05/766-02-90

Fax:

01/421-46-95

05/766-02-91

Kras, revija o Krasu in krasu, izdaja podjetje MEDIACARSO, d.o.o., Rimska cesta 8, 1000 Ljubljana
 Telefon: +386-01/421-46-95, +386-01/421-46-90;
 fax: +386-01-421-46-95, +386-05/766-02-91
 E-mail: mediacarso@eunet.si
 Glavni urednik: Lev Lisjak
 Odgovorna urednica: Ida Vodopivec-Rebolj
 Naslov: uredništvo revije Kras, p.p. 17, 6223 Komen; telefon: +386-05/766-02-90
 Maloprodajna cena skupaj 8-odstotnim DDV 650 SIT, 3 EUR, 5 \$, 6 DEM, 6.500 Lit.; naročnina za šest zaporednih števil z 8-odstotnim DDV in pošto dostavo na naročnikov naslov v Sloveniji 4.500 SIT, s pošto dostavo na naročnikov naslov v tujini 7.000 SIT, 35 EUR, 35 \$, 70 DEM, 70.000 Lit.
 Žiro račun: 50100-601-0301437
 Devizni račun pri NLB, podružnici Center: 900-27620-91455/0

Tisk: Delo-Tiskarna, Ljubljana
 Fotografije: Fotoagencija MEDIACARSO
 Nenaročenih rokopisov in fotografij uredništvo ne vrača.

Brez izdajateljevega pisnega dovoljenja je ponatis ali kakršno koli povzemanje prispevkov iz revije Kras prepovedano.
 Mednarodna standardna serijska številka: ISSN 1318-3257.

Organizacija tiska:

K Korotan Ljubljana d.o.o.

Revija Kras sofinancirata

Ministrstvo za okolje in prostor

Vsebina

APRIL 2001, ŠT. 44

Uredništvo	ZAZRTI V PRIHODNOST	4
Dušan Rebolj	NARAVI PRIJAZNO KMETOVANJE NA KRAŠKEM PROSTORU	5
Sergij Pahor v pogovoru z Bojanom Pavletičem	“KRAS IMA PRIHODNOST! ČE JO BOMO ZNALI IZKORISTITI!”	6
Tatjana Renner	OBČINE SE MORAJO ODLOČITI, ALI PROJEKTE PODPIRAJO!	10
Mag. Janez Kopač v pogovoru z Dušanom Reboljem	RAZGLASITEV ZAVAROVANEGA OBMOČJA ZA PARK POMENI DOLOČENE RAZVOJNE MOŽNOSTI	14
Agencija Kras	V ŠTANJEL PRIHAJA POLITEHNIKA IZ NOVE GORICE	19
Prof.dr. Borut Juvanec	KAMNITO ZATOČIŠČE	20
Dr. Ferdinand Šerbelj	LIKOVNE RAZSTAVE SO TUDI REŠEVALNE AKCIJE ZA KULTURNO DEDIŠČINO	26
Ida Vodopivec-Rebolj	TRETJI SLOVENSKI SLIKAR V REVOLTELLI	30
Albin Debevec	HANKE NI VEDEL, DA JE PRIŠEL DO KONCA ŠKOCJANSKIH JAM	32
Dr. Umberto Tognioli	ČUDOVITA JAMA LAZARJA JERKA	36
Bruno Volpi Lisjak	NABREŽINSKA RIBIŠKA POT	39
Bojan Pavletič	POLLEYI SO STOLETJE SOOBLIKOVALI GOSPODARSKO IN KULTURNO ŽIVLJENJE KRASA	43
Iztok Ilich	KRAS V OČEH TUJIH POPOTNIKOV IN RAZISKOVALCEV	48
Iztok Ilich	PODRETI ALI OBNOVITI?	49
Mag. Robert Muha	CERTIFIKAT ISO 14001 V PRAVIH ROKAH	50

Uvodnik

ZAZRTI

v prihodnost

Vse Slovenija, z njo Primorska in, seveda, tudi Kras se pripravljajo na vstop naše države v Evropsko skupnost. Kar kmalu, za marsikoga tudi prekmalu...

Publicist in politik Sergij Pahor, eden izmed Slovencev na Tržaškem, ki so se zelo izpostavili v prizadevanjih slovenske manjšine v Italiji za sprejetje zakona o njeni zaščiti, napoveduje Krasu in prostoru okrog njega z vstopom Slovenije v Evropsko skupnost velike možnosti. Kras se bo še bolj približal Trstu in morju ter Furlaniji, zato bo več priložnosti za delo, za razne dejavnosti in posle. To bo gotovo privabilo ljudi tudi iz oddaljenih krajev Slovenije, ki bodo pogosteje prihajali v Trst in druge kraje ob morju. Za nas bo to lahko nova moč pod pogojem, če bomo znali priškele zadržati v naši sredini... A Kras ne sme postati samo vir delovne sile. Njegovo priložnost bo treba izkoristiti predvsem z uspešnim gostinstvom, ki naj poudari domačo kuhinjo, z vračanjem v obrt in z vzdrževanjem značilne naravne krajine in značilne kraške arhitekture, ki sta tako zelo drugačni od vsega ostalega v bližini in zato privlačita obiskovalce. In ko se bodo spet napolnile kraške vasi, se bodo odprle nove možnosti za skok v nove kvalitete, ki jih ta čas še ne znamo točno definirati... Kras ima prihodnost, poudarja Sergij Pahor. Če jo bomo znali izkoristiti!

S takim optimizmom gleda v prihodnost tudi publicist za pomorske in ribiške vede Bruno Volpi Lisjak, direktor Ribiškega muzeja Tržaškega Primorja. Ko opisuje eno izmed ribiških poti, po katerih so nekdanji slovenski ribiči s kraškega roba hodili ribariti v Tržaški zaliv, dodaja, da Trst za razliko od istrskih naselij ni imel svojega kmečkega in ribiškega stanu. Le Slovenci so se ukvarjali z ribištvom poleg kmetijstva in vinogradništva. Prvi ribiči italijanske narodnosti so prišli v Trst iz Neaplja šele, ko je Italija zasedla slovensko ozemlje po prvi svetovni vojni... Ker bo Slovenija kmalu članica Evropske skupnosti, bo vse slovensko etnično ozemlje brez mejâ spet segalo nepretrgoma do prvotne slovenske obale. Slovenci bodo spet imeli možnost uporabljati nekdanje slovensko morje. In zelo koristno bi bilo, da bi ribiška pot postala obvezna učna pot za šolarje in izletniška točka organiziranih turističnih izletov iz notranjosti Slovenije. Na tak način bodo Slovenci brez truda zvedeli marsikaj o naši bogati pozabljeni zgodovini, ki - na žalost - ni omenjena niti v šolskih učbenikih.

Skozi tako optiko in z optimističnim pogledom v prihodnost pripravlja revija Kras skupaj z Občino Komen in Ministrstvom za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano ter v sodelovanju z drugimi kraškimi ter okoliškimi občinami okroglo mizo o naravi prijaznem kmetovanju na kraškem in okoliškem prostoru. Čeprav bolj skopa, a še vedno dovolj čista zemlja na Krasu, Brkinih in v okolici ponuja za to izredne možnosti. Če se bodo kmetijski pridelovalci, vinogradniki, sadjarji, živinorejci, gostinci, obrtniki in podjetniki - zazrti v prihodnost - medsebojno ustrezno povezali, lahko svojemu zaledju v Tržaškemu zalivu in Furlaniji, na Obali in ob Kvarnerskem zalivu pa tudi Ljubljani in drugim centrom Slovenije zagotovijo zelo čislano in iskano izvirno, na Krasu, v Brkinih in na Vipavskem pridelano hrano in, seveda, poznane pijače.

Uredništvo

8. junija 2001 okrogla miza revije Kras:

NARAVI PRIJAZNO KMETOVANJE NA KRAŠKEM PROSTORU

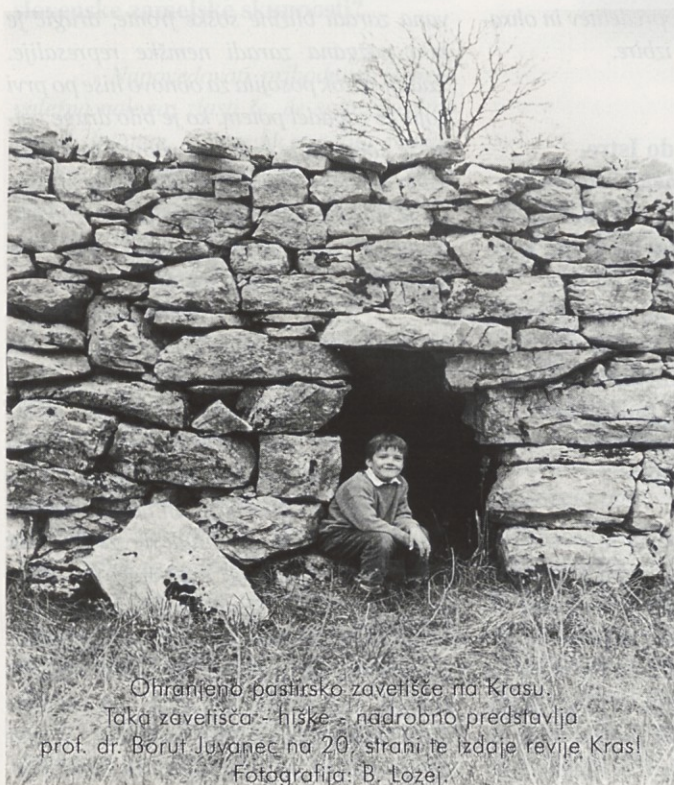
Dušan Rebolj

Skupaj z Občino Komen in Ministrstvom za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano pripravlja revija Kras okroglo mizo o naravi prijaznem kmetovanju na kraškem prostoru. Okrogla miza bo 8. junija 2001 v obnovljenem Kvadratnem stolpu v Štanjelu na Krasu. Za njo bo sedlo kakšnih šestdeset kmetijskih strokovnjakov, uspešnih kmetovalcev, vinarjev, živinorejcev in gozdarjev, županov, gospodarskih in upravnih načrtovalcev ter novinarjev. O naravi prijaznem kmetovanju na kraškem prostoru v luči vstopanja Slovenije v Evropsko skupnost bo v uvodu spregovoril minister za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano mag. Franc Buč.

Namen pogovora za okroglo mizo je izoblikovati izhodišča za smotno, gospodarno rabo kmetijskih in z nedonosnim gozdom ter gmejno zaraščenih površin na kraškem prostoru potem, ko bo Slovenija članica Evropske skupnosti. Udeleženci omizja, ki imajo znanje in izkušnje o sonaravnem kmetovanju, bodo predstavili stvarne možnosti prebivalcev Krasa in Brkinov ter okoliškega prostora za prodajo tamkaj na naravi prijazen način pridelanih vin, sadja, poljščin, zelenjave, gozdnih dobrin in za prodajo prirejenih goveda ter drobnice in iz njihovega mleka narejenih hranil. Tako na svojih domačijah, ki naj bi se usmerjale tudi v turistično ponudbo kot turistične kmetije, kakor tudi v večjih urbanih centrih, kot so Trst, Gorica in druga bližnja mesta v Italiji, Koper ter druga obalna mesta v Sloveniji, pa tudi Reka, Opatija in Pulj na Hrvaškem. Organizirali naj bi se za enotno nastopanje skupno blagovno znamko PRIDELANO (NAREJENO) NA KRASU.

V scenariju je predvideno, da bo po uvodnem nagovoru izdajatelj revije Kras o ciljih okrogle mize in pozdravu župana Občine Komen **Uroša Slamiča** kot domačina za uvod spregovoril omizju o naravi prijaznem kmetovanju na kraškem prostoru v luči vstopanja Slovenije v Evropsko zvezo minister za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano mag. **Franc Buč**. Mag. **Miran Naglič** z Republiške uprave za pospeševanje kmetijstva bo kot prvi uvodničar predstavil, kaj je ekološko kmetovanje in kakšne so njegove prednosti in kaj je naravi prijazno kmetovanje. Štirje strokovni sodelavci Kmetijske svetovalne službe Sežana bodo predstavili razmere v kmetijstvu na Krasu po panogah, strokovne usmeritve in stvarne možnosti za uveljavitev naravi prijaznega kmetovanja na kraškem prostoru: **Majda Brdnik** za vinogradništvo, **Milena Štolfa** za poljedelstvo, **Aleks Dariž** za sadjarstvo in **Ida Štolfa** za živinorejo. Podpredsednica Kmetijske zbornice Slovenije **Andreja Krt** pa bo ocenila sedanje razmere v kmetijstvu kraškega prostora in utemeljila nujne ukrepe za spodbujanje in uveljavitev naravi prijaznega kmetovanja.

Več o okrogli mizi boste lahko prebrali v naslednji številki Krasa!

Ohranjeno pastirsko zaveetišče na Krasu.

Taka zaveetišča - hiške - natančno predstavlja prof. dr. Borut Juvanec na 20. strani te izdaje revije Kras!

Fotografija: B. Lozej

Dušan Rebolj, publicist - izdajatelj revije Kras

Sergij Pahor pravi:

**Sprejet je
zaščitni zakon
za slovensko
manjšino v Italiji**

“KRAS IMA PRIHODNOST! ČE JO BOMO ZNALI IZKORISTITI!”

Bojan Pavletič

Sergij Pahor se je rodil v Trstu. Tam je obiskoval slovenske šole. Vrsto let je bil časnikar v slovenskem uredništvu tržaškega sedeža RAI. Njegova soproga poučuje na tržaških slovenskih višjih srednjih šolah. Imata dva odrasla sinova. Vsa družina se udeležuje v raznih organizacijah. Sergij Pahor je že vsa leta eden izmed stebrov Drage, zadnje čase pa je namenjal ves svoj “prosti čas” naporom za doseg zakonske zaščite Slovencev v Italiji.

Kaj bi, gospod Sergij Pahor, še dodali k temu opisu?

Nič ne bi dodajal, ker je že vsega preveč. Že po poklicu sem bil navajen, da bolj postavljam vprašanja, kot da bi nanja odgovarjal, zato nerad govorim o sebi. Splet okoliščin je zahteval, da sem pač moral sprejeti odgovornosti, za katere se nisem potegoval, in tako sem zdaj postavljen pred vprašalno polo, kateri se ne morem izogniti. Sicer pa hvala za priložnost, da spregovorim o ljudeh in krajih, ki so mi pri srcu!

Pred leti ste se preselili iz mesta v Repen in ste se s tem nekako povlaščili. Znano je, da imate svoje rodovne korenine na Komenskem Krasu. Ali je bila ta vaša odločitev za selitev na kraško planoto nekak klic krvi?

Na klic krvi ne dam dosti. Že zato ne, ker sem bil priča nadvse številnim primerom asimilacije, ki brišejo znake slovenske prisotnosti na tej zemlji. Imam primere, med sorodniki in med sošolci, ki so radi prisegli na svoje slovenstvo, ki pa je v le nekoliko

spremenjenih okoliščinah naglo skopnelo... Zato se mi zdi klic krvi bolj lažen mit, ki mu dajemo preveč prednosti, čeprav je seveda nekaj tudi na tem. Ampak to bi imenoval bolj navezanost kot kaj bolj resnega. Sicer pa mislim, da pomeni vračanje - za Tržačana, kot sem jaz, ki je sicer odrasčal v mestu, a je do desetega leta starosti preživel cele mesece na Krasu - iskanje bolj naravnega okolja in istočasno iskanje izvorne kulture, nekakšne naravne privrženosti. Vendar pa rad poudarjam, da se tudi v Trstu, mestu, ki je mnogim tuje, čutim enako Slovenca kot na Krasu. Navsezadnje je tudi to stvar izbire. Poznam ljudi, ki so v zrelih letih in popolnoma premišljeno odločili, da bodo njihovi otroci Italijani. Tega sicer ne opravičujem, toda nikogar ne moremo prisiliti, da bi ostal Slovenec. Poznamo tudi povratnike, zato upravičeno sodim, da sta narodnostna opredelitev in ohranitev identitete tudi stvar izbire.

Ves Kras, od Goriške do Istre, je nekoč predstavljal neko etnološko in socialno ter kulturno celoto. Potem se je vanj zarezala državna meja, ki je v preteklosti nikoli ni bilo na tem območju. Ali opazate, da se je ta črta zarezala tudi v miselni in doživljajski svet ljudi na obeh straneh meje? Se morda danes, po tej polstoletni ločnici "italijanski" Kraševci razlikujejo od "slovenskih"?

Pedesetletna ločitev je seveda prinesla razlike, po drugi strani pa je prinesla tudi neke podobne, večinoma neugodne situacije. Gre namreč za bolj žalostno ugotovitev, da je pristnih Kraševcev vse manj na obeh straneh meje. Ugotavljati zakaj, bi pomenilo razmišljati o težkih preizkušnjah, ki so jih morali prestati ti kraji in njihovi ljudje

je v zadnjih osemdesetih letih: že prva svetovna vojna je prinesla razdejanje in razseljevanje, sledile so urbanizacija in emigracija, fašistično preganjanje z nasilno asimilacijo in nova vojna z novim uničevanjem, s pogorišči, internacijami in z vsem ostalim, kar je bilo z vojno povezano in kar ji je sledilo. In ne nazadnje še nenaravna državna meja, ki je bila nekaj časa tudi železna zavesa med dvema svetovnjima blokoma. To sicer morda ni bilo najbolj nesrečno območje Evrope, gotovo pa ni bilo najbolj mirno.

Naj mi bo dovoljeno ob tem povedati rodbinsko anekdoto: družina moje mame (po očetu sem iz Svetega, po mami pa iz Komna, kjer je bilo nekaj generacij cerkovnikov, zato so nam pravili Mežnarjevi, a zdaj ni nikogar več...) je morala po obeh vojnah obnoviti hišo; prvič je bila poškodovana zaradi bližine soške fronte, drugič je bila požgana zaradi nemške represalije. Zadnji obrok posojila za obnovo hiše po prvi vojni je zapadel potem, ko je bilo druge vojne že konec in je bila hiša vnovič, tokrat totalno uničena. Za višek ironije naj še povem, da je nono posojilo izplačal po povratku iz Nemčije, zadnji obrok dan prej, preden so septembra 1947 zaprli mejo...

Da so po vseh teh dogodkih nastale razlike med Kraševci na obeh straneh meje in po petdesetletnem obdobju dveh dokaj različnih ideoloških in političnih sistemov, ne more presenetiti. Bolj boli ugotovitev, da mladi na obeh straneh danes skoro nič ne poznajo preteklosti in dobe, ko je bil Kras nedeljen, in jih to tudi ne zanima, kot bi ne imeli in čutili nič skupnega. Pretrgale so se mnoge vezi, ki so prej bile naravne, in ne bo jih lahko obnavljati. Različna politična sistema sta ustvarila ne samo različne navade, pač pa sta ustvarila tudi različen način mišljenja, različne vrednote. S temi spremembami in z razlikami na obeh stra-

neh meje se moramo spoprijazniti, kakor smo se že sprijaznili s spremembami kraškega okolja in narave, ki sta dokaj manj raznolika in pestra kot v preteklosti. Morda bi prav zato z načrtovanim parkom hoteli zamrzniati nekaj tistega Krasa, ki še živi v našem spominu, nekaj gmajne, kakšno lepo senožet, nekaj tistega cvetja, ki ga danes le s težavo ugledamo na robu asfalta. Spremembe so del razvoja in jih ne moremo odpraviti, čeprav bo čas razlike ublažil ali zabrisal.

Potujčevalna prizadevanja italijanske države, ki trajajo že vsaj osemdeset let, so obrodila svoje sadove. Italijanski življenjski vse bolj spreminja etnično sliko slovenskega podeželja v tržaški okolici. Kako vidite bodočnost slovenske zamejske skupnosti?

Napovedovati prihodnost je nevaležna naloga; zlasti še, če se prepustimo črnim slutnjam, ki nam jih narekuje hladna analiza sedanjega stanja. Nisem sicer pesimist, toda dejstvo je, da smo v marsikaterem pogledu šibka in ranljiva skupnost.

Neizpodbitno je, da smo podvrženi demografskemu upadanju in v tem delimo usodo vsega slovenskega naroda in Evrope sploh. Razmišljati, zakaj je tako, bi nas privedlo predaleč. Posledica je, da se naši domovi praznijo, praznijo pa se tudi naše vasi. Vrzeli izpopolnjujejo Italijani, ki so tako že opazno načeli slovensko naseljenost ob meji, ki je bila trdna in kompaktna vse do druge vojne in še nekaj časa po njej.

Politično je manjšina neenotna in marsikateri naš politik ima na skrbi bolj interese lastne stranke kot pa interese skupnosti.

Naša skupnost je utrujena in brez volje in je tudi sama žrtev splošne poplitve-

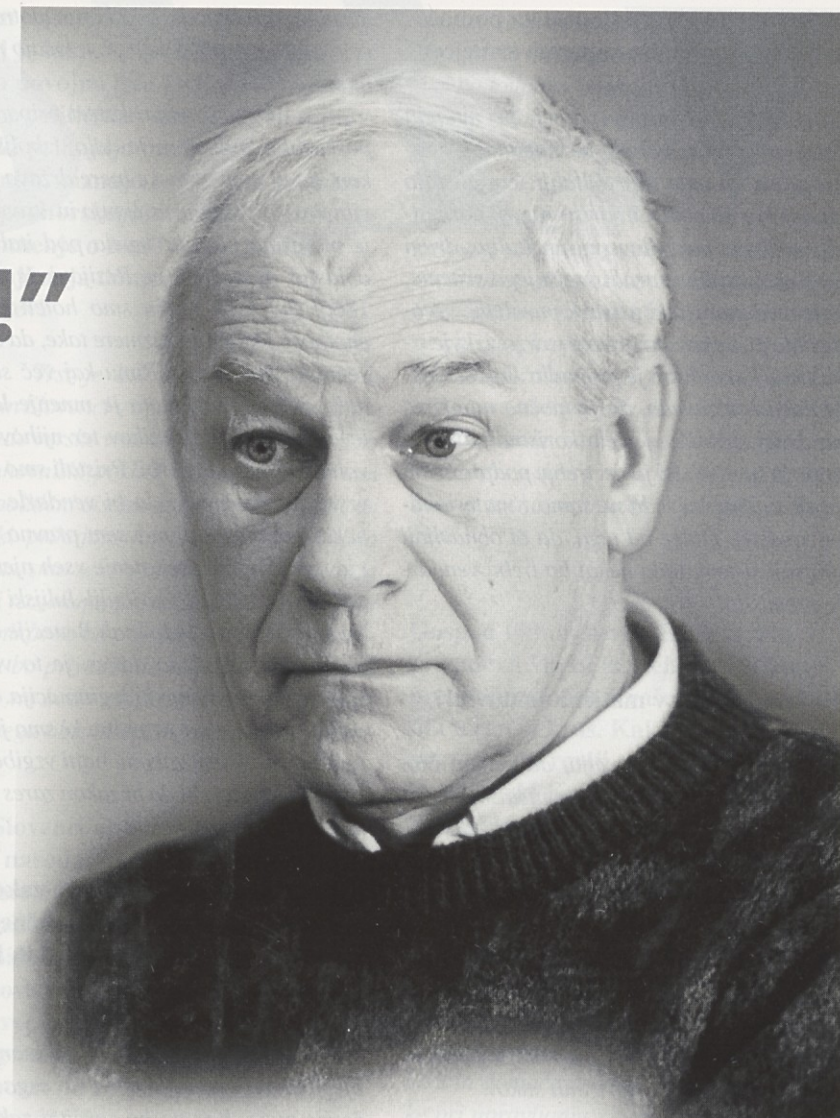
nosti, ki zavira večjo kulturno ustvarjalnost. Sicer pa je tudi ta pojav bolj splošne narave, vendar nas to prizadene prej kot druge, ker nas je malo. Zapravili pa smo tudi varovalni učinek precejšnje gospodarske moči, ki nam je zagotavljala dokaj znatno avtonomijo. Takrat se je splačalo biti in ostati Slovenec. Danes ni več tako!

Z zaščitnim zakonom za Slovence v Italiji se nam bo okrepil občutek večje skupnosti; prvič imajo naši Benečani enake pravice kot ostala manjšina. Toda zakoni in pravice seveda niso vse; marsikaj bo odvisno od tistega, ki bo zakone uresničeval, in od nas samih, če se jih bomo posluževali.

Po drugi strani pa ni vse tako črno, če je res, da smo začeli premagovati stare ideološke pregrade, da smo še kar dobro organizirani in razvejani tako v kulturi kot v športu in da

znamo to tudi pokazati in dokazati. Lahko se pohvalimo z neverjetno velikim številom prireditev; morda jih je kdaj tudi preveč, ker zanje spet zmanjkuje ljudi. Vendar pa je vse to le dokaz neke življenjske moči, ki nam daje tudi nekaj perspektiv. Verjetno imamo tudi še kakšno rezervo, ki jo samo slutimo.

Povsem jasno je, da brez podpore matične domovine pri tem ne bo šlo. Zelo pogosto imate stike z najvišjimi političnimi, kulturnimi in drugimi predstavniki v Sloveniji, katerim gotovo predstavite dejstvo, da teče pri Fernetičih meja slovenske države, ne pa slovenskega naroda. Ali jemljejo ti predstavniki to dejstvo zgolj kot formalno, podatkovno realnost, ali

Kažejo širšo pripravljenost za pomoč narodnoobrambnim naporom zamejcev?

Ne pri vseh, vendar je pri mnogih čutili precejšnjo stopnjo nezaupanja ali zadržanosti do manjšine v Italiji: eni gledajo na nas kot na coklo, ki ovira razvoj normalnih odnosov med Slovenijo in Italijo, drugi pa so nezaupljivi zaradi prejšnjega sistema, ki je med manjšinci ustvaril paralelne vzvođe oblasti, nekakšno državo v državi, ki je izpuhtela, kakor hitro je propadla Jugoslavija. Malokdo se zaveda, da je močna manjšina na drugi strani meje zelo koristna tudi matični državi in da jo je treba podpirati na razne načine; seveda ne samo z materialnimi sredstvi. Daleč od tega, da bi obnavljali prejšnji sistem, toda nekaj bo treba vendarle premisliti!

Kaj pa javnost v matični domovini?

Na splošno velja, da večina Slovencev prav malo pozna manjšinsko stvarnost; tudi tisti, ki živijo ob meji ali celo taki, ki redno prihajajo čez mejo! To je nezanimanje ali celo neprizadetost, torej pojav, ki nas manjšince demoralizira. Res pa je tudi, da smo zadnje čase priča organiziranim obiskom skupin, ki prihajajo nalašč po neposredne informacije o manjšini. Spodbudni znaki, ki bi lahko privedli do boljšega pretoka informacij in do koristnih stikov.

Na letošnje valentinovo je bil v italijanskem parlamentu končno sprejet zaščitni zakon za Slovence, na katerega je slovenska zamejska skupnost čakala že več desetletij. Vanj ste – skupno z drugimi zamejskimi predstavniki - vložili tudi mnogo svojega osebnega dela ter nekako dosegli cilj, ki ste si ga s svojim političnim prizadevanjem zastavili. Kakšni občutki vas ob tem navdajajo?

Dokončno odobritev zakona smo pričakali z zadovoljstvom. Tudi sam ga nisem skrival, čeprav so nekateri zelo kritični do zakona, spet drugi pa ga hvalijo samo iz političnih razlogov.

Od vsega začetka sem soglašal s kritikami, a ne s tistimi, ki menijo, da bo zakon nekoristen, še bolj odločno pa odklanjam stališča tistih, ki se zdaj postavljajo na

desnico in trdijo, da je zakon nepotreben in celo protiustaven. S tem povzročajo manjšini samo škodo.

Organizacija, kateri pripadam, je poskušala, kolikor se je dalo, izboljšati zakon, da bi vsaj do neke mere država popravila posledice zapostavljanja in krivic, ki jih je manjšina ves čas trpela pod italijansko oblastjo, Benečani in Režijani že od leta 1866! Na vsak način smo hoteli ohraniti enotnost. Danes so razmere take, da se od te večinske koalicije v Rimu kaj več skoro ni dalo dobiti. Prevladalo je mnenje lokalnih levosredinskih dejavnikov ter njihove predvolilne bojzani in skrbi. Pristali smo na celo vrsto kompromisov, da bi vendarle dosegli nekaj otipljivega, predvsem pravno priznanje manjšine in poenotenje vseh njenih pripadnikov v deželi Furlaniji-Juljski krajini. Za tiste Slovence v dolinah Benečije in Režije, ki so vzdržali do danes, je to vendarle zelo veliko priznanje in legitimacija. Pa tudi ostali bi, glede na razmere, ki smo jih doživeli, morali v tem zakonu najti vzgibe za potrditev identitete in da bi zakon zares izkoriščali v pozitivnem smislu.

Ali bo mogoče določila tega zakona občutiti tudi čez mejo, natančneje rečeno, v obmejnih primorskih krajih v Sloveniji?

Zakon je namenjen manjšini in njegova veljavnost seveda ne sega čez državne meje. Ker pa bo zaščitni zakon vendarle prispeval k normalizaciji odnosov med manjšino na eni strani ter deželnimi in krajevnimi oblastmi na drugi strani, in tudi med Slovenijo in Italijo, lahko napovemo, da se bodo pozitivni učinki poznali tudi na obmejnem območju v Sloveniji. Vprašanje je le, ali bomo sposobni odkriti vse njegove potencialnosti. Koprška Luka, ki soupravlja Sedmi pomol oziroma kontejnerski promet v tržaškem pristanišču, nima sicer nobenega opravka z našim zakonom, zgovorno pa kaže, do kakšne ravni pride lahko danes sodelovanje na mejnem območju. Kaj podobnega bi se še pred nekaj leti ne moglo zgoditi niti v sanjah. Tovorni terminal na Fernetičih, ki ne bo več služil carinskim namenom, bi lahko postal nova priložnost itn. Manjšinci moramo pri teh pobudah biti zraven!

Na dan sprejetja zaščitnega zakona ste v Rimu v neki svoji televizijski

izjavi dejali, da bi bilo treba sedanjo civilno enotnost manjšinske skupnosti spremeniti še v politično. Bi lahko našim bralcem nekoliko podrobneje razložili to svojo misel!?

Misel o politični enotnosti vseh pripadnikov manjšine je stara, kolikor je stara manjšina, a je ostala mit. Predstavniki manjšinskih skupnosti v Evropi, s katerimi prihajamo v stik, se vedno čudijo, da smo politično tako razcepljeni. Dejansko smo v družbi evropskih manjšin prava, enkratna anomalija. Levo usmerjeni pripadniki manjšine domujejo kar pri petih ali šestih italijanskih strankah. Prepričan sem, da je to za skupnost, kakršna je naša, prava katastrofa, ne pa izraz tako zelo opevane idejne pluralnosti. Edino nacionalno naravnano stranko je levica vedno potiskala v ozadje, ji očitala nacionalizem in sodelovanje s Krščansko demokracijo, zato so nanjo v Titovi Jugoslaviji gledali zelo postrani, pa še samostojna Slovenija ji ne privošči prevelike pozornosti. V zadnjih letih je skrajna pluralnost pogonala nekaj naših ljudi celo na desnico, pred katero smo bili doslej obvarovani. Ti lahko zavedejo še druge Slovence in tako bo zmeda popolna. V takih razmerah tudi z novim zakonom ne bomo seveda dosegli nič!

V tej nekoliko razglašeni skupnosti pa sta v zadnjih letih našli skupno govorico krovni organizaciji, ki sta znali osredotočiti pozornost na teme, o katerih je bil dogovor možen. Odkrili smo, da teh vprašanj niti ni tako malo in da glede večine lahko zavzamemo skupna stališča in predlagamo skupne rešitve. Tako sodelovanje, ki smo ga dobro preiskusili v boju za zaščitni zakon, se bo moralo v prihodnje še stopnjevati do izdelave strategije, ki naj bi zagotovila manjšini ne samo obstoj, pač pa tudi rast in razvoj, to se pravi perspektive za prihodnost. Mislim, da bi se splačalo to misel, ki zaenkrat ostaja samo misel in želja, uresničiti za ene izmed prihodnjih volitev. Veljalo bi poskusiti!

V Sloveniji je danes delitev na leve in desne, na "partizane" in "domobrance", na "liberalce" in "klerikalce" tako izrazita, kot še nikoli doslej. Tudi zamejci ohranjajo svoje svetovnonazorske opredelitve iz prejšnjih časov, vendar imamo vtis, da dobro sodelujejo med seboj in da

Jim te opredelitve niso pogoj za medsebojne odnose? Celu na Dragi smo imeli vtis, da so jim nekatera tovrstna skrajna stališča iz matične domovine, taka ali drugačna, tuja. Je tudi vaš vtis tak?

Idejne in politične razlike bodo ostajale verjetno še naprej, vendar mladi občutijo pretekle rane in krivice mnogo manj boleče. Zato nekaterih vprašanj ne poglobljamo, čeprav se jim ne izogibamo, ker so neposredna pričevanja vedno dragocena. Čas bo opravil svoje v enem in drugem smislu, šele prihodnost pa bo lahko dala celostno sliko boleče preteklosti, medtem ko bodo nekatera stališča še dolgo ostala daleč. Vtis imam, da v domovini vendarle preveč intenzivno živijo tragiko preteklosti, kar mnogim preprečuje, da bi bolj sproščeno gledali naprej in gradili prihodnost; ne samo naroda in države pač pa tudi raznih skupnosti, ki jo sestavljajo.

V čem se primorski zamejski človek pravzaprav najbolj razlikuje od matičnega Slovenca? Mislim značajsko, miselnostno!

Osebnostno mislim, da je težko razmišljati o bistvenih značajskih razlikah med Slovenci, ko pa nas je tako malo in ko živimo na tako majhnem kosu Zemlje. Okolje pa je gotovo ustvarilo različne vrste Primorcev. Vipavec je prav gotovo drugačen od Kraševca in Istran drugačen od domačina iz Posočja! Primorje, vzeto kot celota, pa vendarle močnejše doživlja stik s tujci (za nas Italijani sploh niso tujci!) in smo zato morda nekoliko bolj odprti v odnosih z drugimi in bolj sposobni prisluhniti njihovim argumentom. Zaradi tega se celo zdimo manj sprti.

Primorski človek je bil stoletja intimno globoko zraščeno s svojo Cerkvijo, primorski duhovniki pa so se s svojo tolerantnostjo in duhovno širino mnogo bolj kot v drugih slovenskih pokrajinah identificirali s svojimi verniki - v dobrem in slabem. V tem smislu so bili tudi eden izmed najpomembnejših stebrov v boju za pravice svojega naroda. V zamejstvu domačih duhovnikov, ki so vedno dajali to zlahtno patino splošnosti s

svojim narodom, danes skoraj ni več. Zakaj je tako, ko pa zamejci vendarle že vsa povojna leta živijo v demokratičnem političnem sistemu? Ali duhovniki, ki prihajajo med zamejce iz Slovenije, zaznajo to povsem svojsko dušo primorskega vernika? Kakšno je vaše mnenje o tem in o bodočnosti pomanjkanja domačih dušnih pastirjev?

Trst je bil zmerom dokaj laično mesto in Slovenci v njem niso nikoli prednjačili glede verske vneme. Tudi v preteklosti so bili duhovniški poklici bolj redki in pri tem nima politični sistem nič opraviti. Duhovnikom, ki prihajajo na dušnopastirsko delo med nas, smo zelo hvaležni. Ni pa rečeno, da nas vsi razumejo. Kriza zaradi pomanjkanja duhovnikov se bo v bližnji prihodnosti zaosttrila in bo privedla do nujnih sprememb, ki gotovo ne bodo olajšale življenja manjšine in njenega obstanka.

Med Slovenci ob meji, pripadniki istega naroda, so danes komunikacije pretežno nakupovalne in delno še sorodniške. Drugih je bolj malo. Slovenija bo kmalu v Evropski skupnosti in sedanje meje na Krasu ne bo več. S kakšno perspektivo gledate na ta čas? Kaj bo prinesel Slovincem ob meji? Kako si ga vi zamišljate?

Kras ima prihodnost! Vprašanje je le, ali bomo znali izkoristiti priložnost, ki se nam ponuja... To območje, ki je bilo nekoč predvsem zaledje Trsta, dobiva ugodne priložnosti bodisi zaradi razvoja mednarodnih odnosov in nove geopolitične situacije v Evropi, bodisi zaradi vse hitrejših zvez, naravnega stičišča dveh držav in številnih struktur, mednarodnih prometnih zvez, več univerz in raziskovalnih centrov. Kras je danes interesanten ne samo za Trst pač pa tudi za Ljubljano; ne samo za priložnostne izletnike. Slovenija se še vedno premika proti zahodu, če je res, kot pravijo, da so stanovanjske hiše in gradbene parcele zahodno od Ljubljane avtomatično dražje od tistih, ki so na vzhodu...

Z vstopom Slovenije v Evropo se bo Kras še bolj približal Trstu in morju ter Furlaniji, zato bo več priložnosti za delo, za razne dejavnosti in posle. To bo gotovo pri-

vabilo več ljudi iz oddaljenih krajev Slovenije, ki bodo navsezadnje pritisnili na Trst. Za nas bo to lahko injekcija nove moči pod pogojem, če bomo znali prišleke zadržati v naši sredini, da se ne bodo razbežali in zgubili kot v preteklosti. Vendar Kras ne sme postati samo rezervoar delovne sile. Priložnosti bo treba izkoristiti predvsem z uspešnim gostinstvom (s poudarkom na domači kuhinji), z vračanjem v obrt in z vzdrževanjem značilne naravne krajine in arhitekture, ki sta tako zelo drugačni od vsega ostalega v bližini, da očara vse obiskovalce. Ko se bodo spet napolnile kraške vasi, pa se bodo odprle nove možnosti za skok v nove kvalitete, ki jih še ne znamo točno definirati. Možnosti vsekakor bodo!

Gospod Pahor, revija Kras si zelo prizadeva, da bi iz vseh zornih kotov, predvsem v očeh Kraševcev, ovrednotila Kras in kras. Kakšen napotek bi pri tem dali reviji vi kot "domovinski" in zamejski Kraševcec v isti osebi in kot človek, ki to pokrajino, ne le v svoji zavesti ampak tudi v duši in srcu, še vedno nosi v sebi?

Mislim, da je revija Kras že dobro zastavila svoje naloge. Za prihodnost bi rad videl, da bi močnejše zasledovala razvoj kraškega območja, tako da bi pristojne oblasti in domače bralce opozarjala na napake pri upravljanju s teritorijem, da se ne bi več dogajale še večje napake, ki maličijo podobno Krasu, da bi ovrednotila kraško arhitekturo in s prstom kazala na prekrške proti njeni pristnosti (na primer: hiše z oboki, hiše s šestimi dimniki, baročno-španske ograje, okna kot izložbe, neprimerni, tuji okraski ipd.). Skratka, rad bi bral prispevke strokovnjakov, ki poznajo in ljubijo svojo ožjo domovino, da jo ovrednotijo in znajo predstaviti domačim in oddaljenim bralcem njene naravne, umetniške značilnosti ter delo kraškega človeka na polju, v kleti in hiši, pri vzdrževanju narave. Prej ali slej se bodo njihova razmišljanja, znanja in pogledi zanesljivo prelili v ljudi in skupnost, ki bo privlačnejša, samozavestnejša in ki bo sposobnejša še naprej varovati narodnostno mejo, kot je to delala doslej. Izdajatelj revije Kras in vsem njenim bralcem pa voščim pri teh ciljih in pri njihovem uresničevanju vso srečo!

**Ocena
o uresničevanju
Pharejevega
programa
čezmejnega
sodelovanja
Slovenija-Italija**

PROGRAM PHARE CBC

OBČINE SE MORAJO OPREDELITI, ALI PROJEKTE PODPIRAJO!

Tatjana Renner

V okviru rednih ocenjevanj programov Evropske unije smo pred nedavnim prejeli končno poročilo programa PHARE CBC Slovenija-Italija (Pharejev program čezmejnega sodelovanja med Slovenijo in Italijo) o že uresničenih projektih (SL-970) ter letno poročilo o uresničevanju projektov, potrjenih s finančnim memorandumom v letih 1998 (SL-9802) in 1999 (SL-9911). To pomeni, da je ocenjevanje zaobseglo uresničevanje projektov v času od aprila 1997 do novembra 2000. Po naročilu Evropske unije je to nadziral in ocenjeval konzorcij OMAS. Temeljitost je proučil vsak projekt posebej, pregledal in preveril dokumentacijo in stanje na terenu ter opravil štirideset intervjujev z župani, s projektnimi vodji in z odgovornimi za spremljanje in vodenje projektov iz različnih ustanov. Tudi s šestnajstimi predstavniki obmejnega območja, med njimi z županoma Občine Sežana Miroslavom Klunom in Občine Nova Gorica Črtomirjem Špacapanom.

Kako deluje sistem?

Odgovornost za ustvarjanje pogojev, ki omogočajo čezmejno sodelovanje, je z ustanovitvijo Agencije R Slovenije za regionalni razvoj v septembru 1999 prešla na to ustanovo. In v njenih okvirih deluje tudi Regionalna pisarna v Štanjelu, ki skupaj z resornimi ministrstvi ter z občinami usklajuje in spodbuja načrtovanje razvoja.

Z zakonom o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja, ki je bil sprejet julija 1999, so bili zagotovljeni tudi formalni pogoji za začetek prenove regionalne politike, ki temelji na načelih strukturnih skladov. Na nacionalni ravni deluje kot glavno telo vlade svet za strukturno politiko, na lokalni ravni pa se sedaj imenuje in postavlja programske odbore, ki bodo predstavljali skupne interese občin v statističnih regijah. Strokovno podporo odločitvam in pripravo in izdelavo razvojnih dokumentov prevzema regionalne razvojne agencije.

Na obmejnem prostoru so bile občine in razvojne agencije v letu 2000 vklju-

čene v pripravo skupnega programskega dokumenta, ki je prvič nastajal za celotno čezmejno območje skupaj s predstavniki iz Interrega za italijanski deželi Veneto in Furlanija-Juljska krajina. Ker je njegova uradna potrditev predvidena v juniju 2001, moramo do takrat imenovati skupne organe v najvišje predstavnisko telo, to je v Monitoring Committee Interreg III/Phare CBC 2000-2006, ter v druge organe. Naši predstavniki v programskih odborih bodo zastopali skupne interese v Sloveniji in skupne interese Slovenije do Italije. Program PHARE za čezmejno sodelovanje je že uveljavljen in delujoč instrument pri zagotavljanju pogojev za regionalno programiranje, brez katerega Slovenija ne bo izpolnila zahtev za črpanje strukturnih skladov, obmejno območje pa ne zahtev za prehod iz Phare CBC v Interreg in v morebitne druge programe Evropske unije.

Na osnovi spremljanja učinkov in pripravljenosti končnih uporabnikov programov, da delujejo v skladu z normami in standardi prostora, kateremu se ne le pridružujemo, pač pa z njim že tudi sodelujemo -

in to sodelovanje bo vedno bolj intenzivno, se oblikujejo predlogi za pomoč Evropske unije. Program PHARE je v letih od 1994 do 1997 podprl slovenske projekte v skupni vrednosti 7 milijonov evrov. Za obdobje, za katero sta narejeni analiza stanja in ocena, pa bo porabljenih skoraj 11 milijonov evrov.

Za program SL-9701, odobren 15.4.1997 - končan naj bi bil 31.12.1999, je bilo na voljo 3 milijone evrov. Po poročilu za november 2000 je bilo danih v uporabo 94 % zagotovljenih sredstev, porabljenih pa je bilo že 55 % denarja.

Za program SL-9802, odobren 13.7.1998, končan naj bi bil 30.6.2000, je na voljo 3 milijone evrov. Po istem poročilu je bilo danih v uporabo 64 % zagotovljenih sredstev, porabljenega pa je bilo le 5 % denarja.

Za program SL-9911, odobren 23.12.1999 - končan naj bi bil 31.12.2001, je na voljo 5 milijonov evrov. Sredstva za ta program še niso dana v uporabo. Projekt je pred pričetkom uresničevanja.

Značilnosti projektov

Ker našeti številčni podatki ne povedo vsega, v nadaljevanju predstavljam značilnosti projektov za vsako leto posebej. Ocenjevalci so se v predzadnjem in zadnjem poročilu osredotočili na primerjavo s projekti predvidenimi in doseženimi kratkoročnimi ter dolgoročnimi cilji. Poročilo je strukturirano ali zgrajeno po področjih, kakor jih je določal programski dokument (MIP-Multi Annual Indicative Programme) in sicer za

promet in okolje, za gospodarsko sodelovanje in razvoj, za razvoj in sodelovanje človeških virov, za kulturno sodelovanje in za tehnično pomoč.

Promet in okolje

Zastavljeni cilj je bil izboljšati meddržavno komunikacijo med Slovenijo in Italijo. Končanih je bilo nekaj naložb na mejnih prehodih že v prejšnjih programskih obdobjih (Robič). V letu 2000 se je končala tudi posodobitev mejnega prehoda Gorjansko, ki je zajela poleg prenove objekta še izboljšanje kanalizacije in vodovoda.

Iz programa 97 je bilo treba preusmeriti sredstva za ureditev hrvatske ceste, za kar pa občina ni mogla zagotoviti potreb-

nih dovoljenj. Zato so bila sredstva pozneje porabljena pri obnovi Pretorske palače, kar pomeni, da je denar vseeno uporabljen v občini Koper.

Velik del sredstev je bil uporabljen za čiščenje odpadnih vod; končane so naložbe v Ajdovščini, delno v Ilirski Bistrici. Denar, predviden za projekt v novi Gorici in za Oceanografsko postajo v Piranu, pa ni bil porabljen in ne prerazporejen, ker smo predolgo čakali na ustrezna dovoljenja in jih nismo uspeli pridobiti.

Gospodarski razvoj

Na področju gospodarskega razvoja je največ projektov, dejanska poraba zagotovljenih sredstev pa je majhna, kar ni dobro. Projektni predlogi so bili slabo pripravljene; pričakovanja so bila bistveno različna. Težave so v vodenju projektov. Tako niso bili niti začeti projekti Kraške kmetije - 3. faza in projekt za restavracijo Rotunde v Kopru.

Najbolj uspešen je bil Inkubator iz Sežane, ki deluje že od leta 1998. Zagotavlja prostore več kot 35 malim podjetjem.

Obnovljen je tudi del turistične poti na Kolovratu, medtem ko je v pripravi še projekt za revitalizacijo breginjskega kota, kar se je začelo zelo pozno - tudi zaradi sprememb v njegovi vsebini. V izdelavi je tudi projekt za oživljanje posoških planin in projekt za rekreacijsko cono na Ankaranskem polotoku.

Iz vmesnih poročil je razvidno pomanjkljivo sodelovanje različnih strokovnih služb z najetimi strokovnjaki, kar povzroča nepovezanost z razvojnimi in prostorskimi dokumenti občin, ki so pristojne upravljati z območji. Zelo pomanjkljivo je tudi čezmejno sodelovanje.

Sedmega februarja 2001 smo v Sežani javno predstavili rezultate projekta **SME strategija**. Od tega smo veliko pričakovali. Čeprav so bili v projekt vključeni vsi lokalni podjetniški in razvojni centri, s projektom niso bile dovolj seznanjene občinske uprave, ki dejansko upravljajo s potencialnimi prostorskimi možnostmi za potrebe intenzivnega podjetniškega razvoja. Kljub temu pa so rezultati projekta SME strategija zelo dobra osnova za konkretizacijo nekaterih projektov, a šele po njihovi predhodni vključitvi v regionalne razvojne programe in po določitvi prednostnega zaporedja v ob-

činskih svetih. In zagotovo so dobra popotnica za delo pri pripravi doslej največjega projekta, ki smo ga tudi napovedali v Sežani. Oblikovan je bil na podlagi več kot enoletnega sodelovanja z mnogimi partnerji in je namenjen predvsem nudenju strokovne pomoči že postavljeni, a šibki razvojni strukturi, pred katero so zahtevne naloge. Ker se je predstavitev v Sežani udeležil le en župan, smo se odločili, da župane ponovno seznanimo z vsebino razpoložljive tehnične pomoči in da od njih dobimo trdno zagotovilo za sodelovanje občinskih uprav.

Razvoj in sodelovanje človeških virov

Sem sodijo manjši projekti iz Sklada za manjše projekte, ki so namenjeni in dostopnejši lokalnim društvom in združenjem ter utrjevanju čezmejnega sodelovanja. Stopnja resničnega čezmejnega sodelovanja se je bistveno izboljšala šele pri uresničevanju zadnjih projektov. Sicer pa se tudi v tej skupini ubadamo s slabim vodenjem projektov. Zelo slabo se uresničuje projekt za povezovanje javnih služb na obalno-kraškem območju, četudi je povezovanje železnic, prometa, tematskih turističnih poti zelo pogosta tema srečanj županov z obeh strani meje.

Letošnja razpisna dokumentacija za doslej največji Sklad malih projektov v znesku enega milijona evrov je v sklepni fazi. Razpis bo prvič dovoljeval tudi manjše naložbe. S finančnim memorandumom je Sklad malih projektov predviden kot instrument s kratkoročnimi učinki za urejanje skupnega regionalnega razvoja. Zato smo se dogovarjali, naj bi pri končnem odločanju o projektih sodelovali predstavniki razvojnih agencij, ki bodo zagotavljali skladnost projektov z razvojnimi strategijami posameznih lokalnih območij. A že omenjena šibka razvojna struktura je do tega stališča zavzela precej različna stališča. Mnenja in pričakovanja o vlogi ter poslanstvu Regionalne razvojne agencije ali posameznih partnerjev v mreži so dokaj različna.

Kulturno sodelovanje

Oba projekta na tem področju sta uspešno končana. Odprtje Pretorske palače

v Kopru je predvideno v maju 2001. Končan je tudi prvi del obnove Apolonijeve palače v Piranu. Njena končna obnovitvena dela pa se bodo nadaljevala s slovenskimi sredstvi. Neuspešen pa je bil projekt o arheoloških raziskavah v morju, saj ni prišlo do sklenitve ustrezne pogodbe.

Tehnična pomoč

Del sredstev iz tehnične pomoči je bilo porabljenih za postavitev in delovanje Regionalne pisarne v Štanjelu, v letu 2000 pa za plačilo strokovnjakov, ki so sodelovali pri izdelavi skupnega programskega dokumenta Interreg III/Phare CBC 2000-2006. V okviru teh aktivnosti so bila organizirana tudi srečanja s predstavniki oblasti na drugi strani meje, v Italiji, kjer smo se podrobneje seznanili z njihovo institucionalno ureditvijo.

Kaj so ugotovili ocenjevalci projektov?

Na osnovi podrobne preveritve vseh projektov so ocenjevalci ugotovili, da se kaže njihova največja pomanjkljivost pri ugotavljanju trajnosti, dolgoročnega učinka rezultatov. To pomeni, da z izjemo infrastrukturnih naložb nismo dovolj dobro zagotovili vključevanja rezultatov posameznih projektov v splošne razvojne aktivnosti. Z drugimi besedami povedano: marsikdaj se aktivnosti, sprožene s Pharejevim CBC projektom, prenehajo in popolnoma zamrejo, čim se projekt konča.

Med glavnimi razlogi za slabše vodenje in uresničevanje projektov ocenjevalci v poročilu navajajo premajhno aktivnost za to pristojnih ministrstev in - seveda - tudi naše agencije zaradi premajhnega števila sodelujočih ljudi. Slabost so še pomanjkljiva zakonodaja, ki še ne spodbuja regionalnih projektov, in težave pri pridobivanju potrebnih zemljišč in ustreznih upravnih dovoljenj, saj so postopki za to zelo dolgi.

Poročilo tudi navaja priporočila za celovito izboljšanje vodenje Pharejevega programa čezmejnega sodelovanja v smislu nadaljnje integracije oziroma zlitja Pharejevih aktivnosti z regionalno in kohezijsko politiko. Pri nastajanju regionalnih razvojnih

Phare

programov je treba ponovno preveriti skladnost že izdelanega skupnega programskega dokumenta z razvojnimi prioritetami ali prednostnim vrstnim redom obmejnega območja. Z razvojnimi prioritetami in usmeritvami morajo biti skladni tudi razpisni pogoji za Sklad malih projektov 99, za katerega razpis se trudimo, da bo objavljen najpozneje v aprilu.

V poročilu so tudi priporočila za izboljšanje vodenja posameznih projektov. Takoj je treba imenovati nadzorni odbor za spremljanje projekta Javne službe, za kar se morajo še posebej zavzeti občine z Obale in Krasa.

Delegacija Evropske komisije tudi pričakuje, da jim bomo čim prej predložili natančen program za uresničevanje posameznih projektov na osnovi SME strategije. K temu bodo pripomogli tudi rezultati petih malih projektov za spodbujanje in razvijanje podjetništva, ki se končujejo. Program za razvoj perspektivnih gospodarskih con mora biti pripravljen skupaj z občinami, saj občine načrtujejo prostorsko politiko občine. Občine pa so tudi pristojne za sprejemanje instrumentov, ki usmerjajo zemljiško politiko.

Vse nadaljnje aktivnosti za razvoj podeželja, dopolnilnih turističnih dejavnosti morajo biti skladne z regionalnimi čezmejnimi razvojnimi prioritetami. Več pozornosti pa bo treba nameniti tudi posledicam gospodarske in denarne združitve na lokalni ravni.

Posebno priporočilo se nanaša na povečano spremljanje in ugotavljanje rezultatov oziroma dosežkov samih projektov, za kar mora narediti ustrezen mehanizem naša agencija. Ker se že pripravlja tudi kriterije za ocenjevanje regionalnih razvojnih progra-

mov in drugih razvojnih programov, bodo ti mehanizmi kmalu predstavljeni kot skupni. Z omejenimi človeškimi viri, to je z omejenim številom razpoložljivih kadrov se ubadamo vsi. Stalna je tudi težava glede sodelovanja z razvojnimi agencijami pri programiranju. Ta se z zahtevnostjo postopkov in zahtevanega časa za delovanje v skupnih čezmejnih strukturah še stopnjuje. Zato je treba natančno določiti vlogo vseh partnerjev ter zagotoviti ustrezne finančne in kadrovske vire, če sploh hočemo delo nadaljevati!

Končno poročilo je namenjeno tudi premisleku naših oblasti o možnem oblikovanju evroregije pred vstopom Slovenije v Evropsko unijo.

Zanimivo je vedeti, da je Delegacija Evropske komisije dala podobno priporočilo že v svojem poročilu pred tremi leti, vendar je po razpravah o "Istrski evroregiji" sodeč, ki so bile v zadnjem času, jasno, da nobena izmed "prizadetih" občin ni uporabila instrumenta programov PHARE CBC in preverila oziroma strokovno ugotovila možnosti za oblikovanje evroregije. Že obstoječe skupne strukture omogočajo o tem povsem legalno razpravo, saj je bila dosedanja razprava pri nas večkrat premalo strokovna. Drugače pa so ravnali v Trstu, katerega deželna uprava je naročila obsežno študijo v okviru Interrega II. Njene rezultate so prvič javno predstavili na skupnem srečanju v Brdih na Dobrovem, ki se ga je udeležilo tudi nekaj slovenskih županov. In sklicevanje na rezultate te študije sem pri nas prvič zasledila v časopisni polemiki v zvezi z ustanavljanjem tako imenovane Istrske evroregije.

Skepne misli

Poročilo o uresničevanju Pharejevega programa za čezmejno sodelovanje končujem z napovedjo aktivnosti, v katerih moramo zagotoviti polno in zavzeto sodelovanje predstavnikov občin, razvojnih agencij in tistih ustanov ter posameznikov, ki se kakor koli ukvarjajo z razvojem oziroma se vanj vključujejo. Z novim programskim obdobjem - po letu 2000 - imamo prvič možnost, da bodo tudi predstavniki Slovenije soodločali o ustreznosti projektov in programa Interreg III. To pomeni, da kljub različnim pravilom le vse bolj združujemo skupne organe, ki so nujni za razvitje in postavitve bodoče organizacijske strukture, ki bo sposobna upravljati s skupnim prostorom. Za vse to pa potrebujemo usposobljene ljudi, ki bodo znali oblikovati in predlagati najboljše rešitve političnim predstavnikom - sedaj so to občine in vlada, jutri bodo to mogoče pokrajine - pri pogajanjih za določanje skupnih razvojnih prioritet.

Usposabljanju takih ljudi je namenjen projekt "Vzpostavitev regionalne razvojne mrežne strukture", za dosego zaželenih rezultatov pa je treba zagotoviti sodelovanje vseh partnerjev, **kajti samo najeti strokovnjaki nam naših problemov ne bodo rešili!**

Na prvem skupnem srečanju predstavnikov občin, razvojnih agencij in tistih ustanov ter posameznikov, ki se ukvarjajo z razvojem ali so vanj vključeni, se bo treba jasno opredeliti, ali občine podpirajo zastavljeni projekt. Dogovoriti se moramo o nalogah vsakogar posebej, ki je v projekt vključen. Politična volja države je dokazana s podpisom finančnega memoranduma. Ker pa je projekt namenjen lokalni ravni, je treba svoje obveznosti natančno opredeliti že na samem začetku, da ugotovljenih napak pri nekaterih projektih iz preteklosti ne bi ponavljali v pripravljanju in uresničevanju novih projektov!

**Minister
za okolje in prostor
mag. Janez Kopač**

RAZGLASITEV ZAVAROVANEGA OBMOČJA ZA PARK POMENI DOLOČENE RAZVOJNE MOŽNOSTI

Dušan Rebolj

Tokratni sobesednik revije Kras je minister za okolje in prostor mag. Janez Kopač. Diplomiral je leta 1986 in magistriral leta 1996 na Ekonomski fakulteti v Ljubljani. Poslanec v slovenskem parlamentu je bil od leta 1990 do izvolitve v vlado leta 2000. Pred tem je bil zaposlen v republiški konferenci ZSMS, v Iskri Delti, na Queen's University v Kanadi in v podjetju Bayer. Služboval je tudi na Danskem. Je soavtor številnih zakonov s področja financ in avtor več kot tristo člankov, objavljenih v slovenskih časnikih in revijah.

Minister za okolje in prostor prihaja pogosto na Kras in kar dobro pozna njegovo problematiko. V pogovoru za revijo Kras napoveduje razglasitev in ustanovitev kraškega regijskega parka v letu 2003. Kraškemu prebivalstvu z ustanovitvijo parka napoveduje prednostne razvojne možnosti. Za ohranitev tipične kulturne podobe kraške krajine in kraške arhitekture pove, da bo država z novo zakonodajo bedela nad nastajanjem in uresničevanjem občinskih prostorskih ureditvenih planov. In reviji Kras predlaga, naj še bolj kot doslej predstavlja predloge z utemeljitvami, kako na Krasu spodbujati in uresničevati njegov gospodarski, socialni in družbeni razvoj.

Gospod Kopač, kako bi se bralcem revije Kras predstavili, da bi mogli razbrati, kako je prevzel Ministrstvo za okolje in prostor človek, ki ima izoblikovan odgovoren in zgleden odnos do okolja in prostora, do njegovega varovanja?

O tem sem govoril že na svoji predstavitvi v parlamentu, ko sem bil še kandidat za ministra. Mislim, da je resor za okolje in prostor takšen, v okvirih katerega lahko narediš za ljudi skoraj toliko, kot lahko

narediš v resorju za zdravstvo. Prostor namreč zadeva vsakogar med nami. V prostoru so interesi konfliktni že po definiciji, kar pa ni nič slabega. In odnos do prostora opredeljuje naše vsakdanje življenje. Ta je v naših dušah precej globlje od, na primer, financ ali česa podobnega. S financami se sicer tudi ukvarjamo, a se z njimi ne srečujemo vsak dan. S prostorom pa se srečujemo vsak dan, na vsakem svojem koraku. Nekako tako, kakor z zdravjem, z osebnim počutjem... No, in to mi je nek poseben izziv!

Sicer vsakdo med nami izkazuje nek svoj določen odnos do okolja in prostora... Sam, na primer, ves svoj prosti čas, ki ga ni veliko, preživljam v naravi pri obdelovanju zemlje pri starših v Mednu. Zemlja namreč zmeraj zahteva veliko dela. In za zadnjo svojo veliko pridobitev štejem, da sem tam kupil še zaraščen breg, s katerega sem odstranil grmovje in na njem naredil precej obsežen sadovnjak. To pa pomeni, da ne prevzemam le dela na posesti od staršev, ampak si nalagam še novo delo.

Veste, zrasel sem na kmetih! Čutiti zemljo med prsti in opravljati, na primer, drvarska dela, sicer ni moj vsakdanjik, kakor je bilo to nekdanj, se mi zdi nekaj povsem samoumevnega! Z vsakim posegom v naravo človek hkrati, ko pušča v njej neko svojo sled, naravo tudi preoblikuje. In če greste pogledat naš gozd v Mednu, lahko rečem, da je bolj park kot gozd. Kopači smo tod še edini, ki obžagujemo smrekam in borom veje visoko v debela, čeprav se to pozneje, ko naj bi se les prodal, pri ceni kaj dosti ne pozna in se zaradi tega to zahtevno delo sploh ne izplača. A to počnemo zato, ker je tako prav!

Ker se pogovarjamo za revijo Kras, nam, gospod minister, povejte, kaj Vam pomeni Kras oziroma kraški prostor in kako bi ga označili, če bi Vas nekdo, ki Krasa ne pozna, vprašal, da mu ga v kratkem predstavite? Kaj je zlasti tisto, kar ga karakterizira in s čemer impresionira Vas?

Kras je krasna zemlja, izjemno "predelana" narava! Kras je območje Slovenije, na katerem se najbolj - če ne govorimo o ožjih urbanih območjih posameznih mest - kaže predelava narave oziroma sled človekove roke na vsakem koraku.

Nekoč je bil Kras planota, porasla z gozdom. Ko so gozd izkrčili, se je zgodila erozija. Potem pa je bilo treba odpravljati posledice te erozije. In odpravljanje njenih posledic nam je pravzaprav pričaralo iz spominov na preteklost Kras, kakršnega se spominimo izpred dvajsetih, tridesetih let. To tembolj, ker se zadnje desetletje ali nekaj več Kras hitro zarašča. In prav zato pravim, da je Kras ena sama "predelava" narave kot posledica boja njegovih takratnih prebivalcev za preživetje. A ta "predelava" je bila sonaravna, kakor pravimo temu danes, ter ima nek poseben čar... Mislim na neko lepoto, na nekakšno skladnost človekovih posegov v naravo, kakršna pač je.

Kakor je človekovemu očesu lep pogled na park zaradi urejenosti in skladnosti njegovih sestavin, pa na Krasu za park značilnih ravnih črt ni in nanj tudi ne sodijo, saj bi se očem upirale. Hundertwasser (Friedensreich Hundertwasser, avstrijski slikar in grafik - op. uredništva) je nekoč rekel, da je ravna črta hudičevo znamenje, pa je sam vse naredil na okroglo; enako, kakor Gaudi (španski arhitekt Antonio Gaudi y Cornet, projektant katedrale v Barceloni - op. uredništva). In Kras je tak! Nima ravnih črt, nima znamenja hudiča. Njegova skladnost je prelepa. A občutek lepega je težko razložiti: nekaj ti je pač všeč ali pa ti ni všeč.

Ker je Kras lep, rad zahajam tja. Pozimi gremo včasih na Kras na izlet kar tako, ker je tam prijetno toplo in sončno. Jeseni gremo vedno po teran v Hruševico, ker mi teran osebno najbolj godi med vsemi vini. In jeseni gremo, seveda, tudi nabrat ruj za razne ikebane, ki trajajo čez vso zimo... Tako grem vsako leto kar nekajkrat na Kras.

Za večji del pokrajine Kras je predvideno, da se - skupaj s pristojnimi državnimi in pokrajini-

skimi ustanovami - po skrbni strokovni analizi in upravljalški upravi razglasi za kraški regijski park... Koliko daleč so strokovne in upravljalške priprave za to dejanje pri nas, v Sloveniji? Kaj je na ramenih Ministrstva za okolje in prostor oziroma njegove Uprave za varstvo narave? Kako daleč so strokovne in upravljalške priprave v zvezi s kraškim parkom v Italiji? Kako bosta ministrstvi za okolje in prostor Slovenije in Italije sodelovali na tem področju? Kako bodo v vso pripravo na razglasitev mednarodnega kraškega regijskega parka vključene neposredno in posredno prizadete občine na slovenski in italijanski strani?

Z italijanskim ministrom za okolje gospodom Villerjem Bordonom sva se dogovorila, da bi ustanovili obe strani po dve delovni skupini, eno strokovno in drugo bolj politično, ki bi se sestajali in usklajevali aktivnosti za ustanovitev kraškega parka. Pri tem moram opozoriti, da besedo park tokrat uporabljam zato, ker pri nas, na slovenskem Krasu, načrtujemo regijski park, medtem ko ne vem, kaj točno načrtujejo Italijani na svojem delu Krasa! Parki so namreč rangirani od naravnega rezervata oziroma ožje lokalne opredelitve, pa krajinskega parka in regijskega parka do nacionalnega parka. Pri nas načrtujemo na Krasu regijski park in zdelo se mi je - že prej, pred sestankom z ministrom Bordonom, da bi nekateri krogi v Italiji radi imeli park, ki naj bi bil enovita pravna oseba za zavarovani prostor na obeh straneh meje.

Sam menim, da je za to še prezgodaj. Po moje je bolj primerno, da mi najprej ustanovimo svoj regijski, naj bo to zavod ali družba z omejeno odgovornostjo, Italijani

pa naj na svoji strani ustanovijo park z ran-
gom, za kakršnega menijo, da je zanje naj-
bolj primeren. Potem ustanovimo skupno
delovno telo, ki naj usklajuje dejavnosti na
obeh straneh že delujočih parkov, šele poz-
neje pa se morda dogovarimo o tem, da se
oba parka združita v enovito pravno osebo.

Do danes, ko se pogovarjam za re-
vijo Kras, z italijanske strani še nimamo ini-
ciative v smislu imenovanja njihovih dveh
članov v strokovno in dveh članov v bolj po-
litično delovno skupino, a upam, da se bo to
zgodilo že pred bližnjimi parlamentarnimi
volitvami v Italiji. Utegne se, namreč, zgo-
diti, da bodo po volitvah na nekatere dogovo-
re morda nekoliko pozabili; med njimi tudi
na ustanovitev skupnega kraškega parka.

Pri nas v Sloveniji mislimo s kraš-
kim regijskim parkom resno, čeprav se mor-
da komu zdi, ker čas hitro teče, da se ideja o
tem kar odlaga in prelaga. A ni tako! Na Mi-
nistrstvu za okolje in prostor se zelo zavzeto
ukvarjamo ta čas s tremi parki. To so park
Kočevsko-Kolpa, Snežniški park in park Se-
čoveljske soline. Mislim, da bodo soline
prve na vrsti, Snežniški park bo drugi, ko-
čevski park bo tretji, potem pa bo morda že
na vrsti kraški regijski park. Vse to priprav-
lja številčno majhna skupina treh ljudi. Pri-
praviti vladno uredbo, s katero se določi
skoraj za vsako parcelo natančno režim
upravljanja s prostorom, je strahotno zah-
tevno delo, ki ga ni mogoče na hitro naredi-
ti. In če bo potekalo vse srečno, bo park se-
čoveljske soline kar kmalu nared za njegovo
razglasitev. Prvi resni regijski park, to bo
snežniški regijski park, pa upam, da nam bo
uspelo z vladno uredbo objaviti v Uradnem
listu R Slovenije in ga s tem uzakoniti nekje
sredi prihodnjega, to je 2002. leta. Zato lah-
ko napovem, da kraški regijski park ne bo na
vrsti pred letom 2003.

**Kako bi bralcem Krasa najbolj
prepričljivo povedali, da načrtovani
kraški regijski park nikakor ne bo
rezervat, v katerem bodo le najrazlič-
nejše omejitve in prepovedi za kraško
prebivalstvo v smislu razvijanja in
ujeljavljanja novih gospodarskih
razvojnih dejavnosti - že zlasti tistih,
ki se bodo pokazale kot edine možne,
da zagotovijo prebivalstvu preživetje
po vključitvi Slovenije v Evropsko
zvezo? Kaj bo v parku predvsem
spodbujalo in "poganjalo" gospodar-**

**ski, socialni in kulturni razcvet
kraškega prostora in kaj bo tisto, kar
bo zares omejevano, prepovedano?**

Beseda park je včasih predvsem
zaradi nezadovoljstva nekaterih v Bohinju v
povezavi s Triglavskim narodnim parkom
dobila dokaj negativen prizvok, češ da je to
neke vrste indijanski rezervat, v katerem se
nič ne sme delati, ampak se sme le gledati in
občudovati naravne lepote. To ni res! Zato
bi bilo dobro, da bi v pogovorih pogosteje
namesto pojma "park" uporabljali pojem
"razvojno območje" ali "območje sonarav-
nega razvoja". Drugi in zlasti tretji pojem
imata čisto drugo konotacijo, kot jo ima prvi
pojem. Zato je prav, da takoj pojasnim, kaj
so krajinski oziroma regijski parki? To so v
bistvu kopije veljavnih občinskih prostorskih
ureditvenih planov, v katerih se povzema že
obstoječa namembnost rabe zemljišč in s
tem samega prostora, hkrati pa se z vladno
uredbo na nek način konzervira takšno na-
membnost zemljišč - kaj je, na primer, za
kmetijsko rabo, kaj je za obrtno cono, kaj je
za stanovanjsko gradnjo, itn. Na ta način pa

kontrolno nad rabo prostora, čeprav gre pro-
ces z roko v roki z občinami, opravlja poleg
občin tudi država. In to je tudi neko jamstvo,
da ne prihaja do kakšnih pomembnih zas-
kov pri rabi prostora na območju občine...
To v bistvu je malo omejevalno, vendar ne
na obstoječe stanje, ampak morda glede na
neke, zaenkrat še nepoznane zamisli, ki bi se
pojavele v prihodnosti.

Sicer pa so parki določena območ-
ja, ki si jih je Evropska zveza po svojem ve-
ljavnem pravnem redu zamislila kot skupek
določenih političnih ciljev. Ti pa so: ohrani-
ti poseljenost določenega prostora, ohraniti
na njem kmetijsko gospodarstvo, ki je sicer
nekonkurenčno v primerjavi z množično
proizvodnjo oziroma pridelavo, in ohraniti
tamkajšnjo kulturno krajino s stavbno dediš-
čino oziroma naravno in kulturno dediščino
tistega prostora, ker si ta to zasluži...

V nekdanji skupni Jugoslaviji smo
poznali tako imenovana nerazvita območja,
s čemer se je določalo in označevalo območ-
ja, na katera se je z različnimi instrumenti
države stekal denar za njihov hitrejši raz-
voj... Pri nas sedaj ne uporabljamo več poj-

Kopačevi na izletu v Hrastovljah pod kraškim robom januarja 2001.
Z leve proti desni: mlajša hči Maruša, žena Miranda, sin Miha, minister Janez Kopač.
Fotografirala je starejša hči Mateja

ma "manj razvito območje", saj politiki za-
radi drugačnega pogleda na svet, zaradi po-
litike same in prebivalstva, govorimo o dru-
gačnih območjih in eno med drugačnimi ob-
močji so parki.

Kaj v praksi pomeni park poleg ti-
stega, kar sem že povedal? Ko država, na
primer, sofinancira naložbo v oskrbo z vodo,
v kanalizacijo, v čistilno napravo ali v kaj
drugega, in v ta namen razpiše javni nate-
čaj, se prispele prijave ocenjuje in razvršča
z nekim točkovnim sistemom, v katerem se
parku kot deklariranemu prednostnemu ob-
močju priznava nek točkovni pribitek. In Mi-
nistrstvo za okolje in prostor to že počne!
Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in pre-
hrano, ki daje subvencije, ima tudi po evrop-
ski klasifikaciji predviden tako imenovani
EKO2 sklad, ki omogoča dajanje določenih
subvencij kmetijstvu; subvencije so za prost
pretok blaga in kapitala prepovedane, dovo-
ljene pa so pod določenimi pogoji. In eden
izmed takih pogojev je tudi usmerjanje de-
narja za kmetijsko dejavnost na neki parce-
li, če je ta na območju parka. To pa je v bis-
tvu subvencioniranje neke vrste sonaravne-

ga kmetijstva! In tako je za ljudi z območja,
ki naj bi bilo razglašeno za park, torej z za-
varovanega območja, zelo pomembno, da se
to zgodi čim prej, ker jim bo to omogočalo -
ne sicer rento kar tako - ampak nek pribitek
ali dodatek k njihovim različnim dejavno-
stim, ki jih na takem prostoru že sedaj
opravljajo za svoje preživetje in ki so v skla-
du s cilji, zajetimi v režimu zavarovanega
območja, torej razglašene parka...

Skratka, živeti v parku je in bo v
prihodnje še za več ljudi pri nas - sedaj ima-
mo Triglavski narodni park, Park Škocjan-
ske jame in Kozjanski park - sicer neka
prednost pri pridobivanju razvojnih sredstev
države. Seveda pa to ne pomeni kar avtoma-
tične pravice do neke rente! To pričakovati
bi bilo namreč nestvarno, kajti kaj hitro bi se
našli taki, ki bi očitali, da je park v bistvu in-
dijanski rezervat... Razglasitev zavarovane-
ga območja za park torej pomeni le nuditi
tamkajšnjim prebivalcem določene pred-
nostne razvojne možnosti!

**Značilnost kraške pokrajine je
kulturna krajina, ki jo karakterizirajo
iz kamna zložene ograde (suhozidi),
škarpe, zidovi, kamnite hiše in
strnjena kamnita kraška naselja,
razpršena po zaraščajoči se pokrajini
z gospodarsko neakovostnim
drevjem, v katerem nastopa bor -
nekdanji nosilec pogozdovanja - sedaj
že kot tujek in kot manj hvaležna
drevesna kultura. Žal izgineva ena
izmed tipičnosti te kraške kulturne
krajine - kraška avtentična arhitektu-
ra - in namesto nje rastejo v tem
prostoru, zunaj strnjenih naselij,
objekti, ki po svoji pojavnosti in
uporabljenih gradbenih materialih ne
upoštevajo kraške arhitekturne
tradicije... Kakšne so za ohranitev
tipičnosti kraške kulturne krajine in
kraške avtentične arhitekture naloge
strokovnih služb ministrstva, ki ga
vodite, in zlasti oddelkov za okolje in
prostor, ki delujejo v okvirih upravnih
enot na kraškem prostoru Slovenije?**

Odedelek za okolje in prostor
upravne enote nima nekih konkretnih navo-
dil o estetiki gradnje in prenove objektov v
prostoru. Ima navodila o proceduri, ki se je
mora držati... Res pa je, da odnos in zavze-
tost državnih uslužbencev v upravni enoti in

tudi v oddelku za okolje in prostor lahko bis-
tvno prispeva k lepši podobi kraja, pokraj-
ne in tako tudi Krasa, o katerem se pogovar-
jamo. Žal pa se na tako osebno zavzetost
oziroma na tak odnos državnih uslužbencev
ne moremo zanašati, če hočemo zagotoviti
nek sistem, ki bo deloval in to zagotavljal.
Zato je najbolj pomembno, da občine v svo-
jih prostorskih ureditvenih aktih nadrobno
predvidijo in določijo način rabe oziroma
izrabe prostora. Zato bi to žogico na nek na-
čin morali vrniti občinam.

Če je prostorski ureditveni akt ob-
čine zadosti natančen in kakovostno nare-
jen, tudi upravni enoti ni noben problem
predpisovati graditelju ali prenovitelju upo-
rabo takih in ne drugačnih materialov, di-
menzij in velikostnih razmerij okenskih in
vratnih odprtin, spoštovati vnanjo podobo
objekta, da se sklada z značilnostmi avten-
tične arhitekture tistega prostora in njenih
tradicij. Če pa prostorski ureditveni akt ni
tako določen, ostaja vse na prosti presoji
uradnika v upravni enoti, ali bo dovolil upo-
rabiti vsakršnen material, narediti poljubno
velika okna, poljubno fasado in s tem tudi
gradbene prvine, ki niso skladne s tradicijo
in ki avtentičnosti tamkajšnje arhitekture ne
upoštevajo, ampak jo celo degradirajo. Zato
poudarjam, da se nikakor ni zanašati na
osebno zavzetost državnih uslužbencev in na
njihov odnos do tega, kajti - navsezadnje -
to tudi ni njihovo delo. Res pa je, da bi mo-
rala biti na tem področju država bolj določ-
na in odločna, vendar ta hip kakšne poseb-
ne podlage za to nimamo. Bomo pa imeli za
to ustrezno podlago v uredbi - na primer -
kraškega regijskega parka za Kras oziroma
za tisti del Krasa, ki bo razglašen za tak
park! A res je tudi, da se uredba, ki jo pri-
pravlja v zvezi s tem Ministrstvo za okolje in
prostor, sme vtikati le v stvari, ki se tičejo na-
ravnih vrednot, ne pa stavbne dediščine, ki
je vrednota kulturne dediščine... Pri nas ve-
ljavna zakonodaja kar dobro varuje spome-
niško zaščitete objekte, medtem ko varova-
nja stavbne dediščine, ki ni spomeniško zaš-
čitena, a bi morala biti vsaj na pol spome-
niško zaščitena, ne zagotavlja! Vsaj učinko-
vito ne!

V Ministrstvu za okolje in prostor
imamo namen v novem zakonu o urejanju
prostora, ki sedaj nastaja in za katerega
upam, da bo sprejet še letos, predvideti, da
ima vlada pravico predpisati prostorski red,
ki bo predpisoval poleg tehničnih nadrobno-
sti, kot je, na primer, odmik stavbe od par-

celne meje na določenem območju, še kaj več; na primer tipiko same stavbe oziroma novega ali prenovljenega objekta. Seveda pa je težko iz Ljubljane za sleherno slovensko vas predpisovati, kakšnemu prostorske-mu redu morajo slediti nove gradnje ali adaptacije obstoječih objektov. Te naloge sedaj niti ne moremo prevzeti. A jo bomo delno lahko, ko bomo za to imeli zakonsko podlago in na njeni osnovi lahko določili, da morajo - na primer - na območju kraškega regijskega parka vse nove gradnje v nase-ljih, ki so manjša od nekega določenega šte-vila prebivalcev, slediti tipiki kraške kamnite arhitekture. Vendar ne za vsako vas natanč-

uresničuje z njenimi soglasji k spremembam občinskih prostorskih ureditvenih aktov, saj ima država v svojem prostorskem planu predvidenih nekaj obveznih izhodišč. In eno med njimi se nanaša na zaokrožitev naselij ter prepoveduje razpršene gradnje. Naš Urad RS za prostorsko planiranje, s tem na-še ministrstvo in posledično tudi vlada pre-sojajo o usklajenosti sprememb občinskih prostorskih ureditvenih aktov z obveznimi iz-hodišči državnega prostorskega plana...

Država lahko na vse to posega tudi z davčno politiko. Velik slovenski prob-lem solastništva - velikega števila lastnikov iste parcele, živečih vsepovsod, tudi v tujini -

va nepremičnino obdavči z ne prevelikim davkom. In če se njeni solastniki ne morejo dogovoriti, kdo bo davek plačeval, ima dr-žava oziroma občina po določenem času pravico tako nepremičnino na dražbi prodati nemu lastniku, z izkupičkom poplačati ne velik davek, preostanek dražbenega izkupič-ka pa razdeliti med solastnike posesti... To je lahko pot od solastništva posesti do enega samega njenega lastnika, ki potem s parce-lo oziroma nepremičnino vsekakor nekaj na-redi... Upam, da bodo v bodočem zakonu o davku na nepremičnine tudi taka določila!?

Ker ste bili v zadnjih letih skoraj vseskozi poslanec v Državnem zboru, ste prejeli revijo Kras... Kaj lahko rečete o tej specifični publikaciji, o njenih prizadevanjih in dosedanjih dosežkih in kakšna bi bila Vaša popotnica izdajateljem ter sodelavcem revije Kras?

Revijo Kras zmeraj preberem, od- kar izhaja. S tistim sporočilom o obnovljeni apnenci v Čezsoči na Bovškem sem tudi njen sodelavec. In reči moram, da mi je zelo všeč! Ima pravo razmerje osebnih zgodb Krašev-cev, ki živijo v Ljubljani ali kje drugje, raz-nih spominskih zapisov, strokovnih sestav-kov o Krasu in kraških posebnostih ter prob-lemskih prispevkov o urejanju prostora.

V tematski izdaji, namenjeni Šta-njelu, njegovi prenovi in revitalizaciji, je tudi veliko napisanega, kako zelo se vsi za to zav-zemajo. In ker je Štanjel sploh poseben problem, ki se vleče že desetletja, me je tista izdaja Krasa spodbudila, da vam izdajate-ljem tudi nekaj predlagam. V reviji Kras ob-javljajte še več povsem konkretnih predlo-gov. Zlasti, kaj je treba v zakonih in podza-konskih aktih spremeniti, dopolniti ali uredi-ti na novo, ker - na primer - obstoječa zako-nodaja, njena določila in njene uredbe učinkovito prenovi in revitalizacijo Štanjela prej zavirajo kot pospešujejo. Enako tudi v zvezi z drugimi problemi na Krasu in v zve-zi s krasom! Politiki, ki kar številčno berejo revijo Kras - bere jo tudi mnogi poslancev in berejo jo tudi ministri - bi bili tako lahko marsikdaj še bolj oboroženi, opremljeni za svoje vsakdanje odločanje s kakšno čisto konkretno sugestijo v zvezi s Krasom in s problemi našega kraškega prostora. To bo veliko prispevalo za njegov gospodarski, so-cialni in kulturni razvoj!

no... To je namreč zagotovo dolžnost in pri-stojnost prostorskih ureditvenih aktov občin!

Država lahko to sicer obvladuje s svojo inšpekcijsko službo, ki preprečuje ne-dovoljene posege v prostor, torej tako ime-novane črne gradnje. Seveda, kolikor nam to uspeva, saj nimamo ne dovolj inšektor-jev in ne dovolj denarja za rušenje črnih gradenj! Drug način poseganja države se

zaradi česar ni za vzdrževanje in obnavlja-nje številnih domačij zavzetih lastnikov, pa zato propadajo cele vasi, na primer Abitan-ti v slovenski Istri, a tudi na Krasu ni dosti boljše... V koalicijski pogodbi pozicije je za-pisana moja zamisel, kako priti v takih pri-merih do enega samega lastnika siceršnje solastniške parcele oziroma nepremičnine. Všeč mi je ameriška rešitev, po kateri drža-

Izvo **Podpisano pismo o nameri**

REVITALIZACIJA ŠTANJELA

V ŠTANJEL PRIHAJA POLITEHNIKA IZ NOVE GORICE

Agencija Kras

V petek, 9. marca 2001, sta v prostorih Galerije Lojzeta Spacala v Štanjelu prof. dr. Danilo Zavrtanik, predsednik Politehnike Nova Gorica, in župan Občine Komen Uroš Slamič podpisala pismo o nameri, ki predvideva začetek visokošolske dejavnosti v Štanjelu.

Z domišljenimi študijskimi programi in z njihovim kakovostnim uresničevanjem si je Politehnika Nova Gorica uspela izboriti mesto v slovenskem visokošolskem izobraževanju, tako da študij na Primorskem ni več novost. Zanimanje za njene študijske programe se iz leta v leto veča, vendar so njene sedanje prostorske zmožnosti pri skoraj 400 vpisanih študentih že dodobra izkoriščene. Ker se v Novi Gorici zavedajo, da rezultate poleg zagnanosti, znanja in naporov vendarle določajo tudi ustrezne delovne razmere, že dalj časa iščejo dolgoročno rešitev za prostorsko stisko. V takih prizadevanjih sodelujejo s Mestno občino Nova Gorica, z Občino Komen in z Brdi.

Občina Komen s slikovito kraško pokrajino in z eno izmed najstarejših ter najlepših kraških naselbin - Štanjelom - je del demografsko ogroženega in razvojno šibkega območja, ki s številnimi naravnimi in kulturnimi spomeniki predstavlja pomemben del slovenske kulturne dediščine. Zato se v občini zavzemajo za ohranitev in promocijo tega območja s številnimi projekti. Med pomembnejšimi je obnova renesančnega baročnega štanjelskega gradu, v katerem se bo kmalu razmahnila tudi živahna raziskovalna in izobraževalna dejavnost Politehnike Nova Gorica in tako v naselje ter prostor okrog njega povrnila utrip življenja.

Sedaj je grad delno že obnovljen. Urejeni prostori v vzhodnem delu njegovega spodnjega palacija nudijo na ogled zbirke umetniških del primorskega slikarja in grafika Lojzeta Spacala. Že nekaj časa se obnavlja Kvadratni stolp in zahodni del zgornjega palacija, kar se zadnja leta financira iz tako imenovanega kulturnega tolarja. Prenova naj bi bila končana že do konca marca 2001. V občini Komen si prizadevajo, da bi v sodelovanju z Ministrstvom za kulturo in z Ministrstvom za šolstvo, znanost in šport zagotovili vsa potrebna finančna sredstva še za pospešeno obnovo preostalega zahodnega dela zgornjega grajskega palacija in njegovo obnovo do poletja 2000 tudi končali.

Štanjel bo s svojo ugodno lego v središču razvojnega trikotnika Ljubljana-Trst-Videm, med obema primorskima visokošolskima centroma Kopro in Novo Gorico, z razpoložljivimi prostori nudil možnosti za nadaljnji razvoj visokošolske dejavnosti Politehnike Nova Gorica. Uveba univerzitetnega študija v Štanjelu bo bistveno posegla v življenje naselja in njegove širše okolice. Prihod študentov in predavateljev bo spodbudil ponudbo gostinskih in prenočitvenih zmogljivosti, raziskovalna dejavnost pa bo pomembno vplivala na razvoj visoko specializiranih storitvenih dejavnosti.

Raziskava prof. dr. Boruta Juvanca s Fakultete za arhitekturo v Ljubljani

Prof. dr. Borut Juvanec s Fakultete za arhitekturo v Ljubljani se ukvarja predvsem s teorijo in z razvojem arhitekture. Svojim raziskavam: Slovenska ljudska hiša, Kozolec, Kvadrat in kocka - proporcijski sistemi je nedavno dodal še raziskavo Hiška - kamnito zatočišče (Hiška, the Stone Shelter), ki je objavljena v slovenskem in angleškem jeziku ter obsega 125 strani. V njej obravnava med kamnitimi zatočišči Evrope tudi kamnite hiške ali kutje na našem Krasu, ki so služile - in ponekod občasno še služijo - ljudem na deželi za zatočišča pred neurjem in premočnim soncem. Raziskavo in zlasti raziskane hiške, kamnita zatočišča na Krasu - predstavljamo v nadaljevanju.

Hkrati vabimo bralce, ki veste za kamnita zatočišča, za katera prof. Juvanec še ne ve, pa zato v tem članku niso predstavljena, da nam o njih sporočite v uredništvo!

KAMNITO ZATOČIŠČE

V raziskavi prof. dr. Borut Juvanec ugotavlja, da so kamnita zatočišča v krajih, kjer je narava bogata s kamnom, in tam, kjer so v kamnitem svetu njive ali pašniki. Obilica kamenja je na polju in pašniku odveč; kultivirano površino je treba čistiti, ohranjati plodno površino kolikor toliko prosto, da lahko rodi, kamen pa zbirati in odstranjevati.

Okoliščine - potrebe, namen

Raziskane kamnite hiške so kamnite konstrukcije iz neobdelanega ali le delno obdelanega kamna brez vezave. Zidane so torej na suho, zaradi česar sta njihova konstrukcija in preciznost bistvenega pomena, saj nadomeščata vezivo (danes bi bila to apno in cement oziroma malta in beton).

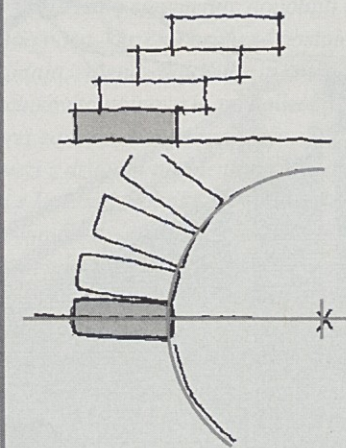
Možnost uporabe kamna so mnogotere. Prvenstveno zid kot ograja. Načelno je sam zid namenjen razmejevanju lastnine, vsebine in obdelave zemljišča. Kot ograja omejuje polje, lastništvo ali pri pašniku tega deli na manjše dele. Manjši deli so uporabni po principu kolobarjenja: ko je popašen en ograjen del, pastir preseli drobnico ali govedo na drug ograjen del, in tako naprej. In ko pride naokrog, je medtem na prvem delu že zrasla nova trava, ki je imela za to čas in je bila tudi pognojena. Zid je končno lahko tudi zbiralnik za odvečni kamen, kajti konstrukcija zidu je stalnejša oblika za odlaganje kamenja. In slednjič je zid tudi obramba in varovanje pred nezaželenimi obiskovalci.

Z zidovi razdeljene prostore je treba tudi povezovati: z odprtini za divjad, s

kontroliranimi (odpiranje - zapiranje) odprtini se lahko celo razvršča živali po velikosti. Povezave so lahko razporek v zidu kot zožen prehod, kot stopnišče ali kot most in celo akvedukt.

In zid pogosto nudi z lino v severni steni skrivališče, shrambo za hrano. To je že zametek objekta, ki služi človeku. Nekaj večji skromni prostor za njegovo zavetje pred dežjem, neurjem, snegom, burjo in tudi premočnim soncem pa je že hiška, kamnito zatočišče, kakršno je raziskal prof. dr. Borut Juvanec.

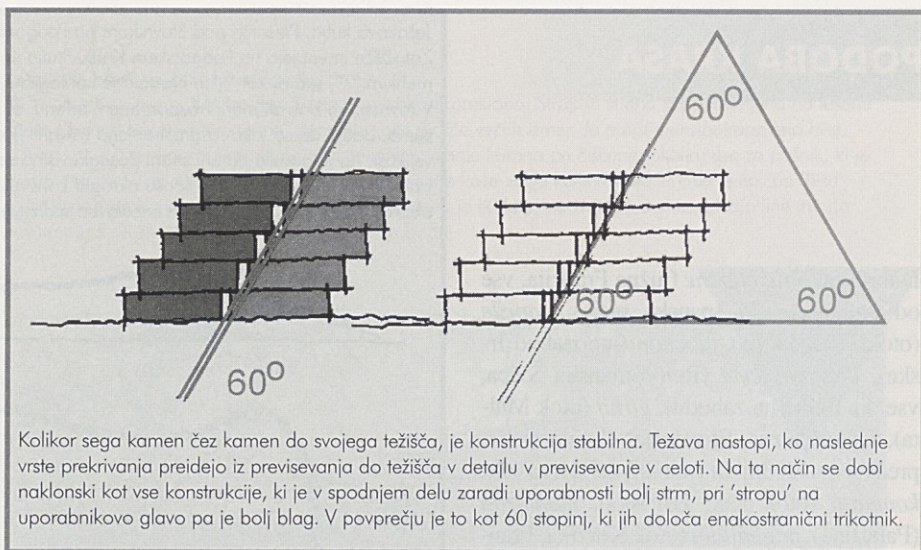
V tlorisu je možna le ena konstrukcijska oblika - krog, v prerezu pa tipično stopničenje. Zunanja oblika je različna. Načelo zidanja konstrukcije s preklapljanjem, s stopničenjem je: v tlorisu pri tleh je lahko kvadrat ali pravokotnik, ki počasi preide v krog. Krog namreč vnaša enakomerno porazdelitev sil in v kombinaciji s prerezom (stopničenjem) zagotavlja večjo stabilnost in konstrukcijsko trdnost.

Izvori, vzori in izkušnje

Zbran kamen kot kup s časom izginje. Edina možnost, da ostane, je njegova zložitev v koristno konstrukcijo. Tudi če je gomila kamna ogromna (ker prostor takšno rešitev dopušča), je uporaben le majhen del tlorisa. Izvori in prve znane take konstrukcije segajo nekaj tisoč let v zgodovino, toda pri preprostih zatočiščih je njihova posebna konstrukcija na novo odkrita! Načelo zidanja s preklapljanjem sega vse do začetkov našega štetja, ko poznamo Atrejevo zakladnico v Mikenah, kjer je notranjost že obdelana. V osmo stoletje našega štetja uvrščajo Gallarusov oratorij na Irskem, to je molilnico, katere konstrukcija je iz delno obdelanih kamnov, postavljenih po načelu preklapljanja, a že tesnjenih s suhim peskom. Na Irskem stoji tudi Columba's House iz enajste stoletja, ki je načeloma tudi konstrukcija v suhem zidu, a je danes zamazana z malto. In tudi na Irskem je clochan danes pastirsko zatočišče, za katerega nekateri viri dokazujejo njegov obstoj že v tretjem stoletju našega štetja in še prej kot bivališča menihov na otočjih ob irski obali.

Čeprav je to dvomljivo, nedvomno predstavljajo ti objekti povezavo med prvimi znanimi objekti v suhem zidu s preklo-

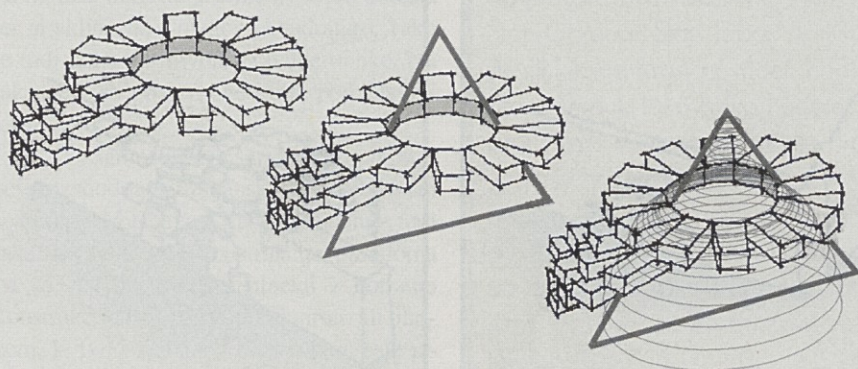

Kolikor sega kamen čez kamen do svojega težišča, je konstrukcija stabilna. Težava nastopi, ko naslednje vrste prekrivanja preidejo iz previsevanja do težišča v detajlu v previsevanje v celoti. Na ta način se dobi naklonski kot vse konstrukcije, ki je v spodnjem delu zaradi uporabnosti bolj strm, pri 'stropu' na uporabnikovo glavo pa je bolj blag. V povprečju je to kot 60 stopinj, ki jih določa enakokranični trikotnik.

pom in današnjimi zatočišči pastirjev in kmetov. Ta arhitektura je nedvomno izumljena na novo: njeni preprosti graditelji niso mogli poznati svojih vzorov, saj so jih strokovnjaki odkrivali šele zadnje stoletje, morda stoletje in pol (pa še ti so jih zmotno uvrščali med dela druidov, keltskih svečnikov, torej nekaj tisoč let po njihovem nastanku).

Konstrukcija tako imenovanega zidanja na suho, brez veziva, zahteva strogo upoštevanje načel. Vsaka napaka ali nerazumevanje problema, neupoštevanje pravil ima za posledico porušitev. Zato tudi ne poznamo slabih ali nepopolnih konstrukcij. Te so se preprosto podrle že mnogo pred nami. Zato je pomembna ugotovitev, da so vse tovrstne konstrukcije, ki jih danes poznamo, dobre, kajti slabih ni. In če je konstrukcija dobra, je tudi estetsko lepa, če sledimo načelu, da je zunanja podoba v arhitekturi vedno in vselej zunanji odraz notranjosti ali vsebine.

Kombinacija tlorisa s prerezom: prerez krepí tloris in tloris krepí prerez. Ko je konstrukcija končana, je stabilna... Ker je v spodnjem delu zatočišča potreben čim večji prostor, mora biti zložen zid čim bolj raven, kar zagotavlja princip korbellinga (prerez). V višini se tloris zmanjšuje, trdnost pa povečuje: kot je zato lahko blažji, saj vse sile 'zaključujejo' okrogle plasti. In zadnji krog je že tako majhen, da je sam zase konstruktiven. Lahko je pokrov s ploščo, ki odprtno le zapira, ali pa je v odprtno 'zabit' sklepni kamen.

Zatočišča Evrope

Avtor raziskave začenja svoje naštevaje zatočišč v Evropi z najstarejšimi, ki svojo starost dokazujejo z izklesanimi letnicami, na primer v Pugliji v južni Italiji iz sredine 16. stoletja, vendar v pristnost letnice nekateri strokovnjaki dvomijo. Nedvomno najstarejšo pisno letnico pa sta našla dr. Horvatič iz Zagreba v katastru na Krku iz leta 1577 in prof. Lasure na vrisih v geodetskih kartah v južni Franciji iz leta 1620. Pomemben podatek o starosti pa je tudi, da je treba suhozidne konstrukcije sproti vzdrževati, sicer preprosto izginejo.

Abecedni preglednik suhozidnih kamnitih zatočišč v Evropi našteva njihova poimenovanja in lokacije: *barraca* (Katalunja, Španija), *bunja* (Dalmacija, zaledje Šibenika z otoki pred njim, in Konavle za

PODOBA KRASA

Dubrovnikom), *cabane* (južna Francija, vse od italijanske do španske meje), *caprile* (otok Elba, Italija), *clochan* (jugozahod Irske), *crot* ali *scele* (Retoromanska Švica, vse do Ticina na zahodu), *girma* (otok Malta), *hiška* (Kras, Slovenija), *kažun* (Istra, predvsem osrednji in zahodni del, Hrvaška), *komarda* (otok Krk, Hrvaška), *mantarah* (Palestina), *pagliaddiu* (otok Korzika, Francija), *pinmeta* (otok Sardinija, Italija), *pont, de bestiar* (otok Mnorca, Baleari, Španija) in *trullo* (Puglia, jug Italije).

Nekatera zatočišča še stojijo v svoji dejavnosti, nekatera s spremenjeno namembnostjo, pomembno pa je, da jih ponekod še vedno postavljajo (nad mestom Nimes je avtor leta 1997 našel *cabane* z vklesano letnico 1995, verjetno pa so medtem zrastle še nova). Ker ceste in avtomobili ter druga vozila razdalje skrajšujejo in je občasno ali časovno omejeno delo (paša, delo na polju ali v gorici) vse redkeje, potrebe po kamnitih zatočiščih počasi, a vztrajno izginjajo.

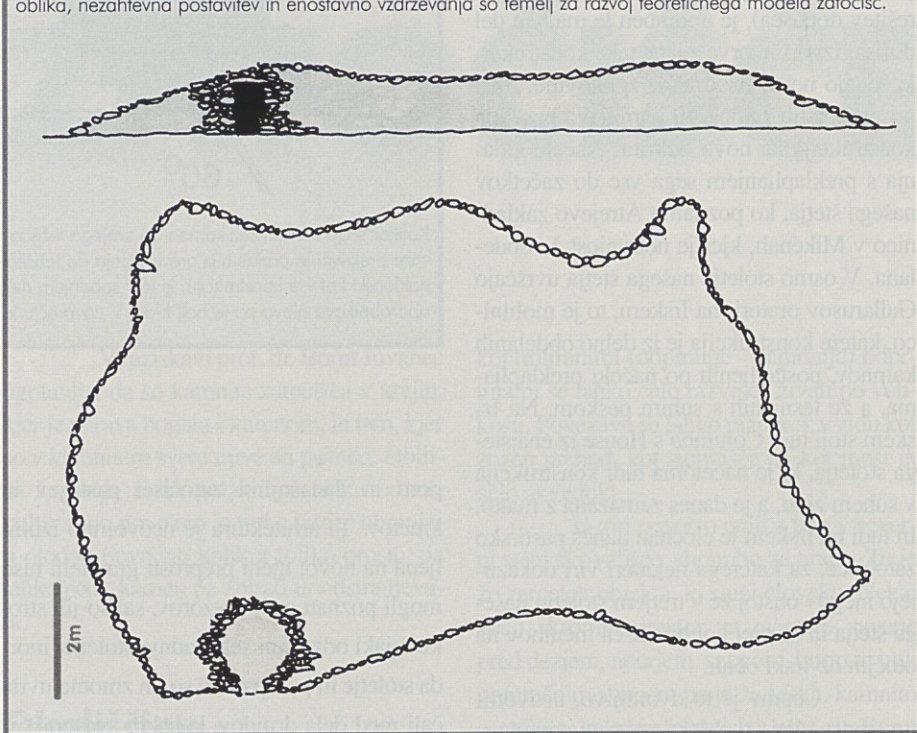
Zatočišča v Sloveniji

Dokumentacija kaže najbolj preproste oblike v zidu, kot element zunaj polja, a v zidu, ter prostostoječe, delno stopničaste hiške. Najbolj preprosto zatočišče obsega le prostor za nekaj hrane in pijače v zidu. Najenostavnejše izvedbe uporabljajo konstrukcijo niše z odprtino in ravno preklado večjega, ploščatega kamna. Estetsko zanimivejša rešitev z uporabo oboka je iz okolice Prešnice.

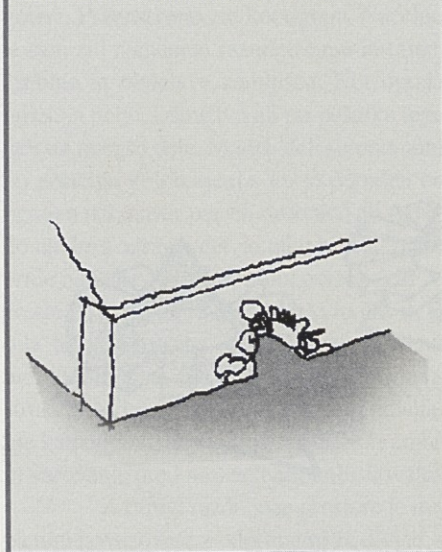
Najbolj elementarna hiška je celica v kotu preproste kamnite gomile, ki se razteza v nepravilni obliki v tlorisu in v prerezu. Hiška je okrogle oblike, s stopničastim prerezom. Porabljenega je desetkrat več materiala, kot bi ga hiška sicer potrebovala. Zato je kamnito zatočišče izjemno negospodarna konstrukcija, ker pa je pravzaprav stranski produkt "kupa kamenja" in ker s tem postane nenadoma uporabna in koristna vsaj za nekaj, je problem razumljiv. Teore-

Ježakova kutja, Prešnica pod Slavnikom na Podgorskem Krasu

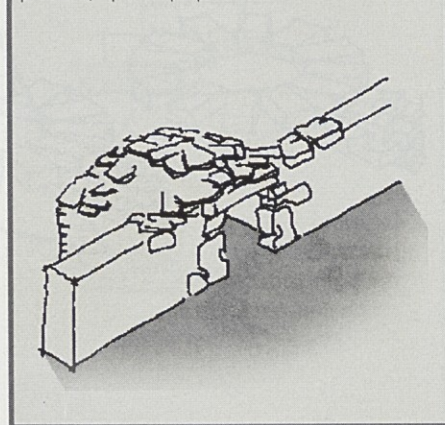
Zatočišče imenujejo na Podgorskem Krasu 'kutja' in ne hiška, kakor je v navadi na Krasu (izgovori z mehkim "č", skoraj kot "tj!"). Nastala je kot logična potreba, v odvisnosti od možnosti, ki jih nudi narava. V ravnini, na bolj ali manj neuporabnem terenu, so odlagali odvečni kamen v gomilo, ki se je - bodisi sama, bodisi da so tako razprostranjeno ustvarili ljudje, da bi bilo čim manj dela - razlezla v neizmerno velikost. Ko je gomila na eni strani dosegla višino sedečega človeka, je nastala možnost za zatočišče. Izoblikovati je bilo treba le v tlorisu okroglo konstrukcijo in jo pokriti z ravnimi ploščami... Preprosta oblika, nezahtevna postavitev in enostavno vzdrževanja so temelj za razvoj teoretičnega modela zatočišč.

Malnarjeva kutja, Prešnica na Podgorskem Krasu
Je zatočišče za hrano in pijačo: ne človek in ne orodje ne gresta noter. Konstrukcijsko je zahtevnejša; graditelj je že poznal načelo oboka, čeprav je za strop uporabil ravne kamnite plošče, ker je to pač bolj preprosto. Zid, v katerem je zatočišče, stoji v ježi, tako da je toplotna osamitev idealna - za steklenico vina in za kruh.

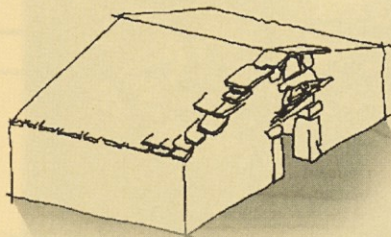

Šprinketova kutja, Prešnica na Podgorskem Krasu
To je manjša kutja, a že namenjena človeku. Nima še konstrukcije v korbellingu zaradi preprostega razloga: vse preveč je ravnih kamnitih plošč, ki se kar ponujajo. Njen pomen je v postavitvi: stoji v zidu, zunaj polja, ki ga zid obkroža... Lastnina je bila torej večja od samega polja, saj v sosednji Istri stojijo kažuni praviloma (skoraj ne najdemo izjeme) znotraj prostora, ki ga omejujejo. Kutja se ne skriva; v višino sega čez ograjo, zadaj je izrazito izbočena. Iskorišča torej lastniške odnose za čim bolj uporaben izkoristek prostora, njive ali polja.

Kutja na Gabrovci (Babuhova kutja), Slavnik

To še vedno ni pravo, tipično zatočišče s konstrukcijo preklopa. Strop in streha sta postavljena na lesene prečne tramove, čez katere so položene kamnite plošče večjih izmer. Je predemencionirano telo hiše, a temeljni namen konstrukcije je odlaganje in spravljanje kamna pri čiščenju okolja; gre za pašnik, ki je danes ves zaraščen z nizkim drevjem... Na zunanji kutja kaže svojo konstrukcijo: v čelu je tipična 'hiša' z dvokapno streho in z vhodom na sredi. Namenjena je ljudem, ne živini, o čemer pričajo line in niše v notranjosti, ki služijo človeku za odlaganje drobnarij.

tično je to začetek kamnitega zatočišča.

Naslednja razvoja faza je že hiška, ki pa je del zidu. Za razliko od kažuna v Istri, ki je navadno znotraj ograjenega polja, je v Sloveniji problem rešen drugače: očitno gre za večje površine lastništva, znotraj katerega je polje ali pašnik. **Hiška na Krasu stoji praviloma v zidu in sega zunaj polja ali pašnika.** Tako je izkoristek večji, govori pa o večji parceli, v okviru katere je zgrajena ograda, in hiška je temu prostoru dodana ter ni vključena v njegovo kvadraturu. Tako je tudi polje ali travnik pravilne oblike. Na tak način so postavljene kutje pod Slavnikom.

Samostojne hiške stojijo bolj proti severozahodu, ob italijanski meji, predvsem v okolici Voljčjega Grada. Najdemo tudi take, ki so del večje konstrukcije, praviloma pa so značilni kamniti objekti z notranjo konstrukcijo in z zunanjim okvirom ali plaščem, ki tvori zunanjo zaščito. Terasaste izvedbe so plod odvečnega kamna, ki se ga zloži kot dodatni, zunanji zid ob obstoječi

zid. Dokler ne sega čez rob strehe, predstavljaja terasast obodni zid, ki teče od vhoda okrog konstrukcije spet do vstopa v hiško.

Prof. dr. Borut Juvanec za pastirsko hiško - kamnito zavetišče pod Starim Taborom nad Povirjem, do predstavitve v sestavku Adrijane Štok-Godina "Stari Tabor" v 43. številki revije Kras, ni vedel. Enako ne za še eno tako hiško nedaleč proč. Zato v uredništvu revije Kras vabimo bralce, ki veste še za kakšno takšno kamnito zavetišče na Krasu oziroma kjer koli drugod, da to sporočite na uredništvo revije Kras, p.p. 18, 6223 Komen, telefon: 05/766-02-90, fax: 05/766-02-91!

Konstrukcija - tloris in prerez, objekt v prostoru

V tlorisu je možna le ena konstrukcijska oblika - krog in v prerezu tipično stopničenje, medtem ko je zunanja oblika različna. Načelo zidanja konstrukcije s preklapljanjem, s stopničenjem je, da je v tlorisu pri tleh sicer lahko kvadrat ali pravokotnik, a ta kmalu preide v krog. Krog vnaša enosmerno porazdelitev sil, v kombinaciji s prerezom (stopničenjem) pa zagotavlja večjo stabilnost in konstrukcijsko trdnost. Kolikor je položen kamen čez kamen do svojega težišča konstrukcije, bo ta stabilna. Težava nastopi, ko naslednja vrsta in vrste položenih kamnov prekrivajo naslednje: pri tem ne gre več za previsevanje do težišča v detajlu, pač pa gre za previsevanje v celoti. Na ta način dobimo naklonski kot celotne konstrukcije, ki je v njenem spodnjem delu zaradi uporabe

PODOBA KRASA

nosti bolj strm, pri "stropu" nad uporabnikovo glavo najbolj blag, v povprečju pa je to kot 60 stopinj, ki določa enakostranični trikotnik. Uklivljenost te linije je odvisna od varnosti med gradnjo, med zlaganjem hiške - v spodnjem delu je potreben čim večji prostor, zato mora biti zid čim bolj v višino raven: načelo corbellinga (prereza) to zagotavlja brez problemov. V višini konstrukcije se tloris zmanjšuje, njena trdnost pa se povečuje. Zato je lahko naklonski kot konstrukcije blažji, saj vse sile "zaključujejo" okrogle plasti. In zadnji krog je že tako majhen, da je sam zase konstruktiven, tako da je gradnja končana. Lahko je to pokrov s ploščo, ki odprtino le zapira, ali pa je v odprtino "zabit" sklepni kamen in ga lahko graditelj postavi po svoji presoji.

Ko je konstrukcija končana, ko kompozicija stoji, pride na vrsto estetika. Ta le dokazuje in potrjuje konstrukcijo in - seveda - daje avtorjev pečat in pečat pokrajine. To

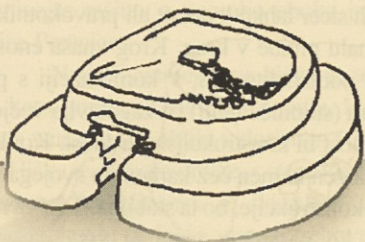
Hiška pri Gabrovici na Krasu

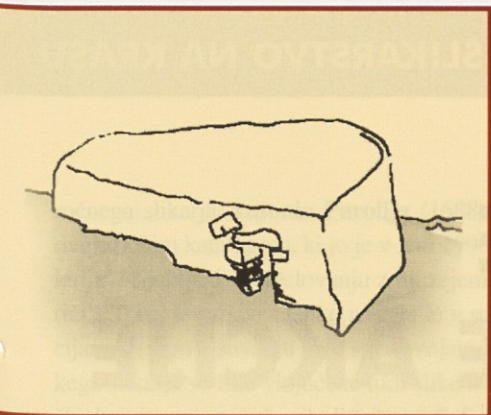
Stoji južno od Gabrovice. Je spet izkoristek ponujenega: konstrukcija kamna kakšnih dvajset kubičnih metrov materiala je na čistini, sredi pašnika, ki je sedaj preveč zaraščen, skrbno zložena v celoto, ki ne propada. V vogalu je zatočišče za človeka, lahko tudi za dva, če se stisneta. V notranjosti so kamni za sedenje... Ker v višini ni bilo zadosti prostora, je prostor 'zvišan' v globino, ker tam pač ni kamnitega terena. Postavitev priča o skrbnosti graditeljev, ki so z razmeroma visoko konstrukcijo čim manj onesnaževali okolje in pri tem izkoristilo vse, kar so lahko.

Hiška pri Volčjem Gradu, blizu Komna

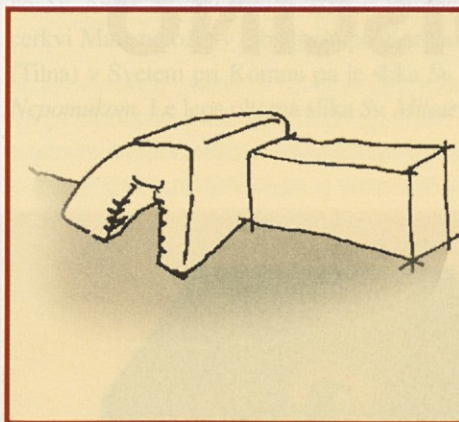
Večja hiška stoji zahodno od vasi v gozdiču, prepredenem z ogradami, ki služijo za zbiranje živine, za grupiranje in za kontrolo. Je kakih deset minut hoje iz vasi, pod arheološkim najdiščem Debela griža. Konstrukcija je značilno stopničenje: z ene strani ima hiška pravi kot, drugi zidovi so zaokroženi nazaj do vhoda. V notranjosti se stene dvigajo skoraj navpično, v višini odprtine pa se prerez oža vse do temenskega kamna. Ta je zunaj poudarjen s sklepnim kamnom, ki določa sredino in vrh konstrukcije. Notranji prostor je razmeroma majhen, a zadošča za zaščito treh ljudi... Temeljna konstrukcija ima ovoj: terasasta postavitve je drugotnega nastanka, zato se tudi mase hiške s tem ovojem spreminjajo - telo hiške postane bolj stabilno, široko in obilnejše. Ker gre za višino tega ovoja v polovični vrednosti do začetka strehe, višina odprtine pa je polovica vse višine hiške, je vsa konstrukcija uravnotežena, stabilna pa tudi lepa.

Hiška ob Volčjem Gradu

Je preposata, majhna hiška, ki predstavlja pravzaprav zaključek zidu nad poljem, med vinogradi. Na koncu zidane konstrukcije se razširi in odpre proti prostoru, ki ga ščiti. Zanimiva je že zato, ker ima vzdolžni steni zloženi v pravem stopničenju vse do temeljnega pasu kamnov, ki tvorijo teme. V globino je tako zložena le zadnja stena, saj se spredaj odpira navzven, tla pa so poglabljena, kar priča o uporabljanju zatočišča... Sedaj je zatočišče povsem zapuščeno; vas in vinogradi segajo skoraj do njega, vendar še vedno vztraja. Najbrž tudi zato, ker je obrito z zelenjem, z ovijalkami.

je zunanji vtis kulture in le tako lahko od konstrukcije odstopa v barvi, obliki, kontrastu in je izraz graditeljeve kreativnosti.

Kombinacija tlorisa s prerezom - pre-rez krepí tloris in obratno, tloris krepí pre-rez, zato je končana konstrukcija stabilna. In ko je končana tako v prerezu kot v tlorisu, je sama zase nosilna. Za stalno, enakomerno obtežbo skrbi okvir ali ovoj - drugi, zunanji sloj konstrukcije, ki ji daje tudi zunanjo obliko. Streha je odvisna od materiala in od klimatskih razmer. Na Malti z malo dežja je streha le nasutje, v Švici z mnogo snega pa je skoraj spolirana, gladka klesana konstrukcija, da sneg čim prej zdrsne z nje. Obliki sta zato povsem različni.

Oblike, izvedbe - primerjava

Obstajajo pravokotne oblike tlorisa z ravno streho, pravo stopničenje vnaša okrogle oblike in loči zid od strehe, brez poudarkov, razen na vrhu strehe, kjer je postavljen preprost navpičen kamen. Izvedbe zatočišč v Sloveniji si sledijo drugače kot pri konstrukciji (konstrukcija: spravilo hrane, posamično zatočišče v zidu, vbočeno ali izbočeno): neoblikovan kup kame-

nja, neoblikovan kup z "vgrajenim" zatočiščem, lina, "izbočena lina" v zidu, potem pa se ta izboklina oddvoji in postane prostostoječa.

Na Krasu imamo vse možne oblike: najpreprostejši način je neartikulirana gomila kamenja, ki v enem vogalu še ščiti pred zunanjimi vplivi: ima zatočišče, preprosto, majhno, a uporabno. 1. lina v zidu: za nekaj predmetov ali največ za skrčenega človeka v sili; 2. kutja v zidu: z ene strani je videti le kot odprtina, a je izbočena na zunanji strani; 3. prava hiška: posnema človekovo bivališče, a izraba prostora (kubatura kamna je za majhen prostor izjemno pretiravanje) je v razmerju z maso strahotno majhna; 4. višja hiška s skoraj vertikalnimi zunanji zidovi: ob njej so kupi kamna, a gre za nemarnost ljudi, za nedokončano (ali še nenačeto delo) ali za nepoznavanje problematike (a je za odgovore na ta vprašanja danes prepozno); 5. hiška je drugotnega pomena pri nastanku: to je kup kamna, v katerem je zatočišče; 6. manjši objekt, ki je plod konstrukcijskega "vozla" na koncu zidu, ki bistveno večja konstrukcijsko vrednost zidu, izkoristek je majhen; prvotni namen ni varovanje človeka, pač pa krepitev konstrukcije, kar je graditelju uspelo.

Sklep

Glede na to, da leži Slovenija sredi Evrope, je bilo pričakovati kamnita zatočišča tudi pri nas. Težko jih je bilo najti. Malo zaradi "nepomembnosti" malih konstrukcij (ki jih danes skoraj nihče več ne pozna), malo zaradi nedosegljivosti in zaraščenosti opuščeni pašnikov, malo zaradi zanikrnosti državnih služb, ki bi bile dolžne skrbeti vsaj za evidentiranje zatočišč, če jim že do dokumentiranja ni.

Med palestinskim mantarahom, grškim zatočiščem, hrvaškimi bunjo, komardo in kažunom ter italijanskimi case-lo, tulijem in caprilo ter švicarskim crotom je slovenska hiška predvsem logična tam, kjer je. Slovenska hiška predstavlja izgubljeno vez med vzhodnimi in sosednjimi zatočišči ter jih povezuje. Kot objekt in kot oblika hiška ni ne najbolj imenitna in ne najbolj zanimiva, a v njeni konstrukciji stopničenja so vsi kamni enako pomembni. Le en manjkajoč kamen povzroči, da se zatočišče zruši. Zato je naša kraška kamnita hiška pomembna prav toliko kot so pomembna vsa druga zatočišča.

LIKOVNE RAZSTAVE SO TUDI REŠEVALNE AKCIJE ZA KULTURNO DEDIŠČINO

Ferdinand Šerbelj

Še pred nekaj leti bi bili v zadregi, če bi morali spregovoriti o baročnem slikarstvu na Krasu in v njegovem bližnjem sosedstvu. Toda načrtne raziskave v zadnjih letih, ki so narekovala predvsem natančen pregled vseh cerkvâ, so izluščile nekaj zanimivih spoznanj, ki sedaj bogatijo naše védenje o baročnem slikarstvu na Primorskem nasploh.

Najprej je bilo treba preseči dve oviri, ki sta po drugi svetovni vojni po svoje odvrčali raziskovalce od podrobnejšega proučevanja baročnega slikarstva na Krasu. Najprej moramo omeniti uničevalne posledice prve svetovne vojne, ko se je tod v slavnih soških ofenzivah uničilo ali porazgubilo ogromno umetnostnega inventarja; torej za raziskovalce opustošeno območje, kjer - sicer ob nedvomno bogati kulturni preteklosti - najbrž ni več kaj pričakovati. Druga, nič manj pomembna, a fiktivna ovira je bila meja, ki je nekoč enoten kulturni in zgodovinski prostor razdelila med dve državi, med dva naroda, oziroma na dva jezika. Tako so sosednji Italijani na območju Krasa obravnavali le tisto, kar je bilo "njihovo". Na naši strani meje pa so se raziskovalci pač posvečali predvsem našemu delu Krasa. In preteči je moralo nekaj desetletij, da smo na obeh straneh meje spoznali, kako lahko o Krasu, o tem izjemnem geografskem in kulturnem pojmu, spregovorimo le s skupnimi močmi in z znanjem. Če parafraziramo metaforo papeža Janeza Pavla II. o ekumenski združitvi vzhodne in zahodne Cerkve, ko bo polno zadihala šele z obema kriloma pljuč, lahko tudi za naš Kras rečemo, da bo zaživel polno šele takrat, ko bo v celoti enotno zadihal, in to v smislu povezovanja in sodelovanja strokovnjakov z obeh strani meje.

Pomemben korak je naredila tržaška občina, ki je v letu 2001 izdala dvojezično knjigo *Arte e Cultura in Colokvio - Umetnost in kultura in dvogovoru*. Knjiga sicer obravnava predvsem cerkveno monumentalno stensko slikarstvo iz let med 1928 in 1961 na širokem območju - med Italijo in Slovenijo. Delo je dogodek posebne vrste, saj v obeh jezikih povezuje kraje na obeh straneh nevidne meje. Torej govori o enotnem kulturnem prostoru.

Začetek podrobnejšega raziskovanja baročnega slikarstva na Krasu pa lahko povežemo s pripravo razstave goriškega ba-

Antonio Paroli (1688-1728): Sv. Janez Nepomuk in Notburga, podružnična cerkev sv. Egidija (sv. Tilna), Sveto

ročnega slikarja **Antonia Parolija** (1688-1768) s spremljajočim dvojezičnim katalogom, ki jo je v letu 1996 postavila Narodna galerija v Ljubljani v sodelovanju z muzejema v Gorici in Novi Gorici.* Torej je razstava lahko nastala le v sodelovanju med institucijami in v povezovanju med strokovnjaki. Na razstavo tega goriškega slikarja so bile vključene tudi slike s Krasa. Baročno najbolj živahno in eno izmed najbolj zgovornih Parolijevih del je lepa slika *Sv. Anton Padovanski in Anton Puščavnik* v znani romarski cerkvi Matere božje v Obršljanu pri Komnu. V cerkvi sv. Egidija (Tilna) v Svetem pri Komnu pa je slika *Sv. Notburga z Janezom Nepomukom*. Le lepa oltarna slika *Sv. Mihael* iz cerkve sv. Mihae-

la v Lipi na Krasu zaradi nerazumljive samovolje Lipancev ni bila deležna razstavne pozornosti.

Omenimo še, da je Paroli segel tudi v Vipavsko dolino, kjer so njegove slike v cerkvah v Gradišču, Zaloščah, Braniku, na Taborju, v Brju, Velikih Žabljah, Šmarju in Gabrju. Pa tudi v Vremsko dolino je segel, kjer so v romarski Marijini Cerkvi v Vremskem Britofu v marmornatih oltarjih kar tri njegove izvrstne slike.

V istem letu, ko je bil širši javnosti odkrit Antonio Paroli, pa je goriška občina (Comune di Gorizia) pripravila razstavo o slikarjih Lichtenreith, Parolijevih sodobnikih in someščanih. Tudi dela iz delavnice **Johannesa Michaela Lichtenreita** so razstresena po vsem Goriškem in tudi na Krasu jih je nekaj "preživelo" prvo svetovno vojno. Tako je lepa Lichtenreitova slika *Sv. Silvester* v stranskem oltarju cerkve sv. Mihaela v Kobjeglavi. Znale so tudi njegove stropne freske v cerkvi sv. Andreja na Gočah. Na novo pa so mu bile pripisane freske na oboku ladje v cerkvi sv. Jakoba na Štjaku in oltarne slike v cerkvi sv. Egidija v Svetem in v cerkvi Matere božje v Oberšljanu ter v cerkvi sv. Duha v Pedrovem, kakor tudi kakovostna slika *Smrt sv. Jožefa* v glavnem oltarju cerkve sv. Jožefa v Hruševici na Krasu.

Tako kraška dela obeh Goričanov - Antonia Parolija in Johannesa Michaela Lichtenreita - predstavljajo le del dejavnosti obeh delavnic, ki sta zanimivi tudi po tem, da sta delovali v Gorici hkrati, pogosto celo za iste naročnike, kar vidimo, na primer, v Svetem in Komnu, a se po stilnih značilnostih med seboj precej razlikujeta. Parolijevo slikarstvo je povsem zagledano v svetle in živahne barve beneške umetnosti, medtem ko z Passaua priseljeni Lichtenreit, čeprav je večino življenja preživel v Gorici, kljub poznavanju beneških mojstrov ostaja v barvnem in motivnem svetu srednjeevropskih slikarjev. To je razumljivo, če pomislimo, da je Goriško na prehodu iz Italije v srednjo Evropo in da so se na tako prehodnih območjih kulturni vplivi od nekdaj med seboj prepletali ali pa živeli strpno drug ob drugem v kulturnem sožitju.

Izkušnje obeh razstav, še zlasti priprava razstave o Antoniu Paroliju, so pospešile nadaljnje raziskovanje baročnega slikarstva na Primorskem; predvsem v širokem radiusu zgodovinske dežele Goriške. Dosedanje delo, še zlasti rezultati, pa so bili spodbudni, da se je v Narodni galeriji v Ljubljani izoblikoval široko zastavljen projekt Umetnost na stičišču kultur, katerega prva konkretna naloga je priprava pregledne razstave Baročno slikarstvo na Goriškem. Glavna nosilka in koordinatorica je Narodna galerija v sodelovanju z Goriškim muzejem v Novi Gorici in z goriško občino (Comune di Gorizia). Zagotovilo, da bo zastavljeni projekt potekal nemoteno in se končal z razstavo v Dobrovem, ki ji bo sledil še mednarodni simpozij Barok na Goriškem, pa je 19. februarja 2001

Antonio Paroli: *Sv. Mihael, zmagovalec nad Luciferjem*,
podružnična cerkev sv. Mihaela, Lipa

* Glej sestavek Ferdinanda Šerbelja "Parolijeva slikarska dela na Krasu" v 19. št. revije Kras, januar 1997, str. 20-23!

BAROČNO SLIKARSTVO NA KRASU

v Ljubljani podpisan meddržavni sporazum oziroma dogovor o skupnem nastopu pri izvedbi obeh akcij.

Dela so se že razmahnila, tako da bomo lahko že konec leta 2001 na gradu v Dobrovem javnosti predstavili izbor kakšnih sedemdeset slik iz 17. in 18. stoletja, zbranih z vsega območja Goriške. Seveda bo na razstavi tudi nekaj slik s Krasa, in to iz časovnega obdobja vsega 18. stoletja, s čimer bo "delež" Krasa dobro viden. Kajti ob omenjenih goriških delavnicah so tu še dela drugih uglednih umetnikov. Tako so vsem znane **Quaglijeve** freske v presbiteriju Marijine cerkve v Oberšljanu, ki so nastale leta 1724. Njen glavni oltar pa je krasilo *Marijino vnebovzetje*, ki je sedaj v komenskem župnišču. In šele po restavratorskem posegu se je slika razkrila kot odlično delo pomembnega beneškega slikarja **Francesca Pittonija**. Njemu lahko sedaj pripišemo tudi slike v župnijskih cerkvah sv. Andreja na Gočah in sv. Štefana v Vipavi, sliki Lanthierijevega dvorca v Vipavi pa sta sedaj v Goriškem muzeju. Nekaj mlajši je bil videmski slikar **Francesco Pavona**, katerega opus je še precej zagoneten in sega v čas okrog sredine 18. stoletja. Njemu oziroma v njegov krog lahko pripišemo slike v

cerkvah sv. Mohorja in Fortunata v Renčah in sv. Janeza Krstnika v Volčjem Gradu. Za njegova dela je značilna živahna rokokojska barvitost in pastozna poteza čopiča, ki prvi hip daje vtis, kot da gre za slikarstvo v pastelu.

Med uglednimi imeni, ki jih lahko povežemo z dediščino na Krasu, predstavlja lepo presenečenje odkritje slik v Trstu živečega slikarja **Bernardina Bisona**, ki je v svojem delu povezoval izkušnje in estetiko poznega baroka in klasicizma ter smisel za romantično občutene pokrajine. Veliko je slikal freske po palačah in scene za gledališča, manj pa je znanih slik cerkvenega značaja, in ravno na Krasu mu lahko pripišemo kar tri oltarne podobe, nastale v začetku 19. stoletja. Nekdanji veliki oltar cerkve sv. Jurija v Dutovljah je krasila slika *Sv. Jurij kleči pred sv. Družino*, ki je sedaj v tamkajšnjem župnišču. V Povirju je na stranskem oltarju v cerkvi sv. Jakoba monumentalna *Pieta*, v atiki istega oltarja pa je še *Veronikin prt*. Sliki iz Dutovelj in Povirja sta podpisani in datirani v leto 1810, medtem ko je skoraj dva metra in pol velika podoba *Sv. Ana z Marijo in Joahimom* v stranskem oltarju cerkve sv. Jurija v Komnu nepodpisana, a vse govori, da je delo tega slikarja, s katerim lah-

Antonio Paroli: Sv. Notburga, priprošnjica kmetov, podružnična cerkev Matera božje, Vremški Britof

Giuseppe Bernardino Bison (1762-1844): Sv. Ana uči Marijo brati, župna cerkev sv. Jurija, Komen

Johannes Michael Lichtenreit: Prihod sv. Duha, podružnična cerkev sv. Duha, Pedrovo

ko sklenemo pomembno in bogato obdobje baročne umetnosti v teh krajih.

Našteli smo le nekaj umetnikov in njihovih del, od katerih je bila večina šele v zadnjem času prepoznana za delo tega ali onega umetnika. Raziskovanje baročnega slikarstva na Primorskem in s tem tudi na Krasu pa še zdaleč ni končano. Zato bo napovedana razstava v Dobrovem gotovo pomemben korak v svet baročne umetnosti in poklon naporom ter skrbi naših prednikov, ki so v teh krajih iz roda v rod gradili pestro kulturno podobo Krasa. Seveda pa baročno podobo teh krajev ne predstavlja le slikarstvo, ampak jo predstavlja tudi stavbarstvo. Župnijske in podružnične cerkve hranijo največ baročne dediščine prav v kamnitih oltarjih, ki predstavljajo izjemno bogastvo tega prostora. Smo pač na Krasu, kjer je kamen že od nekdaj prvina, v kateri je spregovorila kraševska duša. Zato je razumljivo, da sta tudi ti dve umetnostni zvrsti deležni vse pozornosti, kar lahko zasledimo v raznih razpravah, objavljenih pri nas in v bližnjem zamejstvu.

In ker pogosto puščamo pomembne stvari za konec, sklenimo ta prispevek s poudarkom, da je večina navedenih slik v cerkvah in da smo pri župnikih ter tudi na pristojnih škofijskih ordinariatih vedno našli podporo pri našem delu. Čeprav je bila odsotnost slik iz cerkvâ pogosto težko pogrešljiva, se je naklonjeno sodelovanje na svoj način tudi izplačalo. Kajti slike so bile restavrirane in s tem je bil obnovljen ter pogosto tudi rešen pred propadom pomemben del kulturne dediščine. Tako so razstave, poleg vsega, kar prinašajo novega v naše vedenje, obsežne reševalne akcije za spomenike naše bogate preteklosti.

Giulio Quaglio (1668-1751): Marijino vnebovzetje, podružnična cerkev Matere božje, Oberšljan

Johannes Michael Lichtenreit (1705-1780): Papež Silvester med sv. Petrom in Andrejem, župna cerkev sv. Mihaela, Kobjeglava

TRETJI SLOVENSKI

Ida Vodopivec-Rebolj

**Pregledna razstava
Klavdija Palčiča
v Trstu**

Klavdij Palčič
ZVONIK IN PTICA 1997
Mešana tehnika na platnu
100 x 100 cm

Občudovalci likovnega ustvarjanja tržaškega slikarja, grafika, ilustratorja, scenografa in likovnega pedagoga Klavdija Palčiča si do 1. maja 2001 lahko ogledajo v tržaškem Mestnem muzeju Revoltella njegovo pregledno razstavo. Razstavo so odprli sredi marca v prisotnosti slovenskega ministra za zunanje zadeve dr. Dimitrija Rupla, ki je v nagovoru označil pomemben Palčičev umetniški in politični prispevek k razvoju in poglobljanju odnosov med Slovenijo in Italijo. Palčič je tretji slovenski slikar, ki mu je Muzej Revoltella odprl vrata. Pred njim sta v njem rastavljala Avgust Černigoj in Lojze Spacal.

SLIKAR V REVOLTELLI

V uvodnem delu pred odprtjem razstave so spregovorili o Palčičevem delu tržaški podžupan **Roberto Damiani**, likovna kritika **dr. Zoran Kržišnik** in **prof. Toni Toniato**, potem pa so udeležencem slovesnosti, ki so do zadnjega kotička napolnili veliko muzejsko projekcijsko dvorano, zavrteli film o Palčičevem umetniškem ustvarjanju in pripravi na jubilejno razstavo, katerega avtor je **Aljoša Žerjal**. Razstavo je zasnoval **Franco Vecchiet**.

Razstavo so omogočili poleg tržaške občinske uprave in Mestnega muzeja Revoltella tudi Slovenska kulturno gospodarska zveza, Zveza slovenskih kulturnih društev, Fundacija Tržaške hranilnice in deželna uprava Furlanije-Juljske krajine.

Mestni muzej Revoltella je za Palčičevo razstavo izdal tudi trojezični katalog (italijansko-slovenski-angleški) z uvodnim nagovorom tržaškega podžupana in odbornika za kulturo Roberta Damianija ter z obsežnejšima likovnicama kritikama Zorana Kržišnika "Tržaški umetnik Klavdij Palčič" in Tonija Toniata "Metamorfne fantazmagorije Klavdija Palčiča". Preostali del kataloga vsebuje barvne in črno bele fotografije vseh 152 Palčičevih razstavljenih eksponatov, avtorjevo biografijo, pregled njegovih samostojnih razstav in pregled avtorjev, ki so pisali o njem.

Tržaki podžupan in odbornik za kulturo Roberto Damiani je v uvodu v katalog zapisal:

V zadnjih letih se je občinska uprava lotila z dokaj večjo vnemo kot v preteklosti kritične presoje teritorija, ki nas vsakič preseneti z bogastvom, raznolikostjo in kakovostjo svojega umetniškega izraza. Pri delu je bilo izjemno dragoceno sodelovanje strokovnjakov in združenj.

Spominjam se prijetnega presenečenja, s katerim je leta 1991 javnost sprejela oddelek razstave Tanki mit, ki je bil posvečen konstruktivizmu v Julijski krajini. Jasno je, da nismo šele tedaj spoznali vrednosti Černigoja, Carmelicha in Stepancicha, vendar so takratne poglobljene študije dokazale pomen, ki ga je imelo njihovo eksperimentiranje na razvoj tržaške umetniške avantgarde. Raziskovalno delo, ki je potekalo v okviru občinskih ustanov, je pozneje le še ovrednotilo protagoniste krajevne umetnosti: od Sbisàja do Perizija, od Černigoja do Cherso, od Spacala do Guaccija.

Ker je sedaj vrsta na Klavdiju Palčiču, je potrebno takoj odstraniti nesporazum. Mnogokrat se nam povsem naravno ponuja vzorec beneskih umetnikov in to neglede na zgodovinski trenutek, v katerem so delovali ali delujejo. V vzorec nas sili "tradicija lagune", to je skoraj "genetsko" poudarjanje svetlobnih učinkov. Skupno nit lahko zasledimo tudi med najpomembnejšimi in stilno raznolikimi umetniki, ki pripadajo slovenski narodni skupnosti. Gre za nagnjenost k materiji, ki jo pojmujejo kot sredstvo, s katerim lahko izpostavijo tesne in čvrste vezi z okoljem, ki jih obdaja. Nagnjenje zasledimo, ko najde svoj izraz tako v figurativni kot v abstraktni govorici. Materija pomeni idejo slike, ki ni le ploska površina, na kateri se uresniči tretja dimenzija samo zaradi spretnosti slikarja, večšega perspektive, ampak je orodje, s katerim premagamo dvodimenzionalnost, ki jo vsiljuje platno. Zdi se, da združujejo omenjeni odnos Klavdija Palčiča, Lojzeta Spacala in Avgusta Černigoja.

Bilo pa bi nepravilno in skrajno reduktivno podcenjevati dejstvo, kako se je Palčič, kot sta to storila že Černigoj in Spacal, razgledal po širokih obzorjih in harmonično spojil značilnosti slovenske kulture ter učiteljevo, to je Černigojevo, inovativno šolo. Predvsem pa je Palčič "raziskoval" z inteligentno radovednostjo in to skupaj z Mielo Reino in Enzom Cognom. Ni naključje, da je z njima ter z Brunom Chersiclo, Lilian Caraian in Ninom Perizijem ustanovil skupino "Raccordo 6".

Ob tem se nam zastavlja usodno vprašanje: je še mogoče zaznamovati svojo umetnost z naglaševanjem zgodovinskih in kulturnih "korenin" ter obenem sprejemati izrazna izhodišča, ki po lastni naravi odklanjajo koncept o zgodovinsko-zemljepisnem prostoru? Klavdij Palčič nam suvereno dokazuje, da je to mogoče in nam ponuja dodatna vprašanja. Bi imela tržaška umetniška kultura dvajsetega stoletja toliko inovativne energije, ko ne bi računala na sinergično prisotnost svoje slovenske komponente? Odgovor, ki nam ga dajejo Černigoj, Spacal in Palčič, a ne samo oni, je v nesporni in konkretni sporočilnosti dejstev.

Več boste bralci revije Kras lahko prebrali o Palčičevem umetniškem ustvarjanju v naslednji izdaji revije.

**Anton Thomas Hanke
- eden izmed začetnikov
moderne speleologije:**

HANKE NI VEDEL, DA JE PRIŠEL DO KONCA ŠKOCJANSKIH JAM

Albin Debevec

V sestavku "Kdo je bil Anton Thomas Hanke?", objavljenem v 43. številki revije Kras, smo poročali o slovesnosti ob stošestdeseti obletnici rojstva tega velikega raziskovalca kraškega podzemlja v devetnajstem stoletju, zlasti Škocjanskih jam in Kačne jame. Slovesnost je bila 12. decembra 2000 v Javnem zavodu Park Škocjanske jame v Škocjanu.

V tem sestavku predstavljam Hankejeve raziskovalne dosežke, kakor so dosegljivi v različnih pisnih virih in v kroniki Maria Gallija. Tudi na način, kako jih je ocenjevala javnost med njegovim raziskovanjem...

Vhodna dvorana pod vhodnim jaškom Kačne jame.

Vhodni jašek je globok kakšnih 200 metrov.

Na njegovo dno se je prvi spustil 16. septembra 1889 Gregor Žiberna. Takrat je veljal ta jašek za najgloblje navpično brezno, ki ga je poznalo človeštvo.

A Slovenija ima še vedno najgloblje navpično brezno (v enem kosu). To je Vrtiglavica v Kaninskem pogorju, ki je globoko približno 640 metrov

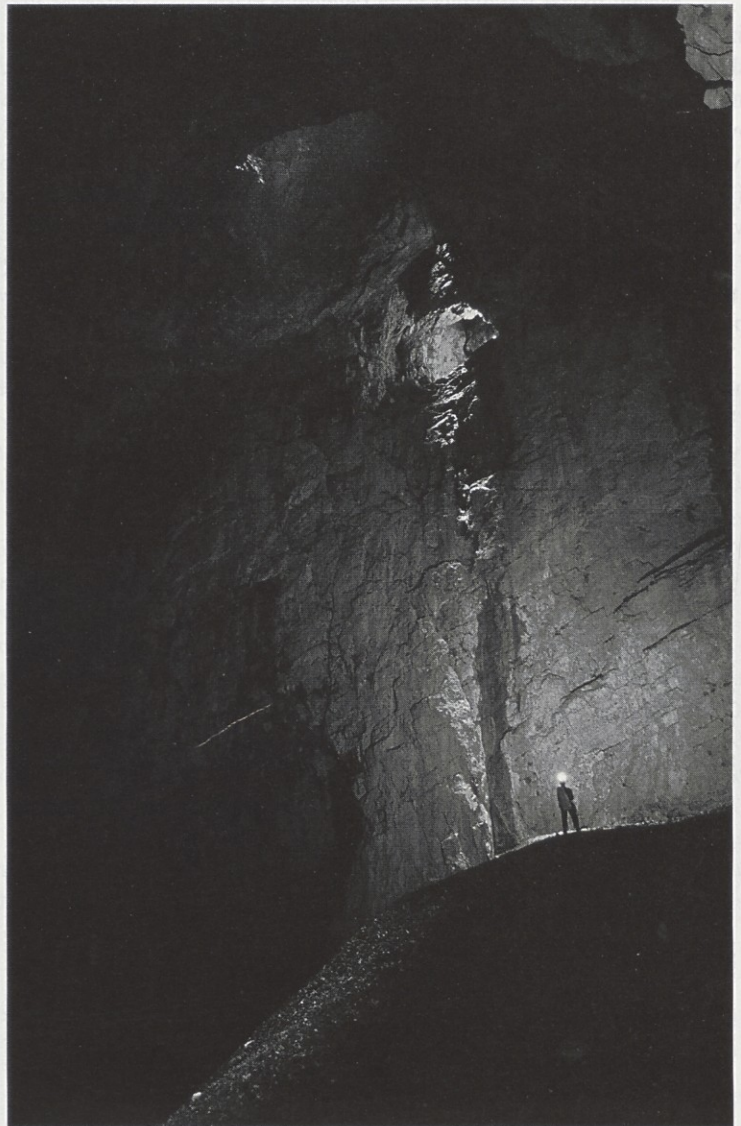
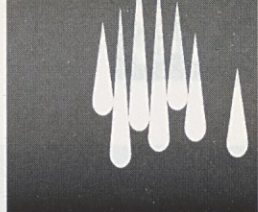

Foto: B. Lozej

Spominska plošča v Martelovi dvorani z vpisanimi imeni raziskovalcev in njihovih pomočnikov.
Fotografija: B. Lozej

Park Škocjanske jame

Anton Thomas Hanke se je rodil v čeških Bravanticah, v nekdanjem Brosdorfu v Šleziji, 21. decembra 1840 kot tretji otrok očetu Josephu in materi Josephini. Verjetno po zaslugi bližnjih sorodnikov iz okolice Ostrave je študiral rudarstvo in postal rudarski inženir. Po zelo hitri uspešni poklicni karieri je od 20. junija 1880 načeloval takratnemu Kraljevsko-cesarskemu garancijskemu uradu v Trstu. Devet let pozneje, 23. aprila 1889, je bil povišan v rudarskega svetnika.

Po neverjetnem naključju je Hanke zasedel položaj, na katerem je bil pred njim štirideset let Anton Friderich Lindner, kateremu so, enako kot Hankeju, podzemna raziskovanja zaznamovala vse življenje in načela njegovo zdravje. Lindner, ki je odkril jamo Labodnico blizu Trebč v Italiji, je najznamenitejši predhodnik moderne speleologije, medtem ko je bil Hanke med njenimi očeti. Te speleologije namreč niso oblikovali podvigi iz njenega začetnega obdobja, četudi so postali legendarni, ker so bili - kar zaveda kriterije in namene - med seboj še zelo različni. Razvoj moderne tržaške speleologije se je začel šele z ustanovitvijo organiziranih združenj, v katerih so se pobude in moči povezovale in usklajevale. In prav po Hankejevi zaslugi se tržaško jamarstvo lahko pohvali z najimenitnejšim zagonom - z raziskovanjem Škocjanskih jam, z najtršim in zato tudi najbolj privlačnim problemom Krasa, s katerim so se pred tem zaman spopadali.

Do bregov Mrtvega jezera v Škocjanskih jamah po 16 odpravah v sedmih letih

Zaradi tiste čase neustrezne opreme in slabe osvetlitve (bakle, karbidovke) je bilo potrebnih v Škocjanskih jamah 16 odprav v sedmih letih, da so 5. septembra 1890 končno dosegli bregove Mrtvega jezera na koncu ogromnega podzemnega kanjona Reke. Od zadnjega ponora so Reki sledili skoraj dva kilometra v notranjost, več kot 100 metrov v globino, pri čemer so preplezali 25 slapov, pogosto umeščenih med previsnimi stenami nad vrtinčasto Reko. V teh sedmih letih so opravili dodatnih 38 pripravljalnih ogledov, med katerimi so natančno raziskali stranske jame in utrli, delno pa zgradili, izjemno zahtevno visoko pot, pravo podzemsko "zavarovano smer", ki je omogočala prehod po stenah jame na zadostni višini, da so se izognili nevarnostim nenadnih visokih vodâ.

Anton Hanke je bil vodja tega raziskovanja, ki ga je Martel opredelil kot najbolj zahtevno in najbolj nevarno med vsemi dotlej opravljenimi raziskovanji. Njegova tovariša pri tem podvigu sta bila Josef Marinitzsch in Friederich Müller, ki sta Hankeju priznavala vlogo "mojstra in nespornega vodje, izvrstnega in pozornega prijatelja,

neumornega delavca, prvega pri napredovanju, zadnjega pri umikanju". Hanke je osebno uredil knjigo o jamah Obalne sekcije Alpenvereina, bogato opremljeno z opombami, skicami in poročili, ki pa se je, na žalost, izgubila. Natisnjene ni zapustil niti besedice; zapustil je le natančno izdelane zemljevide. Iz pisanja drugih zvedo o njegovem pogumu in o njegovi bistroumnosti ter veliki ljubezni do Krasa, ki mu je vseskozi namenjal ves svoj prosti čas. Prav tako tudi o njegovi naklonjenosti domačinom, s katerimi je prijateljeval in prevzel vlogo njihovega zaščitnika. Med njimi je tudi izbral drzne "vodiče", ki so bili njegovi dobri in zvesti sodelavci.

Leta 1885 se je Hanke spustil v dve kraški brezni v bližini izvira Timave (št. 226 in 227 po katastru V.G.), v katerih je "našel vodo, vendar ji ni mogoče slediti, ker so bili oboki prenozki in razpoke pretesne".

Kačna jama - poseben izziv

Posebno omembo si zasluži Hankejev zadnji in zanj usoden podvig - raziskovanje Kačne jame. To nenavadno ime je ljudska domišljija nadela globokemu breznu blizu Divače, ki je bilo predmet temačnih legend in ki se je nahajalo na verjetnem podtalnem toku Reke. Občasno je nad zastrašujočim, velikim žrelom lebdela gosta megla,

ŠKOCJANSKE JAME

ki se je dvigala iz globin, kar pa je tudi utemeljevalo upanje, da bo tam spodaj možno doseči Reko. Vendar so bile težave, s katerimi so se se morali spopasti, za takratne čase ogromne. Grezilo pri 150 metrih še ni doseglo dna. Septembra 1889 je Hanke s pomočjo nekaj delavcev začel priprave na raziskovanje. Kar nekaj dni dela je bilo potrebnih za spust sto metrov v globino brezna. Na težko prehodnih stenah so namestili lesene stopnice in dolge pletene lestve. Ko so dosegli prostornejšo polico, s katere se je spust nadaljeval v prazno, so s tveganimi posegi na polico namestili rudimentaren, preprost vitel. Vendar se je moral Hanke, ko je bilo vse pripravljeno za nadaljevanje spusta, vrniti k svojim poklicnim dolžnostim in se do naslednjega dopusta odpovedati nadaljnjemu raziskovanju. Zato je delavce do svoje vrnitve odpustil.

Najeti Hankejevi delavci-domačini pa se niso mogli upreti skušnjavi radovednosti in so spust nadaljevali. V dolgoletnem delu v Škocjanskih jamah jim je podzemni svet postal domač. Tudi oni so začutili privlačnost in čar raziskovanja neznanega, hkrati pa jih je ob tej priložnosti gnala želja, da opravijo podvig izjemnega odmeva, s katerim bi razblinili vraže svojih sovaščanov. Prvi se je poskušal v prvi polovici septembra spustiti do dna brezna Kačne jame Gregor Žiberna, in sicer tako, da se je v sedeči drži privezal na lesen klin, pritrjen na vrh vitla, na kateri je visel. Vendar se mu je vrv po kakšnih šestdesetih metrih, kjer je v jašku ogromna kupula, zapletla in se začela hitro sukati, tako da je, vrteč se v praznem prostoru, prestrašen in pretresen, pozvonil in s tem dal sodelavcem znak, naj ga dvignejo. Nekaj dni pozneje, 16. septembra 1889, je Žiberna poskusil znova. Uporabil je še drugo vrv, na katero je pritrdil težko utež, sestavljeno iz vreče, napolnjene s kamni, da bi z njo preprečil zastrašujoče nihanje. Spustili so ga 106 metrov v globino, kjer je stopil na dno ogromne jame. Pridružila sta se mu še Reša-

ver in Rebec. Skupaj so raziskali dolg in širok rov. O tem so pozneje poročali na domisel in osupljiv način. Toda kljub temu, da so našli celo drevesno deblo in veliko količino naplavljenega lesa, Reke niso dosegli.

Leta 1890 so bili vsi napor raziskovalcev usmerjeni v Škocjanske jame, kjer so napredovali od osemnajstega do petindvajsetega slapa in dosegli Mrtvo jezero, vse skupaj v dolžini 1300 metrov. Okoliškimi breznom pa so se znova posvetili leta 1891 in v juniju je Hanke organiziral novo odpravo v Kačno jamo, da bi z natančnim in celovitim raziskovanjem odpravil kakršnekoli dvome. Pripravljali so se dva tedna. Po postavitvi vitla na stotih metrih globine se je s pomočjo osmih delavcev spustil v globino. Raziskovanje je trajalo štirinajst ur. Z Gregorjem Žiberno in Valentinom Rešaverjem je pregledal veliko jamo, ki so jo pozneje imenovali "dvorana Reke", kjer je bila prst premešana zaradi narasle vode (in dejansko je na njenem koncu trčil na jezero, od koder je Marinitzsch po rovih štiri leta pozneje napredoval še 40 metrov) in šel skoraj 900 metrov naprej po dolgem vzhodnem rovu, po

očitni zapuščeni strugi Reke, kjer ga je zastavilo jezero.

Hankejev grob je na pokopališču v Škocjanu

Podvig je zelo odmeval; tudi zaradi avreole legende, ki so jo spletni okrog jame. Toda zaradi nje je gorečnejš Hanke podlegel; postal je žrtev lastne neobvladljive strasti, načetega zdravja zaradi naporov v Škocjanskih jamah spričo oslabelega srca. Čeprav so mu prijatelji spust v Kačno jamo toplo odsvetovali, se je vročičen spopadel z napor in težavami zadnjih spustov. Po opravljenem spustu v Kačno jamo ni več okrevljal in le nekaj mesecev pozneje, 3. decembra 1891, je po usodni pljučnici umrl komaj 51 let star.

Hankejeva družina in njegovi prijatelji so se odločili, da velikega ljubitelja Krasa in raziskovalca kraškega podzemlja pokopljejo na majhnem pokopališču v

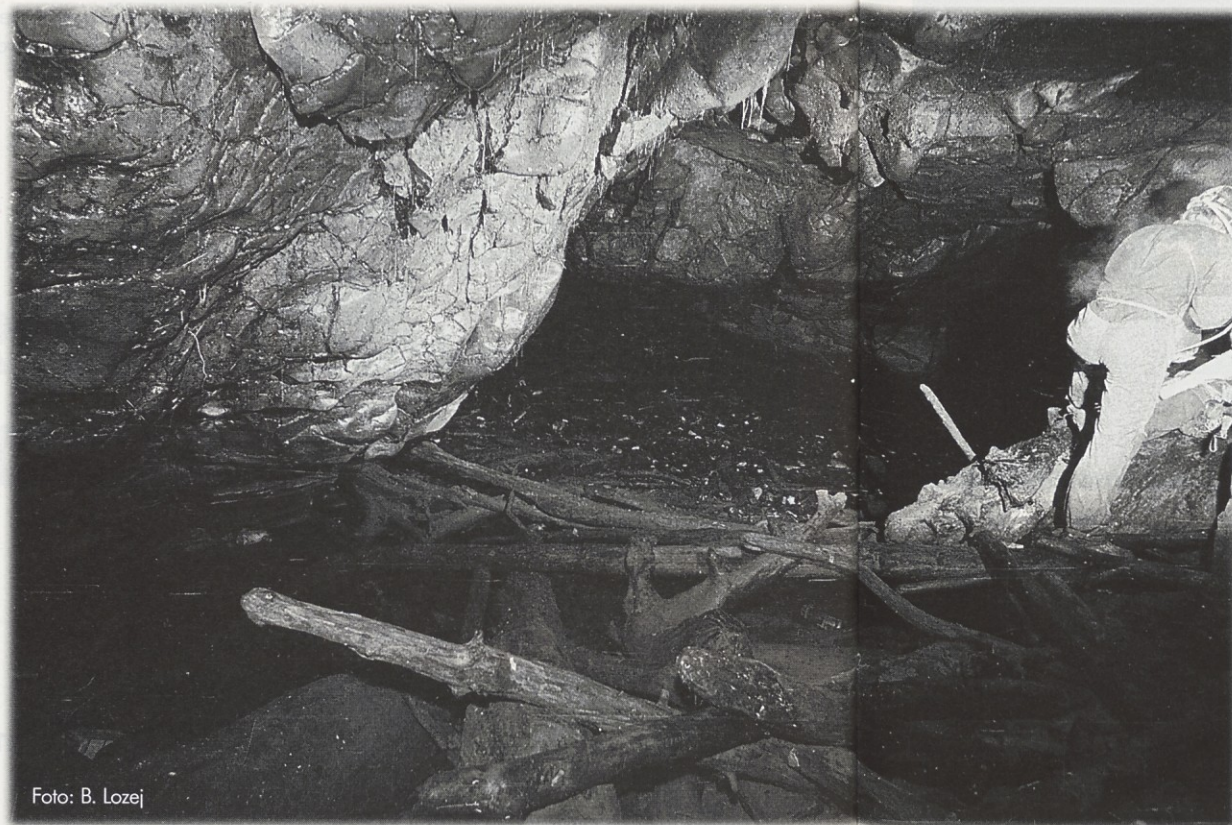

Foto: B. Lozej

Škocjanu, kamor sega zamolkel zvok Reke, ki izginja v Kras.

Takratni tržaški časopisi so zelo obširno poročali o Hankejevem pogrebu in poudarjali veličino njegovega dela. "Il Mattino" je večjo pozornost namenil pogrebni svečanosti v novi cerkvi sv. Antona v Trstu in pogrebni sprevedu. "Adria" pa je (9. decembra 1891) pisala več o slovesu v Škocjanu in izpostavila zlasti Hankejevo priljubljenost med domačini, ki se je izrazila v njihovi polnoštevni navzočnosti, v učiteljevem preprostemu, a v srce segajočem nagrobnem govoru v slovenščini, v bolečini krajevnih "vodičev in sodelavcev, ko so krsto ponесли h grobu in jo položili v zemljo". Veliko pozornost pa je namenila tudi Hankejevemu delu. O tem je "Adria" zapisala:

"Leta 1884 je Hanke začel in potem s pomočjo nekaj svojih vrlih tovarišev nadaljeval z občudovanja vredno vztrajnostjo, odločnostjo, neustrašenostjo in genialnostjo raziskovanje podzemnega toka reke Reke skozi veličasten labirint Škocjanskih jam. Njemu, njegovi podjetnosti, hladnokrvnemu pogumu in genialnosti pri snovanju in

Slika na levi:

Mrtvo jezero, polno hlodov in vej, ki zaradi sifona, skozi katerega odteka Reka, ne morejo z njo. Do tod je prišel 5. septembra 1890 Hanke skupaj z Marinitzschem in Müllerjem, a ni nikdar zvedel, da je to konec Škocjanskih jam.

izvedbi čudovitih in drznih del za premaganje ovir, prehod prek slapov in preplezanje previsnih sten, spuste po vratolomnih stenah, podajanje v neznane in izredno nevarne meandre (vijugaste toke reke - op. ur.), gre poglavitna zasluga za to, da so bile Škocjanske jame po dvajsetem slapu reke Reke raziskane in da je postal dostop do določene točke tako lahek in varen, da danes obiskovalci iz cele Evrope o njih govorijo kot o enem izmed svetovnih čudes

Z izjemo nekaterih vodičev iz Škocjana je bil Anton Hanke do danes edini, ki si je upal spustiti se na dno zastrašujoče Kačne jame, brezna, globokega 230 metrov v divaškem okolišju, za katerega si je smeli raziskovalec zadal nalogo, da bo razkril njegove skrivnosti.

Tovariš, ki so ga spremljali med njegovimi odpravami, so ga občudovali; vodiči so v njem videli bitje, ki prihaja iz višje sfere in ga imeli radi zaradi njegove radodarnosti, odličnega blagega duha, ki se je dotaknil vseh; bil je prijatelj, svetovalec škocjanskim kmetovalcem, oče solarjem in po zadovoljstvu, ki ga je občutil, ko jim je kaj daroval ali jih s čim razveselil, bi ga lahko primerjali s skrbno materjo. Sicer pa solze, ihtenje, trpka bolečina vseh krajanov ob pravkar pokrite grobu povedo veliko več, kot bi kdajkoli lahko izrazilo ubogo pero poročevalca."

Hankejeva zapuščina – raziskane Škocjanske jame in Kačna jama ter zemljevidi

O vseh raziskavah je Hanke risal natančne skice, reliefe in načrte. Žal pa je imel manj časa za opisovanje takratnih raziskovanj in njihovih podvigov, tako da je o njegovem bogatem delu znanih le skromno število objav in poročil njegovih prijateljev in sodelavcev. Objavljena so v kroniki "Der

Section Künstenland des Deutschen und Österreichischen Alpenvereins" za obdobje od leta 1873 do leta 1892, ki je izšla v Trstu leta 1893, in v italijanski izdaji o Antonu Hankeju - raziskovalcu Škocjanskih jam, ki jo je napisal kronist Mario Galli. Ohranjena sta tudi Hankejev osnovni zemljevid Kačne jame iz leta 1891, to je malo pred njegovo smrtjo, ki ga je dokončal Marinitzsch leta 1895 z objavo v pariškem speleološkem zborniku, ter Hankejev zemljevid Škocjanskih jam, natisnjen leta 1888.

Kot je zapisano, so raziskovalci pod Hankejevim vodstvom leta 1891 prišli v Škocjanskih jamah po 25. slapu do Mrtvega jezera. Raziskovanje so nadaljevali poleti 1893, po Hankejevi smrti. Po prvem poskusu 29. julija, ki so ga prekinili zaradi previsoke ravni vode v sifonu na koncu Martelove dvorane, so 6. septembra prišli do zadnjega jezera. Z velikim trudom so tja zvelikli čoln, natančno pregledali strme stene okrog njega, a zaman. Z velikim začudenjem so ugotovili, da iz njega ni nobenega vidnega izhoda. Nadaljevati v katerokoli smer ni bilo mogoče. Medtem pa so na mirni gladini jezera plavali kosi lesa različnih velikosti, med njimi tudi nekaj tramov, ki so jih visoke vode odnesle z utrjene steze. Grezilo se je potopilo še 13 metrov v globino: tam spodaj, po tistih poplavljenih jamah in neznanih poteh se je nekje nadaljeval podzemni tok Reke. Upanje, da bi mu lahko sledili še naprej, je bilo dokončno izgubljeno. V dnevnik odprave je Marinitzsch zapisal: "Erforschung des See des Todes. Finis Erforschung!" Anton Thomas Hanke, žal, ni zvedel, da je s prodrtem do bregov Mrtvega jezera 5. septembra 1890, skupaj z Marinitzschem in Müllerjem ter z domačimi vodniki, dejansko prišel do konca Škocjanskih jam.

ČUDOVITA JAMA LAZARJA JERKA

Umberto Tognolli

V nadaljevanju objavljamo jamarsko poročilo, ki ga je za revijo Kras napisal dr. Umberto Tognolli in ga je ob strokovnem svetovanju Marka Lupinca prevedla v slovenščino Ingrid Kalan. Zanimivo je predvsem zato, ker predstavlja stopetdeset let trajajoč napor številnih zavzetih jamarjev, da bi odkrili podzemni tok, ki prihaja na svetlo pod Štivanom kot Timava. Seveda pa bralce opozarjamo na avtorjevo poimenovanje podzemnega toka reke Reke s Timavo, kar med italijanskimi pisci ni redko pojav...!

Avtor namreč začenja svoje pisanje s trditvami: »Reka Timava začenja svoj tok v Sloveniji iz nekaj izvirov ob vznožju Nanosa. Po 55 kilometrih toka med gozdnatimi griči ponikne v Škocjanskih jamah. Njena podzemna pot se vije približno štirideset kilometrov, nato pa privre skozi tri glavne odprtine na površje severno od Devina.«

Vsak poznavalec Krasa ve, da Timava začenja svoj tok v več izvirih pod Štivanom, severno od Devina v Italiji. Prav tako tudi ve, da daje njenim izvirov vodo predvsem Reka, ki ponika v Škocjanskih jamah, priteka pa vanje po Vremski dolini, mimo Prema in Ilirske Bistrice, izpod 600 do 700 metrov visokih hribov Dolenjski vrhi in Novokrajski vrhi ter izpod gore Dletvo na slovensko-hrvaški meji. In ker se pod Štivanom končuje tok vode z imenom Reka in nadaljuje njen tok z izviri reke Timave, uredništvo revije Kras z avtorjem spornih uvodnih stavkov ne polemizira. Že pogled v Atlas Slovenije pa pove, da vznožje Nanosa ni povirje Reke, saj vode odtod odteka v Pivko. Res pa je možno po podatkih iz številnih raziskav in sledenj o pretakanju vodá v podzemlju Krasa, o čemer je v reviji Kras že precej napisal prof. dr. Andrej Kranjc*, da kakšen ponikujoč vodni tok, kakršen je, na primer, Sajeovski potok, odteka lahko tudi v podzemeljski tok Reke!

Šele s takšnim pojasnilom bo bralcu jasno, zakaj pisec jamarskega poročila piše o reki Timavi, čeprav gre v resnici za reko Reko, ponikujočo v Škocjanskih jamah...

Uredništvo

Iskanja poti podzemeljske reke...

Avtor poročila Umberto Tognolli takole nadaljuje svoje pisanje:

Le malo je »odprtih oken« na podzemni poti Timave. Najstarejše poznamo od leta 1841. Meseca maja tisto leto je namreč rudarski raziskovalec Antonio Federico Lindner po petih mesecih dela v globokem breznu v bližini kraške vasi Trebče odkril veliko podzemno dvorano, po kateri se vije Timava. Šele leta 1972 pa so v Kačji jami nedaleč od Škocjana odkrili prehod, ki nas pripelje do sistema rovov, po katerih teče reka.

Tržaški jamarji so si od nekdaj prizadevali, da bi odkrili druge dostope do skrivnostnega podzemnega toka te reke. V zadnjih desetletjih devetnajstega stoletja ter v obdobju po prvi in predvsem po drugi svetovni vojni so opravili veliko raziskav in sondiranja. Ko so izgubili upanje, da bi odkrili jamo, po kateri bi lahko prišli do skrivnostne reke, so vso pozornost namenili »pihajočim špranjam« (speleologi rečejo temu »pihalnik« – op. ur.), o katerih so mislili, da so na nek način povezane s podzemnim tokom Timave. Največja dela so opravili v jami severno od Prčendola, ki so jo poimenovali »Čudovita jama Lazarja Jerka«, in 21. novembra 1999 je bil trud vseh dotedanjih raziskovalcev poplačan: odkrili so precej velik vodni tok, za katerega domnevajo, da je del skrivnostne Timave.

Zgodovinski podatki

Daljnega leta 1832 je openski vaščan Lazar Jerko pisno obvestil tržaškega mestnega sodnika, da z dna doline na desni strani poljske poti med Opčinami in Repnom, približno kilometer proč od doline Prčendol, z velikih hrupom izvira voda. Možno, ki jih je

* Glej prispevek dr. Andreja Kranjca »Vodonosnik Krasa – bogastvo ali nadloga?« v 5. št. revije Kras, str. 22, november 1994!

** O speleologu Antonu Polleyu preberite več v kroniki prof. Bojana Pavletiča »Polleyi, po naše Polaji, si zaslužijo priznanje« na 37. strani te izdaje Krasa!

Stopetdeset let je trajalo iskanje poti do podvodnega toka Timave (Reke) v jami Lazarja Jerka pri vasi Trebče

mestni sodnik poslal na ogled, so odkrili le nekaj špranj v skali, medtem ko o vodi ni bilo ne duha ne sluha.

O tem »pihajočem« pojavu so pozneje pisali v raznih publikacijah (Schmidl leta 1851, Muhlhofer leta 1907 in Polley** leta 1910), nanj so kraški kmetje večkrat opozarjali med leti 1882 in 1910. Po tem letu pa o pojavu ni nihče več govoril.

Leta 1967 je nekaj mladih pripadnikov Commissione grotte Eugenio Boegan - Jamarska komisija Eugenio Boegan (Filipas, Florit, Galli, Marini in drugi) na podlagi starih dokumentov spet začelo proučevati ta »pihajoči« pojav. Ugotovili so, da v obdobju narasle Timave od nekod res močno piha. Začeli so kopati in po štiridesetih odpravah med aprilom 1967 in julijem 1971 javili na kataster jam obstoj 27 metrov globoke umetne jame. Težave z odnašanjem materiala, premajhno število »adeptov« (spoznanj, ugotovitev - op.ur.) in zmanjšanje dotoka zraka so bili glavni razlogi, da so delo opustili.

Po skoraj dvajsetih letih, leta 1987, se je neka druga skupina Jamarske komisije začela zanimati za brezno. Odkrili so močan dotok zraka, ki pa ni prihajal z dna prej izkopane jame, ampak je pihal iz plaza deset metrov pod zemljo. V sedmih mesecih so skopali vzporedni rov, dolg 27 metrov, ki pa je bil vse prej kot varen. Navdušenje se je tedaj nekoliko poleglo, tudi pihalo ni več in tako so dela zastala.

Sedanji izkop

Leta so minevala in Luciano Filipas se je upokojil. Tedaj je zbral spet prve kopače, ki seveda niso bili več mladi, a so bili še vedno polni navdušenja. Stare sanje so bile še vedno žive, poleg tega so imeli sedaj na razpolago mnogo več časa in seveda izkušenj. Dela so se lotili mnogo bolj profesionalno: najeli so zemljišče, prosili za uradni začetek del, napeljali elektriko, se opremili z električnim vitlom. Njihov stalni vodnik v raziskavi je bilo že omejeno pihanje. Stari rov so podprli s tramovi (»X«). Kopali so do 40 m globine in tako ustvarili vzhodni rov. Februarja 1998 so se prikopali do »pravega« 12 metrov globokega rova. Temu sledi drug rov, globok več kot 40 m, ki se nato razširi še v druge manjše rove in apnenčaste jame. Skupna globina sistema rogov je 123 metrov. Izgine pa »timavski dih«, ki ga spet zasledijo pri koti -12.

Ponovno so začeli slediti zračnemu toku in skopali le kak meter bolj proti zahodu vzporedni rov. Oktobra 1998 so ponovno dosegli točko X. Uredili so skladišče za orodje in podprli kamenje z železnimi mrežami ter z jeklenimi cevmi. Nadaljevali so z delom med skalami in si sproti varovali pot z oporniki, s cevmi, z mrežami in s cementom. Za vsakim pridobljenim metrom so bili dnevi dela. Med prodiranjem v globino so napeljevali elektriko in postavljali lestve, da bi bil povratak na površje kar najhitrejši. Februarja leta 1999 so se spustili že do 60 m globine, kjer se jim je prikazala skalnata stena. Premagali so velike podzemne plazove in v globini 90 metrov končno prišli do bolj trdnega terena. Delo je bilo še vedno težavno a vendarle nekoliko varnejše in so lahko razširili nekaj zelo ozkih jaškov v živi skali. Pri 132 metrih globine se po zelo ozkem rovu odpre 45 metrov globok jašek, ki so ga poimenovali po lastniku zemljišča Karlu Miliču. Od tu se je zdelo, da prihaja zrak iz špranj v stranski niši. Po enem mesecu trdega dela so odkopali drug velik rov in mu dali ime Federico Tiez (Birillo) v spomin na člana CGEB (Jamarska komisija Eugenio Boegan), ki se je smrtno ponesrečil med kanjoninom. Konec avgusta 1999 so dosegli globino 230 metrov. Delo so nadaljevali tudi v naslednjih mesecih. Nevidni vodnik jim je bil še vedno piš. Širili so rove, majhna brezna in špranje, dokler niso v soboto, 13. novembra 1999 skozi ozek prehod prišli do prostorne dvorane. Približno deset metrov globok prepad jim je sicer preprečil nadaljnje raziskovanje, vendar so iz globine slišali šumenje vode.

V nedeljo, 21. novembra 1999, po več kot 150 let trajajočem iskanju in po triletnem težaškem delu, je človek vendarle lahko stopil na pesek in si zmočil noge v kraški podzemni reki. Dodatne raziskave bodo lahko povedale, če je to res Timava. Veliki dvorani so dali ime Luciano Saverio Medeot v spomin na tega znanega tržaškega jamarja, ki je s svojo jamarsko dejavnostjo začel po letu 1930 in umrl pred nedavnim. Skozi to dvorano teče reka z nezmanjšano močjo tudi v sušnem obdobju in se na zahodu zliva v jezero, čigar voda odteka skozi sifon. Tega je delno preplaval jamski potapljač, ki je ugotovil, da se iz njega v globino spušča širok rov. Ko so se povzpeli proti vzhodu, so na gumenjakih prešli širok in nizek rov ter odkrili veliko jamo, ki jo prekriva globoko jezero. Ta druga jama je posvečena sežanskemu inženirju Antonu Polleyu, ki je že ob koncu prejšnjega stoletja porabil veliko prostega časa in finančnih sredstev, da bi odkril pot do podzemne reke.

Sklepne misli

Danes, ko imamo pravo inflacijo 1000 in več metrov globokih jam, ne bi smela jama, ki je globoka »le« tristo metrov, vzbu-
jati nobenega začudenja. Upoštevanja in spoštovanja vredno pa je
težaško delo, ki je privedlo do njenega odprtja. In odkritje reke -
najverjetneje Timave, na dnu kraške jame, do katerega so se do-
kopali jamarji Jamarske komisije Eugenio Boegan (Soc. Alpina
delle Giulie - Tržaška sekcija italijanskega alpinističnega kluba
CAI) - je javnost sprejela z navdušenjem, odobravanje pa je pože-
lo tudi na vsedržavnem zboru italijanskih jamarjev. To odkritje
predstavlja uresničitev sanj in dosego cilja, ki so ga vse od daljne-
ga leta 1841 zasledovale generacije jamarjev. Ti so stalno razisko-
vali Tržaški Kras posamično in hkrati v okviru več kot sto društev,
ki so nastala v stopetdesetih letih, in med svojimi raziskovanji od-
krili, izkopali, odprli in raziskali na tisoče jam.

Pomen opisanega odkritja gre dlje od samega od-
kritja reke na dnu jame Lazarja Jerka. Dokaz, da se roka-
vi Timave prosto pretakajo po kraškem podzemlju, bi mor-
al spodbujati raziskovalce, da odkrijejo še druge in pride-
jo do njih.

Kopanja je sicer konec. A zdaj nas čaka še preosta-
lo zahtevno delo: popolna raziskava tudi tistega dela jame,
ki je pod vodo; zavarovanje plazov; razširitev nekaterih oz-
kih prehodov; postavitve železnih klinov do dna jame; ure-
ditev varne električne napeljave; geomorfološka študija o
jami in predelu ob njej; tehnični dokaz povezave med
Škocjanom in Trebčami; postavitve znanstvene aparature,
ki bi izmerila kemijsko-fizikalne značilnosti vodotoka in
vodostaja podzemne reke; biološka obdelava vodâ in oko-
lja. Čaka nas večletno delo, vendar moramo vzeti nase to
obveznost, da bomo poplačali vse napore, ki so jih pred
nami opravili že drugi!

NABREŽINSKA RIBIŠKA POT

Bruno Volpi Lisjak

**Ribiški muzej
Tržaškega Primorja
se predstavlja:**

Uvod

Praden opišemo to zadnjo, skozi stoletja uporabljano pot slovenskih ribičev na obali Jadranskega morja, mislim, da ne bo odveč osvetliti spomin na zgodovinske dogodke, ki so vplivali na nastanek in razvoj slovenskega pomorskega ribištva.

Naši predniki so prišli do morja v širšem Tržaškem zalivu približno v 8. stol. Ko je Pipin, sin Karla Velikega, leta 796 porazil Avare, so Slovenci ostali tu kot glavni prebivalci. Frankovska država jim je dala možnost, da se naselijo na tako imenovane pustote, kot jih omenja *Placitum Risanum* iz leta 804, in da kolonizirajo del Furlanije približno do Tilmenta. Obalni pas so naselili od Savudrije vse do ustja Soče.

Treba pa je zaradi točnosti navajanja pripisati, da so se na istrski strani prebivalci romanskega izvora, živeči v utrjenih krajih Piran, Izola, Koper in Milje, zoperstavljali slovenskemu dostopu k morju in tudi ribištvu v širšem smislu. Prav verjetno naši kmetje tudi niso silili na morje, ker jim je rodovitna istrska zemlja, za razliko od skope kraške zemlje, dajala zadostna sredstva za preživetje.

Popolnoma drugačna pa je bila slika na kraški obali. Zemlja je bila nerodovitna, naselbin ni bilo; ustanovili so jih šele Slovenci. Okoli obzidjana mesta Trst so nastala naselja Škedenj, sv. Marija Magdalena, Šarbola, Greta, Barkovlje. Na kraškem robu, ki gleda na morje, pa so nastala naselja Kontovel, Križ, Nabrežina, Devin, Štivan. Neglede na politično-administrativno oblast, ki se je večkrat menjala, so bila ta naselja do propada Avstro-Ogrske pod upravo slovenskih županov. Ker je bil dostop do obale tod prost, so Slovenci, ki so se podali na morje, postali ribiči.

Treba je še dodati, da za razliko od istrskih naselij Trst ni imel svojega kmečkega in ribiškega stanu. Le Slovenci so se ukvarjali z ribištvom poleg kmetijstva in vinogradništva. Prvi ribiči italijanske narodnosti so prišli v Trst iz Neaplja šele, ko je Italija zasedla naše ozemlje po prvi svetovni vojni.

Vasi so nastale visoko na robu kraške planote, ker tik ob morju ni bilo primerne širokega prostora in mimo potekajočih cest. Zaradi tega so bili ribiči prisiljeni peščiti iz svojih vasi k morja, kjer so hranili svoja plovila - čupe, mreže in potrebščine v obmorskih hišicah. Tako so nastale ribiške poti, ki so povezovale morje z vasi

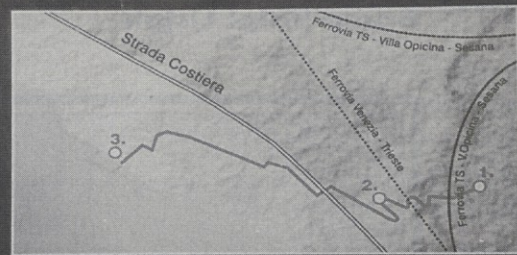
Kontovel, Križ in Nabrežina. Njihova dolžina se je sukala od enega do dveh kilometrov in glede na to, da so ribiči poskušali izbrati najkrajšo razdaljo čez strm skalnat rob, so sčasoma vanj vsekali ali postavili od 400 do 500 stopnic. Take poti so bile štiri. Vsaka vas je imela po eno, Kontovel pa je imel dve - eno proti Miramarskemu gradu v Grljan in drugo proti Trstu v Čedad pod Kontovelom. Vse so bile v rabi in lepo prehodne do druge italijanske zasedbe našega ozemlja leta 1954, ko je ribištvo začelo postopoma propadati in ko se je začelo programirano raznarodovanje naše obale.

SLOVENCİ IN MORJE

SENTIERO DEI PESCATORI
RIBIŠKA POT

Questo sentiero fu usato per secoli dai pescatori sloveni di Aurisina per recarsi alla spiaggia dove tenevano le loro tipiche imbarcazioni monossili, scavate da un sol tronco d'albero e denominate "zoppoli".

Slovenski ribiči iz Nabrežine so stoletja hodili po tej poti na plažo, kjer so hranili svoje "čupe", značilna, iz enega samega hloda iztesana plovila.

1. Luogo sul sentiero "Kugy", dove vi trovate attualmente. Mesto na Kugyevi poti, kjer se trenutno nahajate.
2. Belvedere "Oljščica" (uliveto), costruito nel 1910 dalla "Società per l'abbellimento di Aurisina". Razgledna točka "Oljščica", zgrajena L. 1910 po zaslugi "Olepševalnega društva Nabrežine".
3. "Agli zoppoli", porticciolo e spiaggia. "Pri čupah", pristan in plaža.

Ribiška pot

Da bi bilo bralcu bolj jasno, kakšna je ta čudovita ribiška pot, in da bi dojel, kakšne globoke občutke na njej lahko doživeli, ga vabim na sprehod po njej k morju...!

Pot začenjamo iz edinega ribiškega zaselka, tako daleč vrinjenega v Kras, ker leži v nasprotju z vsako logiko na severnem delu vasi Nabrežina. Očitno je življenje v stiku z morjem vplivalo na miselnost in navade ljudi, ki so se prenašale iz roda v rod, začeni od prvih družin, ki so bivale prav to, tako da so se vsi drugi ribiči strnili in zgradili svoje hiše drugo ob drugi.

Po »ribiškem klancu«, ki se še danes tako imenuje, gremo mimo pokopališča in prečkamo pokrajinsko cesto na ovinku, kjer nam pomaga najti ribiško pot dvojezični smernik. Od tod naprej smo še usmerjeni na jug in se začenjamo blago vzpenjati proti osamljeni stavbi srednje šole Iga Grudna, ki stoji v borovem gozdiču. Ob cesti so še vidni ostanki kamnolomov nabrežinskega belega kamna, ki krasi najlepše palače v mnogih glavnih mestih svetâ. Pri električni centrali, ki je že na najvišji točki kraškega roba, se ozremo naokoli. Za nami, skoraj kilometer daleč, je ostala Nabrežina, okoli so lepo obdelani vinogradi, v ozadju kraška planota, v daljavi pa ves rob Trnovskega gozda nad Vipavo od Goriške do Nanosa. Na desni se nam mogočno predstavlja v polkrogu 646 m dolg, največji viadukt južne železnice Trst-Dunaj z dvainštiridesetimi oboki iz belega nabrežinskega kamna.

Še nekaj korakov naprej in že smo na parkirnem prostoru, kjer zagledamo tablo s skico peš poti do morja. Od tod se začenjamo postopoma spuščati in na mostičku, postavljenem čez tir železnice, ki pelje v Ljubljano in Trst, že zagledamo veliko modro površino morja. Spustimo se nekoliko naprej prav na točko, kjer je železniško razpotje sklesano v živo kraško skalo in prečkamo tračnice železnice proti Tržiču in naprej po Italiji. Po kamnitih stopnicah, postavljenih na veliki oporni zid železniške trase, pridemo do čudovite razgledne točke, 250 m

visoko nad morjem, z ledinskim imenom Oljščica, ker so bili tod v starih časih oljčni nasadi. To še vedno potrjujejo zapuščene stare oljke. Ploščad razgledne točke je zgradila v začetku stoletja Olepševalno društvo Nabrežine.

Razgled je edinstven, veličasten, verjetno najlepši v vsem Tržaškem zalivu! Se izplača postati nekaj trenutkov in se naužiti lepote še nepokvarjene narave. Ne gre pozabiti, da so sem prihajali razmišljat pisatelji, pesniki in umetniki. Naslajali so se in iskali navdih za svoja ustvarjalna dela. Tod je Aškerc črpal misli za Balade in romance slovenskih morskih ribičev. Svoje takratno duševno stanje pojasnjuje takole: *...naravnemu človeku je bilo morje s svojo globočino in svojo neizmernostjo, svojo velikansko močjo, ki se razodeva v razburkanih valovih, butajočih od bregove in penic se v belih penah, nekaj zagonetnega. Čez vse mere silnega, nekaj naravnost demonskega... Morje je ribiču često strah, ki mu preti s pogubo... ali naš ribič ljubi morje, počuti se na njem kakor doma, strahu ne pozna karsibodil...*

Na levi vidimo vso obalo do Miramarskega gradu, Trsta, Izole, Pirana, Savudrije in hrvaške Istre. Na desni vidimo grad Devin, Tržič, Sočo, ki se zliva v morje s svojo smaragdno zelenkasto barvo v obliki pah-ljače, svetišče Barbano sredi lagune, kamor so romali v čast Matere Božje naši ribiči na

svojih ladjah. In potem naprej plaže, Gradež, Lignano, Caorle skoraj do Benetk, v ozadju furlansko ravnino in daleč Dolomite ter alpsko gorovje. Pred nami je sinja površina mirnega morja, presekana s snopom lesketajočih se zlatih refleksov sončnih žarkov, tu pa tam ribiški čolni, ki vlečejo mreže, in beli galebi, ki krožijo za njimi v iskanju zbežalih rib. Ob obali postaja popolnoma prozorno morje bolj svetlo in dno je vidno v vsakem detajlu... Pod nami so terasasti vinogradi, grmovje med visokimi belimi skalami in sem in tja samotni mediteranski bori. Iz morja se dviga topel zrak, pomešan z prijetnimi vonjavami morske trave, smole borov in žajblja, ki rase strnjeno med kamenjem... Naokrog vlada tišina; sliši se samo vreščanje galebov in cvrčanje škrzatov. Po časi, skoraj neopazno občutimo, kako nas objame notranji mir, in dobimo navdih za višje vrednote, kar so na tem mestu iskali in dobivali razni naši in tuji modreci... Duša se tako dobro počuti, da bi človek tukaj kar ostal.

Po vijugasti stopničasti stezi se spustimo do obalne državne ceste, jo prečkamo, kjer nas spet dvojezični smernik opozarja, kako naprej po stopnicah do plaže. Kmalu smo v predelu, kjer je po ustnem izročilu verjetno stala velika rimska vila, saj so med obdelovanjem vinogradov našli mozaike, v zidovih teras pa se še najdejo rimski korci in kosi lončenih posod. S tega mesta,

ki je kakšnih 50 m nad morjem, nas do majhne plaže z ledinskim imenom Pri čupah vodijo stopnice, na koncu katerih opazimo veliko tablo s sliko čupe in s pojasnili o tem plovilu, stesanim iz enega samega hloda, ki so ga Slovenci uporabljali več kot tisoč let na tej obali. Zadnje čupo so prav s tega mesta odpeljali leta 1947 v Etnografski muzej v Ljubljano po zaslugi poznanega etnologa dr. Milka Matičetovega.

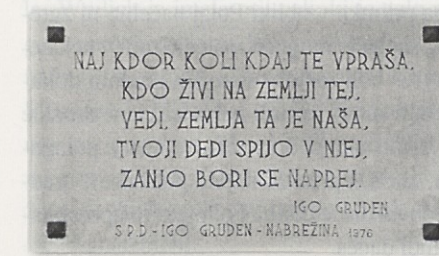
Na levi strani obale so še vidni ostanki zasutega rimskega pristanišča, na desni pa je novi pristan, ki ga je leta 1953 zgradila Angloameriška zavezniška uprava na pobudo domačih ribičev. Ob njem je prijetna okrepčevalnica, kjer si potnik lahko privoščiči, pred morjem v tišini in miru, napitek ali dobro domačo ribico. Poleti, seveda, čista in modra voda, po kakršni slovi Dalmaciji, vsakogar privabi na osvežujoče plavanje. Pozimi pa je možno sončenje tudi takrat, ko na kraški planoti divja mrzla burja, saj je pristan v popolnem zavetju mediteranske mikroklimе, kar se opaža tudi po rastlinju.

Ko se odločimo vrniti se na vrh, polni prijetnih občutkov in misli, na prvem stopnišču zagledamo kamnito ploščo, v katero je vklesana zadnja kitica pesmi Sinku nabrežinskega pesnika Iga Grudna v trajen opomin mimoidočim: *...zemlja ta je naša, tvoji dedi spijo v njej, zanjo bori se naprej!*

Sklepna misel

Zapuščeno nabrežinsko ribiško pot so očistili in uredili leta 1998 v turistične namene, tako da je sedaj lahko prehodna. Pomembna je za našo zgodovino in za ohranitev kulturne dediščine slovenskih ribičev, ki so po njej hodili iz vasi do morja k svojim čupam. Sedaj ta pot, čeprav spominja na trdo življenje slovenskih ribičev, odlično služi šolnikom, izletnikom in kopalcem.

In z optimizmom lahko gledamo v prihodnost, saj bo Slovenja kmalu članica Evropske skupnosti in vse naše etnično ozemlje bo brez mejâ spet segalo nepretrgano do njegove prvotne obale. Slovenci bodo spet imeli možnost uporabljati nekdanje slovensko morje. Nekateri prebivalci slovenskega Krasa in Goriške ga že, neglede na še

AGLI ZOPPOLI
PRI ČUPAH
(TOPONIMO - LEDINSKO IME)

L'attuale porticciolo è stato costruito nel 1954 sulla spiaggia dove i pescatori sloveni di Aurisina alavano fino al 1947 i loro zoppoli, tipiche imbarcazioni monossili, scavate da un sol tronco d'albero. Pristan je bil zgrajen l. 1954 na plaži, kjer so slovenski ribiči iz Nabrežine držali do l. 1947 svoje čupe, značilna plovila iztesana iz enega samega hloda.

Zoppoli con reti a bordo e fusti a secco sulla spiaggia, rivista prima della costruzione dell'attuale porticciolo. Čupe z mrežami na brovi, potegnjene na plažo, katrena je bila pred izgradnjo današnjega pristanišča.

ZOPPOLO • Imbarcazione monossile scavata da un tronco d'albero, spinta attualmente da due remi lunghi 6 metri e fissati a forcile poste su una traversa. Fu usata per secoli dai pescatori del paese sloveni sulla costa tra Trieste e Duino.

Dimensioni approssimative: lunghezza 7,0 m
larghezza 0,7 m
altezza 0,6 m
spessore scafo 5,0 cm

Si sono conservati solamente due esemplari, uno si trova all'Etnografski Muzej di Lubiana, l'altro a Trieste, proprietà del Comune (collezione Enriquez).

ČUPA • Iz enega samega hloda iztesana plovilo, ki sta ga navadno poganjali šestmetrski vesli položeni na klino prečnega "teslirja". Stoletja so jo uporabljali ribiči slovenskih vasi na obali med Trstom in Devinom.

Približne mere: dolžina 7,0 m
širina 0,7 m
višina 0,6 m
debelina trupa 5,0 cm

Ohranjena sta samo dva primerka, eden se nahaja v Etnografskem Muzeju v Ljubljani, drugi pa je last tržaške občine (zbirka Enriquez).

obstoječo mejo, saj že sedaj prihajajo k morju. Dojeli so namreč, kako je nes-pametno hoditi na kopanje v gnečo daleč tja v Izolo ali Piran. In zelo koristno bi bilo, da bi ta ribiška pot postala obvezna učna pot vsaj za vse šolarje osnovnih šol Primorja in izletniška točka organiziranih turističnih izletov iz notranjosti Slovenije. Na tak način bi Slovenci zvedeli brez truda marsikaj o naši bogati pozabljeni zgodovini, ki - na žalost - ni omenjena niti v šolskih učbenikih!

Kdor se bo odločil samo za kopanje, mu svetujem, naj svoje vozilo parkira na obalni cesti SS14 pri dvojezičnem smerniku "Plaža in Pristan pri čupah"!

Viri:

Volpi Lisjak, Bruno, 1995, 1996: Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave, Mladika, Trst
Volpi Lisjak, Bruno 1999: Delamaris 1879-1999 - 120 let iz morja v konzervo, Delamaris, d.d., Izola
Informacije o ribištvi in zgodovini pri avtorju - tel.: 040-44536.

Bruno Volpi Lisjak, pomorski kapitan - publicist za pomorske in ribiške vede, direktor Ribiškega muzeja Tržaškega Primorja

POLLEYI SO STOLETJE SOOBLIKOVALI GOSPODARSKO IN KULKTURNO ŽIVLJENJE KRASA

Bojan Pavletič

Pročelje Polleyeve hiše (Stari grad) v Sežani, Ulica Mirka Pirca 1, kjer so tudi prostori knjižnice Srečka Kosovela.

Slovenski Kras je dal vrsto imenitnih osebnosti, ki so se uveljavile na raznih področjih, kot so umetnost, kultura, znanost, arhitektura, gospodarstvo, kmetijstvo in še marsikaj. Njihova imena pogosto zasledimo v raznih publikacijah, knjigah, revijah. Zelo redko pa slišimo za priimek Polley, za naziv družine, ki je okrog sredine devetnajstega stoletja pomembno posegala v tedanje kulturno, gospodarsko in politično življenje naših prednikov na Krasu. Morda tudi zato, ker zveni ta priimek neslovensko in ker si je - sodeč po njem - mogoče ustvariti vtis, da so bili Polleyi tujek na našem narodnem telesu. Vendar podrobnejše raziskave o izvoru in življenju Polleyev kažejo povsem drugačno sliko.

Izvor priimka

Beseda "polaj" ali "polej" je v slovenščini ime za zdravilno rastlino "drobna meta" (*mentha pulegium*) in jo zasledimo v slovenskih besedilih že v 16. stoletju. V enakih ali podobnih oblikah jo poznajo skoraj vsi slovanski narodi. Res pa je, da se je iz latinščine razvila v novovisokonemški "polei" oziroma starovisokonemški "pulei", od koder smo si jo morda v davnini izposodili tudi Slovenci. To lahko razberemo iz Bezla-jevega etimološkega slovarja.

Beseda ima torej stare korenine, iz katerih se je v priimek lahko razvila tako pri Nemcih kot Slovencih. Pri slednjih jo v taki obliki lahko zasledimo le pri Korošcih, v izpeljankah pa je precej razširjena tudi drugod na Slovenskem s priimki, kot so: Polajnar, Polajner, Polajnko, Polajžar, Polajžer, morda Poler in še kaj. Zato je teza, da ima ta družinski naziv nemško osnovo, sicer možna, ni

pa edina, saj je zelo mogoče, da ima priimek Polaj svoje izvorne korenine tudi na slovenskem govornem območju.

V starih dokumentih je zapisan na različne načine (tudi kot: Pollej, Polaj, Pollay, Polay in celo Pollajj), kar v 19. stoletju ni bila kakšna posebna izjema. Kraševci ga še danes izgovarjajo s poudarkom na zadnjem zlogu, kot Polāj, kar pa nekako ni logično glede na dvojni "l" v priimku, ki se je uradno uveljavil. Vsekakor slovenski zapis tega priimka v obliki Polaj načelno ni zgrešen, saj ga je mogoče zaslediti tudi v nekaterih (res bolj redkih) starejših uradnih dokumentih in so se tudi nekateri člani družine zavestno tako podpisovali, vendar je polagoma, zlasti s premeščanjem potomcev, uradno obveljala le oblika Polley, ki jo uporabljajo tudi danes.

Zbiranje podatkov za družino, katere korenine segajo v naših krajih iz 18. stoletja, je zelo zahtevna naloga. Raztreseni so po najrazličnejših arhivih, v raznih publikacijah, župnijskih knjigah. Do nekaterih je bilo mogoče priti v pogovoru s še živečimi potomci te družine ali z dobrimi znanci njenih članov, marsikaterega pa sploh ni več mogoče dokumentirano preveriti. Nekateri podatki niso povsem zanesljivi, saj jih razni viri navajajo v različni obliki, in bi torej potrebovali še dodatno raziskavo. Poseben problem predstavljajo krstna imena Polleyev, ki so v tem sestavku zapisana večinoma tako, kot so zabeležena v krstnih knjigah. Za nekatere je bil upoštevan napis na nagrobniku, kot (verjetno) zadnja volja pokojnika ali sorodnikov, ali pa tudi v slovenizirani obliki, ki smo jo zasledili v starejši dokumentaciji in drugod.

Gostilna Mahorčič v Sežani, katere lastnik je bil sin velmoža Mahorčiča iz Vremske doline, ki se je priženil k Polleyevim.

Dosedanje raziskave o poreklu družine Polley niso zanesljivo pokazale na njen davni krajevni izvor. Po družinskem ustnem izročilu, ki pa z dokumenti ni preverljivo, naj bi se v 17. stoletju priselila z Madžarske na Koroško, v dolino Spodnji Rož. Vsekakor najdemo v farni knjigi (1762-1780) tamkajšnje župnije Kapla ob Dravi imena staršev novorojencev Simona Polleya in Marije Kuellnig. Slednja sta se pozneje poročila v Podljubelju (22.2.1803) in se preselila na Primorsko.

Glede na to, da so bile koroške vasi ob Dravi tedaj še povsem slovenske, ni težko sklepati, da sta se tudi oba poznejša Sežanca rodila v slovenskem okolju in celo v slovenskih družinah. Res so v uradnih dokumentih pisali priimke v bolj ali manj pomemčeni obliki (kot so to delali tudi drugod

po vsem slovenskem ozemlju), vendar so bila to izvorno v večini primerov povsem slovenska imena.

Simonov oče Andrej je v farni knjigi vpisan kot Polay, torej z eno črko "l" ter z "a" in ne z "e". Zanimivo je, da najdemo skoraj enako zapisan priimek njegovega vnuka Karla še celo leta 1874 v uradnih dokumentih v Postojni (celo s končnim "j"), čeprav so bili sicer v mnogih drugih listinah navedeni v nemščini. Simonova mati Uršula Wrulich je imela priimek, ki je zelo pogost med koroškimi Slovenci (tudi ta čas najboljši avstrijski kolesar, zavedni koroški Slovenec iz bližnjih Loč nad Baškim jezerom, se podobno piše Wrulich). Babici, ki sta pomagali pri porodu, pa sta se pisali Simona Prešern (Preschern) in Uršula Ahačič (Achatzhizh).

Polajev (Polleyev) stolp ob Ulici Mirka Pirca v Sežani, dograjen 1857, je spčetka služil za vodnjak, silos in kovačnico hkrati.

Marijin oče Jože Kolnik, po poklicu je bil kovač, je v krstni knjigi vpisan kot Kullnig; mati se je imenovala Magdalena Ahačič (vpisana Ahazhizh), babici pa sta bili Marija Klančnik (Glantschnigg) in Frančiška Prešern (Preschern). Priimek novorojenkine družine so pozneje pisali Kulnigg, nato pa spremenili v še bolj nemško zvoneči Kuelling.

Sklepanje, da je bilo koroško okolje, od koder so Polleyevi prišli v Sežano, kjer so se ustalili za približno poldrugo stoletje, tedaj še povsem slovensko, je torej več kot upravičeno.

Ker najdemo v poročni knjigi podljubelske fare podatek, da je Simon Polley doma v Sežani pri Trstu, je očitno, da je prišel leta 1803 v Podgoro na Koroško le po nevesto Marijo Kuellnig. Polleyevi so se to-

RODBINE NA KRASU

rej zanesljivo naselili v Sežani že prej ter si tam, na križišču cest Postojna-Trst in Gorica-Lokev, kmalu postavili svoj za tednji čas razkošni dom v veliki stavbi, v kateri domuje sedaj Kosovelova knjižnica (blizu nje še vedno stoji sloviti Polajev stolp, dograjen leta 1857, ki je služil kot vodnjak, silos in kovačnica obenem). Potomci te družine svoj nekdanji dom še vedno imenujejo Stari grad, čeprav je v resnici stala prva hiša s tem imenom, v kateri so spočetka stanovali, v bližini cerkve, ki pa je danes ni več.

Zanimiva je družina Polley tudi glede na to, da je imela že v 18. stoletju, še pred dograditvijo železniške proge Ljubljana-Trst, v Sežani v zakupu pošto in upravljala tamkajšnjo poštno postajo ter skrbela za del poštne proge med Dunajem in Jadranom. V teoriji bi bilo morda mogoče, da so Polleyi, če bi bilo njihovo poreklo res madžarsko, ta posel v kakšni podobni obliki opravljali že davno pred tem tudi v svoji domnevni domovini, na kar bi se lahko navezovalo tudi njihovo družinsko ime. V madžarščini se namreč podoben izraz "palya" uporablja v besednih pomenih kot pot, proga, postaja, čuvaj postaje in podobno. Toda ta podatek navajam bolj zaradi njegove "ekzotičnosti" kot pa verjetnosti!

(Sežanski) rod

Vsekakor je bil prvi Polley, ki ga zasledimo v Sežani, tamkajšnji poznejši veleposestnik **Simon Polley** (rojen 27.1.1780 v Podgori-Unterbergnu, umrl 19.9.1837 v Sežani). V zakonu s svojo sovaščanko **Marijo Kuelling** (rojena 8.4.1778 v Podgori-Unterbergnu in umrla 2.4.1828 v Sežani) se mu je v tej kraški vasi rodilo sedem otrok, vendar je srednji sin Josef dočakal le poldrugeto starosti. Ker je bila družina imovita, je oba ostala sinova poslala v šole, v katerih sta dosegla za tednji čas visoko stopnjo izobrazbe, hčere pa je zvečine bogato poročila. Očitno so tedaj šolali pretežno le moške članke družine, o katerih je zato tudi ohranjenih več podatkov, medtem ko so dekleta s poroko nekako odšla iz družinske "podatkovne banke".

Že iz teh podrobnosti lahko sklepamo dvoje: Polleyi so si svoje bogastvo pridobili že na Koroškem, saj sicer ne bi mogli že ob prihodu v Sežano kupiti veleposestva in si privoščiti dragega šolanja svojih sinov. Poleg tega sta Simon in Marija prišla na Primorsko ne le z znanjem slovenskega jezika, ampak tudi z določeno vraščenostjo v slovenski ambient, saj si drugače ne moremo razlagati dejstva, da so Polleyi ali Polaji svoje otroke klicali tudi s slovenskimi oziroma poslovenjenimi imeni in da so se pozneje nekateri celo povsem naslonili na tedanje slovensko narodno prebudno gibanje. Skoraj lahko tvegam trditev, da so (vedno v okviru svojega avstrijskega čutenja) v onem času, vsaj v prvi polovici 19. stoletja, doživljali svojo prisotnost na tem prostoru kot zavestni Slovenci. To tudi potrjuje prenekatera podrobnost iz njihovega življenja na Krasu.

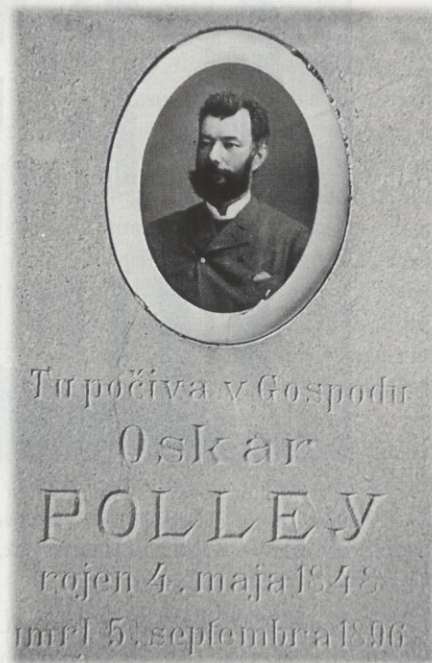
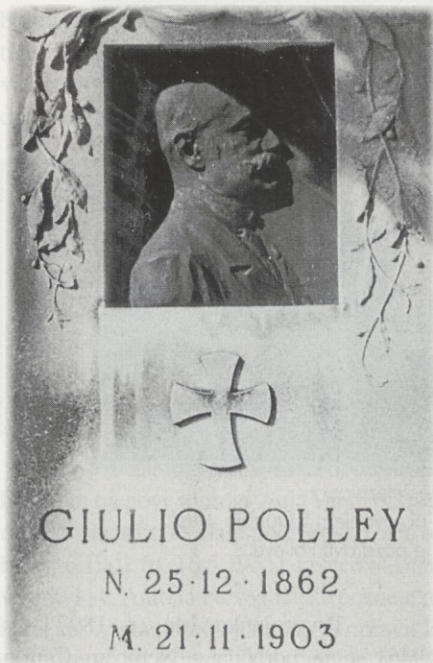
V starih dokumentih smo v Sežani zasledili (v letu 1922) še enega Polaja, z imenom **Luka**, za katerega lahko sodimo, da je bil Simonov brat ali pa vsaj sorodnik glede na to, da se je ukvarjal tudi z družinskimi računskimi zadevami. V sežanskih župnijskih knjigah pa ni omenjen.

Drugi rod

Mariji in Simonu sta se najprej rodili hčerki **Anna** (r. 21.7.1808 - u. 30.8.

1852) in **Antonia** (r. 25.10.1810). Obe sta se poročili v Trst.

Tretjerojeni sin **Carl**, pogosto zapisan tudi kot Karl, Karel ali Dragutin (r. 5.1.1812 v Sežani - u. prav tam 20.9.1877) je zelo uspešno nasledil očeta na sežanskem veleposestvu. Zlasti se je posvečal sodobni živinoreji, za kar je prejel vrsto domačih in tujih priznanj. Postal pa je tudi lastnik gradbenega podjetja, ki je v letih 1850-1857 za železniško progo Dunaj-Trst, ki so jo tedaj gradili, izvrtalo predore med Ležečami in Košano. Prav tako je ob tej progi, v smeri proti Trstu, postavljalo čuvajnice ter zgradilo nekaj drugih pomembnih objektov tedanjega časa na območju sedanje Slovenije. Sodelovalo je tudi pri gradnji železniške proge med Divačo in Puljem. Karel je izkoristil prisotnost in razpoložljivost sredstev ter številnih delavcev, ki so gradili železnico, ter zgradil (na dvorišču gostišča Mahorčič) vinsko klet, izkopano v živo skalo, ki je še sedaj ponos Sežane in tamkajšnje kmetijske zadruge VINAKRAS. Dograjena je bila leta 1861. Zelo si je prizadeval za pogozdovanje Krasa in sploh za napredek Primorske. Posegal je tudi v upravno politično življenje, saj je bil član odbora za upravo deželnih cest, peticijskega odbora, komisije za zemljiški davek, deset let pred smrtjo pa je postal - kot predstavnik slovenskih veleposestnikov - član goriškega deželnega zbora. Ob vsem tem je bil tudi dolgo vrsto let sežanski

župan. Poročil se je 2.2.1845 z Ljubljancanko Ano Virant, s katero je imel pet otrok. Iz raznih znakov sklepamo, da je imela prav ta ženska, kar se slovenstva tiče, na celotno družino viden vpliv.

Josef (r. 30.9.1814 - u. 1.4.1816) je, kot je zapisano, umrl že kot dete.

Njegov brat **Alojz** (tudi Alojzij) **Xaver Kajetan** (r. 18.2.1816 v Sežani, kjer je tudi umrl 4.1.1872), je bil po izobrazbi pravnik ter je postal sodnik. Toda odločil se je raje za upravno stroko in je kot tridesetletnik postal pri okrajnem uradu v Sežani komisar, državni uradnik. Svoj družbeni vzpon je potrdil s poroko z baronico Ido Reinelt (r. 1816 - u. 1872), hčerko imovitega Tržačana, na katerega še danes spominja palača Reinelt v bližini tržaškega Kanala. V obdobju 1857-1860 je bil predstojnik okrajnega urada v Komnu. Izvoljen je bil v goriški deželni zbor kot poslanec kmečke kurije za okraj Sežana-Komen. V tem zboru je v naslednjih letih opravljal vrsto pomembnih funkcij, v okviru katerih si je močno prizadeval za izboljšanje socialnega in gospodarskega položaja kraškega prebivalstva. Posvečal se je problematiki kraških vodnjakov, zemljiških knjig, cestne zakonodaje, preustroja javne uprave in vililnega sistema v korist Slovencev. Leta 1868 je postal okrajni glavar v Sežani, kjer se je zavzelo in odločno potegoval za pravice domačega slovenskega prebivalstva. Mnogo pa je tudi prispeval v naporih

za kulturni dvig Kraševcev. Med svojim bivanjem v Komnu si je v skladu z vseslovenskim čitalniškim gibanjem zelo prizadeval za ustanovitev slovenske čitalnice v tem kraju in 2.6.1867 tudi postal predsednik ustanovnega odbora komenske čitalnice. Na njeni veliki otvoritveni slovesnosti 15. septembra 1867 je imel tudi slavnostni govor, iz česar ni težko sklepati, da je povsem obvladal slovenski jezik.

Alojzu in njegovi ženi Idi so se rodili štiri sinovi, med katerimi pa je le srednji, Guido, pustil za seboj vidnejšo sled.

Zadnja otroka Simona in Marije sta bili hčerki **Amalia** (r. 15.1.1817) in **Carolina** (r. 29.5.1818), od katerih smo le za prvo, Amalijo, našli podatek, da se je poročila v Brkine.

Tretji rod

Najstarejši Karlov sin **Oskar** (r. 4.5.1848 - u. 5.9.1896) je bil očitno povsem slovensko orientiran, kar lahko sklepamo tudi iz slovenske pesmice, ki jo je njegova žalujoča žena dala vklesani v nagrobnik v Sežani: *Za vero dom cesarja - trudil se je žive dni - sedaj da večno srečno zarja - sveti-la bi ti večno dni. Soproga.*

Njegov brat **Anton** (r. 16.8.1850) je bil krščen v Ljubljani. Po poklicu je bil inženir in se je ukvarjal tudi z načrti za nape-

ljivo vodovoda iz podzemnega toka Timave v Trstu. V prvem desetletju 20. stoletja je pripravil več študij, iz katerih izhaja, da je imel veliko speleološko in hidrološko znanje. Nekatere njegove teorije o toku Timave veljajo še sedaj. Za zasluge na področju jamarstva so del Jerkove jame poimenovali po njem*. V Ljubljani je bila krščena tudi njegova sestra **Olga Ana Marija** (r. 20.8.1851), ki si je pozneje svoj zakon uredila v Gorici, medtem ko se je **Marija Ana Cecilia** (r. 5.1.1853) poročila v Dalmacijo Najmlajša **Carola** (tudi **Carla**) **Alojzija Eleonora** (r. 16.12.1857 - u. 25.7.1874) je umrla v starosti komaj 17 let, tri leta pred smrtjo svojega očeta Karla, s katerim leži v skupnem grobu v Sežani.

Od štirih Alojzovih sinov se je **Federico Carlo** (z domačim imenom Fritz) rodil v Trstu (r. 15.1.1858 - u. 11.1.1932) in je pozneje postal dedič celotne družinske posesti Polleyev. Ker sam ni imel potomcev, je pred smrtjo vso imovino prepustil nečaku **Ottu**. Pri sv. Antonu Novem v Trstu je Fritz, kot izhaja iz farnih knjig, osebno krstil župnik, kar kaže, da so bili Pollewyi že tedaj uveljavljena družina tudi v mestu, kajti krste so sicer v tej cerkvi za navadne smrtnike opravljali le kaplani. Federico Carlo je umrl za posledicami pljučnice.

Drugorojenec **Giulio** (r. 25.12.1862 - u. 21.11.1903) se je poročil v Trst, kjer je umrl razmeroma mlad in je pokopan v Sežani. Bil je ladjedelniški inženir. Naslednikov ni imel, kakor jih nista imela ne Fritz in ne Luigi.

V najpomembnejšo javno osebnost pa se je razvil tretji izmed četverice bratov, **Guido**, ki je šel po očetovih stopinjah. Rodil se je 14.10.1864 v Komnu, umrl pa 8.12.1932 v Trstu. Po gimnaziji v Trstu se je vpisal na pravno fakulteto v Gradcu (1885-1889), kjer je istočasno, kot enoletni prostovoljec, odslužil vojaški rok in dobil čin poročnika Landwehra. Potem je 2.3.1890 začel državni službo ter po krajšem pripravništvu v Trstu in Gradišču ob Soči dobil stalež. Kot c.kr. komisar in nadkomisar je služboval potem v Sežani, Tolminu, na Krku, v Gorici, Koprju in Trstu. Kot nadkomisar in okrajni glavar v Koprju se je zavzemal zlasti od na-

* O prispevku Antona Polleya v odkrivanju Jame Lazarja Jerka pri vasi Trebče na Tržaškem Krasu preberite prispevek dr. Umberta Tognollija "Čudovita jama Lazarja Jerka" na 36. strani te izdaje revije Kras!

RODBINE NA KRASU

ravnih ujem obubožano in izčrpano istrsko prebivalstvo okrog Buzeta, ki je tedaj z okolico sodil v koprski okraj. Buzeški občinski možje so ga 22.8.1915, pred njegovim odhodom na novo službeno mesto na namestništvo v Trst, iz hvaležnosti zaradi "nepriustranosti, pravičnosti in največje požrtvovalnosti, s katero je zastopal interese občanov, posebno pa poljedelcev", proglasili za svojega častnega občana. Kot državni uradnik je zastopal vlado v nekaterih bančnih zavodih, med temi tudi v Piranu in Gorici; tudi slovenskih.

Guido Polley je bil - podobno kot njegov oče - gotovo eden izmed tistih redkih Primorcev, pravzaprav Kraševcev, ki so se uspešno povzpeli ne le v sam vrh avstrijske oblastne hierarhije na našem območju (to izkazuje tudi številna odlikovanja in priznanja, ki jih je prejel od oblasti), ampak je svojo visoko funkcijo družbeno ovrednotil (podobno kot njegov oče) tudi s svojo poroko in z neformalnim članstvom v visoki tržaški družbi. Poročil se je (16.12.1895) z ugledno Tržačanko švicarsko-francoskega porekla (in svakinjo avstrijskega generala Rainerja) Carolino Jeanrenaud (r. 10.12.1866 - u. 5.10.1954), s katero sta živela tedanjemu času primerno mondno družabno življenje. Bil je velik ljubitelj arabskih konj. Pogosto se je s kočijo vozil iz Sežane v Trst na razne prireditve višjega sloja tržaške družbe, rad pa je prirejal tudi sprejeme za gospodo v ugledni sežanski družinski hiši. Carolinin oče je bil lastnik več stanovanjskih hiš v Trstu, v katerih so prebivale tudi revnejše družine, do katerih pa je imel kljub svojemu bogastvu zelo socialen odnos. Ko nekatere včasih zaradi revščine niso imele denarja niti za plačevanje najemnine, je v svojo kočijo naložil hrano in jim jo brezplačno dostavil na dom.

V zadnjem obdobju svojega življenja je bil Guido precej bolehen na dihalih. Med svojim službovanjem je tako preživel tudi dve hudi pljučnici (1896 in 1919). Po prihodu Italije v naše kraje mu nove oblasti zaradi njegove avstrijske uradniške preteklosti niso bile naklonjene, zato se je 31.7.1921 upokojil. Pokopan je v Sežani.

Zadnja stran Polleyeve hiše ob progi Južne železnice, pred katero je avstrijski cesar med svojim potovanjem z Dunaja v Trst zaukazal na odprti progi ustaviti vlak, da je pozdravil Polleye.

Najmlajši **Luigi** (r. 16.6.1866 - u. 29.4.1907) je prevzel vodstvo sežanskega veleposestva (h kateremu so tedaj spadale še dve kmetiji in druge nepremičnine), vrsto let je bil podžupan in župan v Kopru, kamor se je preselil, upravljal pa je tudi predilnico v Trziču, ki so jo Polleyi medtem kupili. Baje je umrl za posledicami zastrupitve z mesom divjačine.

Zanimiv je podatek, da so Polleyi vseskozi ohranjali stike s slovensko stvarnostjo v Trstu. Tako so tudi svoje prihranke in družinske dragocenosti zaupali v hrambo tedanji slovenski banki, ki je delovana v Narodnem domu. Ob fašističnem požigu te osrednje slovenske ustanove v Trstu leta 1929 so Polleyi izgubili v plamenih vse, kar je bilo spravljeno v trezorju. Tudi to je prispevalo, da se je njihov sežanski rod med obema vojnama znašel v delnih ekonomskih težavah.

Četrty rod

Čeprav se je Guido Polley (bil je edini, prek katerega se je nadaljeval rod te družine) vedno zavedal svojih kraških korenin in slovenskega okolja, iz katerega je izhajal (prav zaradi znanja slovenščine in hrvaščine je dosegel marsikateri svoj poklicni uspeh, med drugim je deloval tudi v Slovenskem bralnem in podpornem društvu v Gorici), pa svojih treh otrok, rojenih v času okrog preloma stoletja, ni vzgojil v slovenskem duhu.

Prvorojenka **Ida** (r. 1897 - u. 1945) se je poročila z Nemcem Carlom Demlerjem, sudetskim tovarnarjem igrač na Čehoslovaškem. Tik pred koncem druge svetovne vojne nista pobegnila pred prodirajočo sovjetsko Rdečo armado, ampak sta se odločila za samomor.

Srednji Guidov sin **Otto** (r. 26.8.1898 - u. 18.12.1967), ki je namraval postati častnik v avstrijski vojni mornarici, a mu je to prva svetovna vojna preprečila, je bil poročen trikrat. Prva žena Mila Pupić (r. 11.11.1899 - u. 12.7.1928) je bila Srbkinja iz Pančeva, ki pa se je z družino že v starosti dveh let preselila v Trst, kjer se je leta 1927 poročila z Ottom, a je kmalu nato po rojstvu hčerke umrla. Druga žena Melania Masutti (r. 25.9.1097 - u. 11.6.1944) je tudi umrla razmeroma mlada. V tretje se je Otto poročil z Alfonso Quaranta Locatelli, ki je za več desetletij preživela svojega moža in še vedno živi v Trstu.

Otto je bil zadnji lastnik družinske imovine v Sežani, ki pa ni več prinašala dovolj dohodkov za njeno vzdrževanje. Zato je bil prisiljen prodati vilo (skoraj majhen gradič), ki so jo imeli Polleyi nad Miramarskim gradom v Grljanu. Sežanska posest pa mu je bila takoj po drugi svetovni vojni odvzeta (čeprav je bil po svojem političnem prepričanju protifašist) in se je le z delom svoje stanovanjske opreme umaknil v Trst, kjer se je zaposlil kot uradnik v podjetju Arrigoni. V Sežani pa je ostal - med drugim - tudi poln kovček pisem njegove babice baronice Ide Reinelt, ki bi bil danes prava poslastica za vsakega zgodovinarja naših krajev, saj si je Ida Reinelt dopisovala z mnogimi pomem-

bnimi osebnostmi v tedanji monarhiji pa tudi zunaj njenih meja. Ob številnih menjavah stanovalcev Polleyeve hiše se je za tem dragocenim kovčkom izgubila vsaka sled!

Povabilo bralcem!

Če bi kdo izmed bralcev kaj vedel o izginulem kovčku s pismi baronice Ide Reinelt iz nekdanje Polleyeve hiše - sedaj starega dela Kosovelove knjižnice v Sežani - naj to sporoči urednici revije Kras na telefonski številki: 05/766-02-90 ali 01/425-14-22!

O najmlajšem **Maxu (Massimiliano)** in njegovi soprogi Ani (Vandi) Cosani se je ohranilo le malo podatkov. Rojen je bil 24.6.1901 (u. 16.5.1955), krščen v Trstu v cerkvi sv. Antona Novega, a se pozneje ni hotel cerkveno poročiti, ampak je opravil le civilni poročni obred. Svoja zadnja leta je preživel v Barkovljah. Otrok ni imel.

V tem rodu je treba omeniti še Oskarjevo hčerko **Nelly**. Z možem Johnom Vittverjem je živela v Švici, kjer je umrla pred kakšnimi petnajstimi leti in ni zapustila potomcev.

S tem rodom se je nekako končalo bivanje Polleyev na Krasu. Nekateri potomci so sicer še stanovali v Sežani, toda le kot otroci, nato pa so se po drugi svetovni vojni razpršili po svetu.

Peti, šesti in sedmi rod

Ida in Carl Demler sta imela dva sinova, ki sta kot mladostnika le enkrat (s kolesi) prišla na počitnice v Sežano. Oba sta se odločila za vojaško kariero. Starejši **Kurt** je kot nemški vojak padel že leta 1941 v Rusiji, njegov brat **Helmuth**, ki je imel čin majorja nemške armade, se je vrnil iz vojne brez roke. Naselil se je v bližini Münchna, se poročil in imel tri otroke, ki sedaj baje živijo v Avstriji, a njihova življenjska pot ni znana. Helmuth je umrl kmalu po drugi svetovni vojni.

Otto je imel dva otroke. Prva žena Mila mu je rodila hčerko **Myriam**, ki se je poročila z Američanom Donaldom Rollertom. Živi v ZDA v bližini Washingtona. Ima dva sinova, **Claudia** in **Davida**, ki imata vsak po dva otroke. Druga Ottova žena je rodila sina z imenom **Sergio**, ki živi v Mestrah in ima hčerko **Melanio** in sina **Alessandra**. Melania ima dva otroke, Alessandro je brez njih.

Sklep

V času, ko prihaja vsa bolj do izraza ureditev naše celine na osnovi Evrope regij, je pojav družine Polley ali Polaj še posebno zanimiv. Živela in delovala je na širokem madžarsko-nemško-slovensko-italijanskem bivalnem, gospodarskem, političnem in kulturnem prostoru, povsod pa je sprejemala tudi značilnosti domačega, zlasti jezikovnega okolja, pa tudi tvorno posegala in s svojo vraščenostjo v ožji in širši krajevni ambient utrjevala s porokami. Res so se poznejši rodovi, zlasti po odselitvi s Krasa, oddaljili od slovenske stvarnosti, toda ta očitek lahko izrečemo tudi mnogim nekoč povsem slovenskim družinam. To, da niso ohranili svoje slovenske identitete, gre gotovo tudi na račun dejstva, da v okolju, v katerem so živeli in delovali, ni bilo dovolj slovenskega uveljavljenega meščanstva, veleposestnikov, poslovnih uspešnežev in plemstva, to je okolja, v katero so se s svojo uspešno poslovnostjo povzpeli. Trst je s svojo družbeno, kulturno in ekonomsko premočjo očitno prevladal nad stiki, ki jih je družina usmerjala tudi na sever, do Ljubljane in drugam.

Vendar - ne glede na opredelitive zadnjih štirih rodov, ki sestavljajo danes le nemško, ameriško in italijansko vejo - družina Polley vsekakor ne zasluži, da bi povsem utonila v pozabo, na kar kažejo tudi zane-marjeni grobovi na sežanskem pokopališču. Že dejstvo, da so vsaj o svojih prvih treh "sežanskih" rodovih, kljub imovitosti in visoki družbi, v katero so zahajali, ob nemščini in italijanščini na nagrobnike samozavestno napisali tudi slovensko besedo, kaže, vsaj pri nekaterih, na njihovo (čeprav le pridobljeno) trdno in zavestno kraško počutje. Izpričevali pa so ga celo stoletje tudi s pomembnim spodbujanjem slovenske kulture in gospodarstva na Krasu, z mecenstvom, kot župani, visoki avstrijski uradniki in poslanci, pa tudi z obrambo interesov domačega prebivalstva.

Družinski domet Polleyev je bil tudi širši. Bili so v sorodstvu z znano ljubljansko družino Vilfanov (z enim izmed Vilfanov je bila poročena sestra Ide Reinelt). K njim se je priženil iz Vremske doline sin tamkajšnjega velmoža Mahorčiča, kateremu so prepustili celotno območje, kjer še danes stoji gostilna z imenom Mahorčič. Posebno kot gospodarstveniki so Polleyi ali Polaji močno preseglji okolje, sredi katerega so živeli, saj so poleg kmetijstva razvili tudi svo-

je podjetniške osebnosti, bili so gradbeniki, cenjeni veletrgovci z vinom, lastniki hiš v Trstu, v Grljanu sosedje avstrijske cesarske družine, solastniki donosnega Modrijanovega mlina v Postojni, kot koncesionarji pošt-nih storitev so odlično izkoristili svoja znanstva s številnimi (vsekakor imovitimi in pomembnimi) osebnostmi, ki so tedaj potovale z njihovimi kočijami. Kolikšen je bil vpliv Polleyev, pove tudi podatek, da so pri inženirju Ghegi dosegli spremembo železniške trase, ki bi po prvotnih načrtih morala potekati mimo Lokve, a so jo nato speljali mimo Sežane, kar je bila za ta kraj izredna pridobitev. Pravočasno in dalekovidno pa so se pripravili tudi na čas, ko jim je železnica odvzela osnovni kruh. Svoje sinove so izobrazili do tedaj najvišje možne stopnje, kar jim je omogočilo (tudi s pomočjo porok) prodor v višje sloje tedanje družbe. Imeli so vplivne zveze vse do Dunaja (ko je avstrijski cesar potoval v Trst, je ukazal v Sežani ustaviti vlak na odprti progi, kjer je stala v bližini hiša Polleyev, da bi jih pozdravil, kar vse kaže na njihovo pomembnost).

Prav zato (in predvsem zaradi vsega, kar so Polleyi storili za Kras in Kraševce) si zanesljivo zaslužijo, da bi se Sežanci (ob ustanovitvi njihove župnije 14.8.1862 so vaški skupnosti podarili celo svojo staro hišo pri cerkvi) in Komenci oddolžili najbolj zaslužnim članom te družine vsaj s skromnim javnim obeležjem ali poimenovanjem kakšne ulice. Navsezadnje tudi Valvasor, Zois, Herberstein, Fabiani, Kozler in drugi izvorno niso bili slovenskega porekla, pa jih danes vseeno uvrščamo med velikane naše preteklosti. Vsaj nekateri Polleyi oziroma Polaji iz prvih treh rodov na Krasu si zagotovo zaslužijo priznanje Kraševcev za to, kar so storili zanje!

Viri:

Galli, Mario: La ricerca del Timavo
Habe, France: Ljudje in kraji ob Pivki
Skrinjar, Pavel: Občina Sežana, Kras, Slovenija
Državni arhiv Trst, Pokrajinski arhiv Koper, Primorski biografski leksikon, Uprava pokopališča Trst, župnijski arhiv Sežana, župnijski arhiv sv. Antona Novega Trst
Ustni viri: mag. Božo Jakovljenič (Buzet), Jolka Milič (Sežana), potomci družine Polley (Trst, Mestre, Washington)

**Knjiga uglednega
angleškega
krasoslovca
Trevorja R. Shawa**

KRAS V OČEH TUJIH POPOTNIKOV IN RAZISKOVALCEV

Iztok Ilich

Na prvi pogled morda presenetljivo dejstvo, da je knjiga "Foreign Travellers in the Slovene Karst 1537-1900" (Tuji popotniki na Slovenskem Krasu 1537-1999) najnovejše izdaje Založbe ZRC in Inštituta za krasoslovne študije Znanstveno raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti - razen slovenskega povzetka - natisnjena v angleščini, seveda ni naključje. Njen urednik in soavtor je namreč Trevor R. Shaw, ugledni angleški krasoslovec, ki je pred dvema letoma dobil tudi slovensko državljanstvo. Druga, s prvo povezana značilnost zbornika, ki ga je pripravil, je, da so vsi njeni združeni avtorji tujci - vojaki, znanstveniki, trgovci, uradniki ter drugi bolj ali manj naključni popotniki, ki so v preteklosti svojim rojakom slikovito poročali o zanimivostih našega Krasa.

Leseni most čez podzemno reko Pivko v Postojnski jami / Alois Schaffenrath 1825

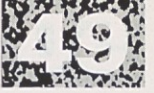

Tretja skupna lastnost sicer raznorodnih zbranih devetinosemdesetih zapisov iz minulih stoletij je dejstvo, da so jih doslej večidel poznali le redki ali pa so bili sploh neznan. Nekatera poročila so se namreč ohranila le v rokopisu in so prvič objavljena šele zdaj, najstarejše med njimi pa sega celo v leto 1537. Iz naslednjega stoletja se je prav tako ohranilo samo eno poročilo, iz 18. stoletja jih je enajst, preostalih šestinsedemdeset poročil pa je nastalo v 19. stoletju.

Ti vseskozi zanimivi zapisi so seveda dragocen nov vir za slovensko in še posebej za lokalno zgodovino, zgodovino nekaterih gospodarskih panog in za bolj vsestransko etnografsko podobo našega Krasa in njegovih prebivalcev. Kot celota s Shawovimi uvodnimi in spremnimi komentarji sestavljajo tudi zanimiv mozaik pričevanj in podatkov o njihovih avtorjih: kakšni ljudje so bili, kako so prišli do informacij o cestah in kako so potovali - na primer s konji, poštnimi kočijami, od druge polovice 19. stoletja tudi z vlakom, ali kar peš - s kakšnimi nevarnostmi so se srečevali na poti, kakšne težave so imeli z jezikom, kako in kje so lahko prenočevali, itn.

Komentar poleg tega omenja vodnike, s katerimi so si pomagali potniki, opisuje začetke organiziranega turizma in opozarja tudi na začetek vandalizma v kraških jamah. Še posebej zanimive so avtorjeve primerjave izkušenj posameznih popotnikov, kolikor jih je bilo mogoče razbrati iz njihovih zapisov. Na primer, kateri so spotoma prenočili v Ljubljani, Idriji, Postojni ali drugod, katere hotele in gostišča so hvalili in katerih ne, kateri so bili najpogosteje cilji njihovih obiskov in ogledov, itn.

Ob izvlečkih iz zbranih besedil so pomembna sestavina knjige tudi preglednice in zemljevidi ter risbe, portreti popotnikov, njihovi vpisi v knjige obiskovalcev jam in druge dokumentarne ilustracije.

Etnolog dr. Vito Hazler odgovarja na dilemo:

PODRETI ALI OBNOVITI?

Iztok Ilich

Vprašanje, ki je tukaj obenem naslov knjige, izdaje ljubljanske založbe Rokus, je vprašanje, ki si ga hočeš-nočeš zastavijo mnogi, ko začnejo resno razmišljati, da bi si izboljšali svoje bivalne razmere. Ali bi si ga vsaj moralo zastaviti in temeljito pretehtati veliko več bodočih graditeljev, kot si ga v resnici zastavi, preden sprejmejo končno odločitev. Ta odločitev je namreč vse prevečkrat: podreti! Ne le zato, ker je nova ali tako imenovana nadomestna gradnja praviloma veliko cenejša in enostavnejša kot potrpežljivo ukvarjanje z razpadajočo stavbno dediščino, ki je že zato, ker je stara in največkrat tudi na pogled skromna, manj vredna in ugledna od bahavih, skoraj vedno predimenzioniranih »svetovljanskih« izdelkov sodobne graditeljske vname.

Etnolog Vito Hazler, ki se je z vrsto uspešno izpeljanih projektov najprej uveljavil na področju celjskega Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine, sedaj pa je predavatelj na oddelku za etnologijo ljubljanske Filozofske fakultete, se tukaj, v svoji razširjeni doktorski nalogi s podnaslovom *Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*, seveda neposredno ne ukvarja z naslovno dilemo. Ob številnih primerih pa vendarle dokazuje, da na prvi pogled enostavna »računica« vedno in povsod le ni tako enostavna, kot se zdi. Oziroma, da že zadovoljstvo nad obvarovano ali - ob upoštevanju strokovnih usmeritev - premišljeno in kakovostno opravljeno prenovo stavbne in druge dediščine pogosto odtehta vložene napore in sredstva, še toliko večja pa je seveda dolgoročna družbena korist.

Izčrpnemu uvodnemu poglavju Etnologija v zgodovinskem razvoju spomeniškega varstva na Slovenskem, nujnem za razumevanje današnjega stanja in možnosti etnološke in še posebej konservatorske stro-

ke, sledi poglavje Metodologija etnološkega raziskovalnega in strokovnega dela v spomeniškem varstvu, v katerem avtor govori predvsem o prepoznavanju stavbne dediščine in v raziskovanje načinov življenja ljudi v zavarovanih stavbah, naseljih in območjih. V bolj praktičnem tretjem poglavju z naslovom Celostna zasnova izvajanja konservatorskega dela je Hazler na podlagi poznavanja konservatorske prakse oblikoval modele 12 najbolj značilnih primerov etnologovega - v večini primerov svojega - dela v spomeniški službi.

Hazlerjeva razprava resda govori v prvi vrsti o raziskovanju, varovanju in obnovi stavbne dediščine v osrednji in vzhodni Sloveniji ter se le tu in tam dotakne tudi razmer v zahodnih in južnih pokrajinah, vendar je velik del njegovih dognanj in opisanih postopkov enako veljaven povsod. **Predvsem pa velja slediti duhu njegovega pisanja, da z ohranitvijo slehernega koščka stavbne in druge dediščine minulih časov na naših tleh ne le ohranjamo stik s preteklostjo, temveč rešujemo tudi košček naše narodne identitete, s katero bomo v evropskem objemu gotovo bolj prepoznavni in zanimivi kot, na primer, s svojo gospodarsko močjo.**

Knjiga *Podreti ali obnoviti?* kot strokovno delo, namenjeno v prvi vrsti strokovni javnosti, je dragocena ne toliko zaradi razkošja ilustracij - te so večidel črno-bele (avtorjeve), a vendar dovolj nazorne, medtem ko so barvne zbrane v posebni prilogi - temveč predvsem kot vir množice koristnih podatkov in napotkov, zbranih v bogati bibliografiji in med besedilom. Zato bo v navedeni literaturi vsakdo - tudi nestrokovnjak - ki se bo v svojem konkretnem primeru znašel pred vprašanjem »obnoviti ali podreti?« z nekaj potrpežljivosti zagotovo našel prenekatero uporabno misel ali rešitev.

Za 13.500 SIT je Hazlerjevo knjigo mogoče naročiti oziroma kupiti v ljubljanski Založbi Rokus, d.o.o., Frad Fužine, Studenec 2/a, telefon: 01/540-97-99 in 01/546-31-20, faks: 01/540-02-77, e-pošta: www.rokus@rokus.com.

Iztok Ilich, Ljubljana

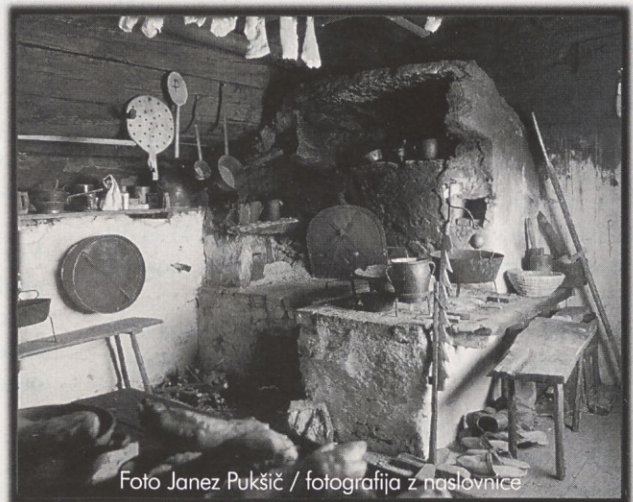

Foto Janez Pukšič / fotografija z naslovnice

CERTIFIKAT ISO 14001 V PRAVIH ROKAH

Robert Muha

V delniški družbi TIB Petrol Transport, ki sodi med največja cestnoprevozna podjetja v Sloveniji, v prevozu nevarnega blaga (goriv, kuriv, kemikalij in plinov) pa je sploh največje, imamo že dobro leto v lasti certifikat sistema ravnanja z okoljem po mednarodnem standardu ISO 14001. Svojo razvojno pot v družbi utemeljujemo na okoljsko odgovornem gospodarjenju, kakršno postaja zadnje čase težnja v podjetjih, ki želijo svojo zanesljivost še utrditi.

Sistem ravnanja z okoljem smo gradili na dolgoletnih izkušnjah in objektivnih spoznanjih, da prevoz nevarnega blaga pomeni veliko in stalno nevarnost za okolje in za druge udeležence v prometu. Zavedamo se tudi dejstva, da živimo in delamo na okoliško občutljivem območju Reke, ki je tudi del vplivnega območja Regijskega parka Škocjanske jame in pomemben dejavnik v kraškem vodnosniku. Svojo skrb za varovanje okolja potrjujemo tudi z uresničevanjem okoljskih ciljev in programov, ki si jih letno zastavljamo in ki so tudi sestavina vsakega našega letnega gospodarskega načrta. Uspešnost našega vzdrževanja sistema ravnanja z okoljem je nedavno tega potrdila tudi redna kontrolna presoja zunanjih presojevalcev iz certifikacijske hiše SIQ Ljubljana.

Kontrolno presojo so opravili v prvi polovici februarja 2001. Njen glavni namen je bil preveriti vzdrževanje sistema ter njegovo nenehno izboljševanje, kakor se kaže z doseženimi rezultati ter z uresničevanjem zastavljenih ciljev.

V letu 2000 smo v celoti uresnili načrtane cilje, ki so del našega dolgoročnega načrta. Sledi jim uresničevanje faz projekta, predvidenih za leto 2001. Tako smo v letu 2000:

1. kupili in opremlili tehnično-intervencijsko vozilo za reševanje pred onesnaženjem okolja v primeru nesreče z nevarnim blagom v cestnem prometu;

2. zmanjšali v podjetju izgubo pitne vode za 40 odstotkov (v letu 2001 načrtujemo prenovo dotrajanega vodnega omrežja ter priklop na novo omrežje);

Družba TIB Petrol Transport iz Ilirske Bistrice je okoljsko ozaveščena

Novo tehnično-intervencijsko vozilo za reševanje pred onesnaženjem okolja v primeru nesreče z nevarnim blagom v cestnem prometu

3. naredili projekt za ureditev spodnjega parkirišča, na osnovi katerega bomo v letu 2001 uredili parkirišče za vozila, ki prevažajo nevarno blago, v skladu z vsemi zahtevami za tako parkirišče;

4. kupili, postavili in zagnali stiskalnico za stiskanje izrabljenih filtrov ter ločevanje odpadka;

5. uredili vse potrebno za odstranitev odpisanih vozil s spodnjega parkirišča.

V letu 2000 smo tudi zmanjšali porabo energije (gorivo, voda, elektrika) za kakšnih 15 odstotkov ter zmanjšali druge škodljive vplive na okolje (emisije, odpadki) za kakšnih 10 odstotkov v primerjavi z letom 1999. Vse to je tudi zmanjšalo poslovne stroške družbe.

Kontrolna presoja je tudi ugotovila, da vse poslovne postopke vodimo in opravljamo skladno z veljavno zakonodajo ter s predpisanimi internimi akti. Velik poudarek namenjamo izobraževanju zaposlenih o odnosu do okolja, saj smo v letu 2000 pripravili za voznike več internih izobraževalnih programov. V letu 2000 smo tudi izvedli šolanje carinskih delavcev za vso Slovenijo o tehniških značilnostih vozil, namenjenih prevozu nevarnega blaga.

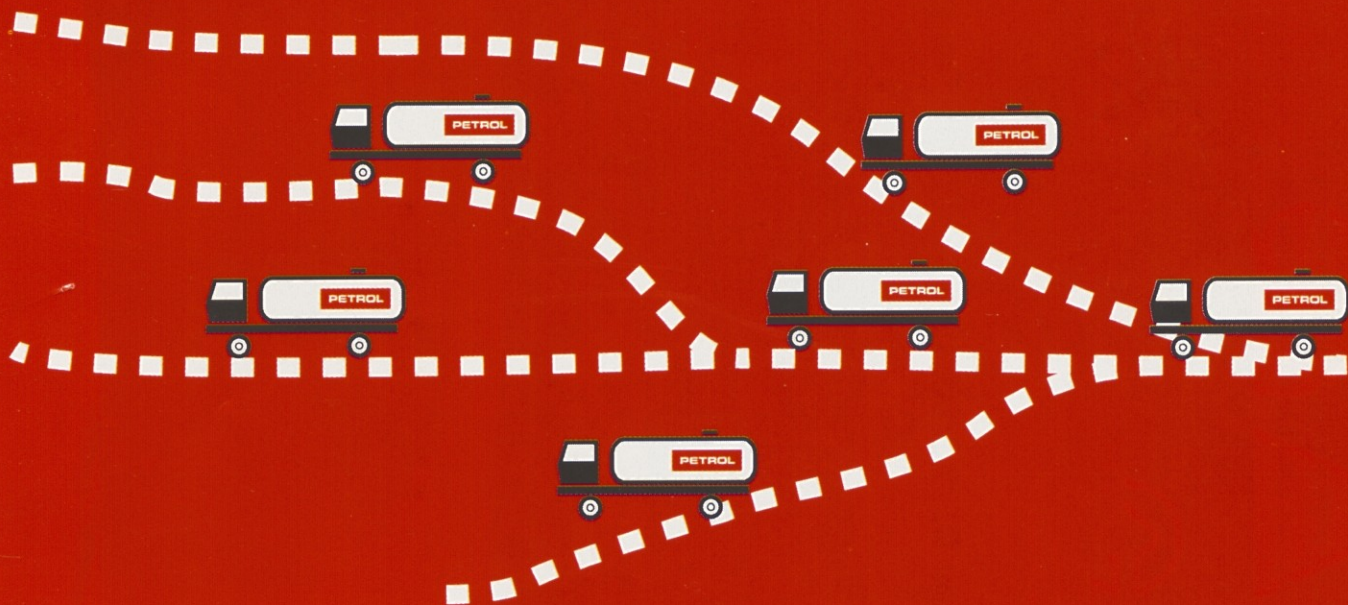
Družba TIB Petrol Transport tesno sodeluje z Javnim zavodom Park Škocjanske jame in z Ministrstvom za okolje in prostor. V okviru Pharejevega projekta za čezmejno sodelovanje "Reka od Sneznika do morja" smo gostili ekskurzijo učencev osnovnih šol iz Slovenije in iz zamejstva (Trebče, Nabrežina) ter jim omogočili poglobitev znanja in zavesti o svojem okolju. Organizirali smo tudi letno konferenco regijskega štaba Civilne zaščite ter udeležencem natančno predstavili probleme pri prevozu nevarnega blaga.

Vse to in še mnogo drugih naših dejanj kaže, da je skrb za okolje postala ena izmed pomembnih sestavin poslovne politike delniške družbe TIB Petrol Transport iz Ilirske Bistrice, saj smo prepričani, da bo pomen naklonjenega odnosa do okolja vse večji in vse bolj cenjen.

V ŠEST

OBROKOV PRIDE PRAV!

Zgodaj je treba poskrbeti, da bo potem toplo.
Zato vam pri Petrolu ob nakupu ekstra lahkega
kurilnega olja omogočamo plačilo do 6 obrokov.

Prodajna mesta za kurilno olje:

Ajdovščina: 05 / 366 12 77
Brežice: 07 / 496 11 88
Celje: 03 / 541 95 15
Dravograd: 02 / 878 67 66
Koper: 05 / 639 75 83
Ljubljana Zalog: 01 / 586 34 28

Maribor: 02 / 330 39 00
Medvode: 01 / 361 13 40
Murska Sobota: 02 / 537 15 60
Novo mesto: 07 / 332 38 14
Ptuj: 02 / 780 61 20

KRAS

6210 Sežana, Mirka Pirca 4

Telefon: 05/73 10 300, fax: 05/73 10 327

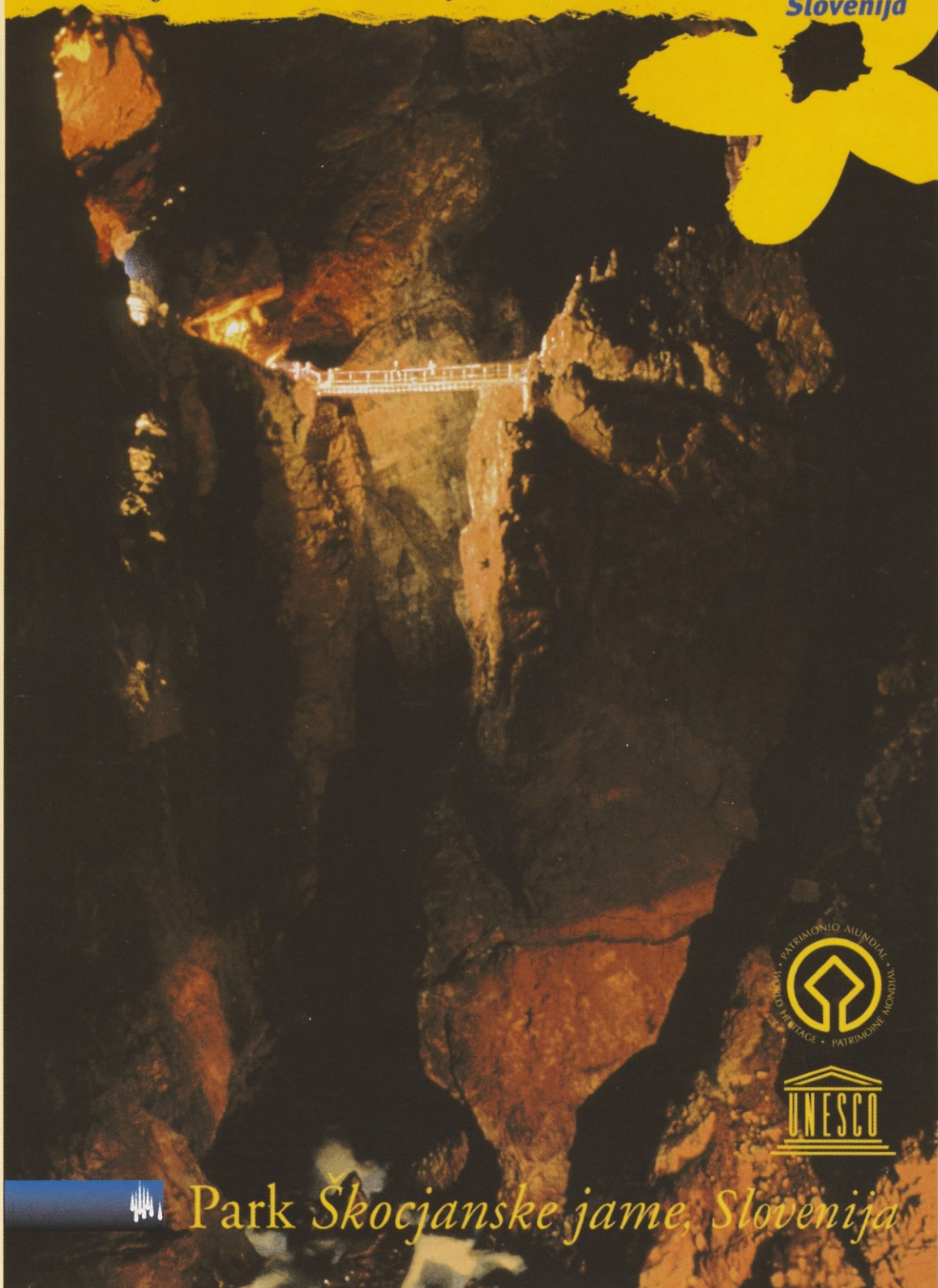
e-mail: info@kras.si

<http://www.kras.si>

THE SLOVENE KARST

Land of Subterranean Mysteries

Park Škocjanske jame, Slovenija

**Nezgodno zavarovanje obiskovalcev Parka Škocjanskih jam
in ostala zavarovalna kritja.**

Na zasedanju skupščine Svetovne trgovinske organizacije konec 1999 v Osaki na Japonskem je med 550 plakati o naravni dediščini in turizmu v konkurenci zmagal plakat Škocjanskih jam. Prikazuje Cerkvnikov most več kot 70 metrov nad ponorom Reke in vhod v Hankejev kanal.

Arne

Maxime

Dominique

Pomlad je ... zgrabite jo z vsemi štirimi.

Dodatne ugodnosti družinskega bonusa.

WAP Ericsson A2628s
9.900 SIT
(običajna cena 36.000 SIT)

WAP Siemens C35i
19.900 SIT
(običajna cena 59.900 SIT)

WAP Ericsson R320s
24.900 SIT
(običajna cena 69.972 SIT)

WAP Motorola T250
29.900 SIT
(običajna cena 89.900 SIT)

Nokia 8210
39.900 SIT
(običajna cena 92.820 SIT)

Naročniki Mobitel GSM (razen Študentskega paketa) lahko sklenete
do 4 dodatna naročniška razmerja družinski bonus.

Priključna taksa	Mesečna naročnina
0	1.050 SIT
Minuta pogovora v Mobitelovih omrežjih	
5.00 - 24.00	24.00 - 5.00
18 SIT	5 SIT

Ostale cene pogovorov in storitev so enake tistim v izbranih naročniških paketih.

Št. družinskih bonusov	Popust
1	100 SIT
2	200 SIT
3	300 SIT
4	400 SIT

Novost za nosilce (fizične osebe) družinskih bonusov:
popust pri mesečni naročnini na osnovno naročniško
razmerje znaša najmanj 100 SIT (za 1 bonus) in največ
400 SIT (za 4 bonuse).

Ob sklenitvi 4. družinskega bonusa za 25 mesecev **Motorola V.2288** za 4 SIT, ob sklenitvi
kateregakoli družinskega bonusa za 18 mesecev pa nakup enega od zgoraj predstavljenih aparatov.

Podrobnejše informacije:

080 70 70

041 / 031 121

(Mobiuporabniki),

Mobitelovi centri in spletne strani.

SVOBODEN KOT PTICA

WWW.MOBITEL.SI

Mobilni telefoni, ponujeni v akciji, ki bo trajala do odprodaje zalog, so prirejeni za uporabo v sistemu Mobitel GSM, zato jih lahko uporabljate le s SIM kartico omrežja Mobitel GSM (031 in 041). Cene vključujejo DDV.